

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
СУМСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ АГРАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ЮРИДИЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ

ПРИВАТНЕ ТА ПУБЛІЧНЕ ПРАВО

№ 4/2024

Видавничий дім
«Гельветика»
2024

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Головний редактор:

Запара Світлана Іванівна – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри приватного та соціального права Сумського національного аграрного університету.

Заступник головного редактора:

Кравцова Тетяна Миколаївна – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри адміністративного права та адміністративного процесу Львівського національного університету внутрішніх справ.

Члени редакційної колегії:

Арістова Ірина Василівна – доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри адміністративного та інформаційного права Сумського національного аграрного університету;

Аркуша Лариса Ігорівна – доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри кримінології та кримінально-виконавчого права Національного університету «Одеська юридична академія»;

Драганов Живко Іванов – доктор наук, доцент, декан юридичного факультету, завідувач кафедри міжнародного права та права ЄС Університету національного та світового господарства, Софія, Республіка Болгарія;

Кармаза Олександра Олександрівна – доктор юридичних наук, професор, головний консультант Головного юридичного управління Апарату Верховної Ради України;

Клочко Альона Миколаївна – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри міжнародних відносин Сумського національного аграрного університету;

Копиленко Олександр Любимович – доктор юридичних наук, професор, академік Національної академії наук України, директор Інституту законодавства Верховної Ради України;

Курило Микола Петрович – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри правосуддя та філософії Сумського національного аграрного університету;

Логвиненко Микола Іванович – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри адміністративного, господарського права та фінансово-економічної безпеки Сумського державного університету;

Марінова Діана Марінова – доктор, доцент, доцент кафедри міжнародного права та права ЄС Університету національного та світового господарства, Софія, Республіка Болгарія;

Мельник Костянтин Юрійович – доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри трудового та господарського права Харківського національного університету внутрішніх справ;

Мельник Ярослав Ярославович – доктор юридичних наук, провідний юрист Центру проблем імплементації європейського соціального права юридичного факультету Київського національного університету ім. Тараса Шевченка;

Притика Юрій Дмитрович – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри правосуддя Київського національного університету імені Тараса Шевченка;

Роговенко Олег Володимирович – доктор юридичних наук, доцент, декан юридичного факультету Сумського національного аграрного університету;

Роженев Олег Вікторович – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри цивільного процесу Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого;

Сітек Броніслав (Bronislaw Sitek) – доктор габілітований правничих наук (doktor habilitowany nauk prawnych), професор (profesor nauk prawnych), професор кафедри цивільного і трудового права Варшавського юридичного факультету Університету соціальних та гуманітарних наук, Варшава, Республіка Польща;

Сітек Магдалена (Magdalena Sitek) – доктор габілітований правничих наук (doktor habilitowany nauk prawnych), професор Вищої школи євро регіональної економіки ім. Альфіде де Гаспері в Юзефуві, Юзефув, Республіка Польща;

Стрельник Вікторія Валеріївна – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри приватного та соціального права Сумського національного аграрного університету;

Тимченко Геннадій Петрович – доктор юридичних наук, старший науковий співробітник, провідний науковий співробітник Інституту держави і права ім. В.М. Корещького НАН України;

Ясинок Микола Михайлович – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри правосуддя та філософії Сумського національного аграрного університету.

**Науковий журнал «Приватне та публічне право»
включено до переліку наукових фахових видань категорії «Б»
(Наказ Міністерства освіти і науки України № 409 від 17 березня 2020 р.)**

**Журнал включено до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus International
(Республіка Польща)**

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення
StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl.

Рекомендовано до друку рішенням вченої ради Сумського національного аграрного університету
(Протокол № 13 від 27.01.2025 р.)

Реєстрація суб'єкта у сфері друкованих медіа:
Рішення Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення № 1176 від 11.04.2024 року

Мови розповсюдження: українська, англійська, польська, німецька, французька, болгарська, румунська

Електронна адреса видання: pp-law.in.ua

ISSN 2663-5666 (print)
ISSN 2663-5674 (online)

© Сумський національний аграрний університет, 2024
© Оформлення «Видавничий дім «Гельветика», 2024

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА; ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ І ПРАВОВИХ УЧЕНЬ

Бадида А.Ю.,

кандидатка юридичних наук,
доцентка кафедри теорії та історії держави і права
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

УДК 342-047.44(44); 342.52+342.565+347.957
DOI 10.32782/2663-5666.2024.4.1

ДЕРЖАВНА РАДА ТА КАСАЦІЙНИЙ СУД У РОЛІ КВАЗІКОНСТИТУЦІЙНИХ ОРГАНІВ У ФРАНЦУЗЬКІЙ РЕСПУБЛІЦІ

Вступ. Факт появи пріоритетного питання конституційності у Французькій Республіці, з одного боку, реалізував механізм перевірки законодавчих положень на конституційність після набуття ними чинності (наступний контроль), а з іншого боку, надав двом судовим органам – Державній раді та Касаційному суду, оцінювати ситуацію: чи передавати до Конституційної ради QPC, чи ні.

Метою статті є аналіз повноважень двох вищих судових органів – Державної ради та Касаційного суду у Французькій Республіці, а також виявлення їх «причетності» до здійснення наступного (апріорного) конституційного контролю, адже обидва суди є фільтрами у процесі здійснення пріоритетного питання конституційності (QPC), яке ставиться перед Конституційною радою.

Питання конституційного контролю є предметом дослідження ряду вчених як зарубіжних, так і вітчизняних. Специфіку здійснення функцій так званої «фільтрації» Державною радою та Касаційним судом у Франції досліджували такі французькі науковці такі як: Агнес Робло-Труазьє, Жак Шевальє, Маріна Калара тощо. Потреба у дослідженні такого феномену є доцільною в Україні з точки зору можливого запозичення такого досвіду для полегшення роботи конституційного правосуддя.

Перш ніж перейти до процедури QPC, варто проаналізувати правовий статус Державної ради та Касаційного суду, адже обидва суди є найвищими судами у Франції. Різниця між цими двома верховними судами полягає у сфері їх втручання.

Державна рада є вищим адміністративним органом, забезпечує виконання рішень адміністративної юстиції. Вона не розглядає спір повторно, а перевіряє застосування закону та від-

сутність процесуальних недоліків. З часів свого створення (починаючи від наполеонівського режиму) Державна рада виконувала консультативні функції. Щодо суддівських функцій, то слід зазначити, що це відбувалося поступово. Створення адміністративних судів у 1953 році, а потім апеляційних адміністративних судів у 1987 році поставило цю установу на найвищий рівень адміністративного порядку [1].

Державна рада, крім того, є апеляційним судом, якщо це стосується спорів, пов'язаних з регіональними та європейськими виборами; у випадках апеляцій, спрямованих проти розпоряджень Президента Республіки, указів, нормативних актів міністрів та інших органів з національною юрисдикцією [2].

Судові навички Ради, вважає французький вчений Жак Шавальє, дають їй можливість не лише забезпечувати дотримання законності адміністративними службами, а й брати участь у побудові стандартів. Ці нормативні повноваження приймають три основні форми: тлумачення законів, яке може доходити настільки далеко, що суперечить букві їх положень; створення юриспруденційних правил за відсутності письмових текстів; освячення принципів дуже загального масштабу. Поєднання консультативної функції та судової функції дозволяє Раді тримати обидва кінці ланцюжка створення та застосування закону [3, р. 7]. У контексті цього дослідження варто зазначити ще одне повноваження Державної ради – приймати постанови про необхідність передачі пріоритетного питання конституційності до Конституційної ради.

Касаційний суд є вищою судовою інстанцією у Французькій Республіці і відповідає за розгляд апеляцій у цивільних і кримінальних справах. Його місія полягає в контролі та уніфікації тлумачення закону таким чином, щоб норми

права застосовувалися однаково всіма судами та апеляційними судами судового порядку. Він не переглядає факти, які стали приводом для спору, але перевіряє, чи було правильно застосовано закон і дотримано процесуальних норм. Отже, Касаційний суд виносить рішення не щодо конфлікту між сторонами, а щодо якості винесеного правового рішення. Крім того, Касаційний суд перевіряє, чи справді дотримано умов для передачі до Конституційної ради пріоритетного питання конституційності (QPC), поставленого сторонами під час судового розгляду. Важливо зазначити про склад цього Суду, адже він складається з шести палат. Кожна з них є спеціалізованою: саме природа поставленого правового питання визначає палату, покликану вирішити спір. П'ять палат розглядають спори, що стосуються цивільного права, а одна палата розглядає спори, що стосуються кримінального права [4].

QPC. Важливість ролей обох судових інстанцій підвищилась разом з запровадженням наслідків конституційної реформи від 23 липня 2008 року, яка ввела до Конституції нову статтю 61-1, яка дозволяє будь-якій стороні, у разі розгляду спору до суду, оскаржувати відповідність законодавчого положення правам і свободам, які гарантовані Конституцією. Якщо виконуються певні умови (про які буде зазначено надалі), «пріоритетне питання конституційності» (QPC), порушене таким чином, передається до Конституційної ради, яка, якщо необхідно, скасовує положення, визнане неконституційним (ст. 62 Конституції зі змінами). Ця система, визначена Органічним законом № 2009-1523 від 10 грудня 2009 року та Постановою № 2010-148 від 16 лютого 2010 року, набула чинності 1 березня 2010 року. Наслідки реформи суттєво змінили методику перевірки конституційності законів. До цього часу Конституційна рада мала лише контролювати їх до їх оприлюднення на умовах, передбачених статтею 61 Конституції. Цей «априорний» контроль конституційності тепер поєднується з «апостеріорним» контролем, який здійснюється за ініціативою громадян через QPC. Таким чином, це нововведення стало суттєвою гарантією дії прав і свобод, передбачених Конституцією.

Поняття «фільтрів» – явище, властиве французькому конституціоналізму після конституційної реформи 2008 року. Йдеться про те, що безпосередньо до Конституційної ради громадянин звернутись не може. Це виглядає

так: питання конституційності повинні порушуватися в судах загального права і проходити через Державну раду або Касаційний суд, які одноосібно вирішують чи є підстави передати їх до Конституційної ради (перший «фільтр» – суддя першої інстанції (*le juge a quo*), другий – Державна рада чи Касаційний суд) [5, с. 156]. Суддя будь-якої інстанції (умовно, суддя QPC) може відмовитись від юрисдикції, закрити справу або відхилити висновки як неприйнятні, не вимагаючи розгляду QPC. Щоб положення підлягало розгляду воно повинно відповідати ряду умов. Зокрема, щодо серйозності поставленого питання, його новизни, застосовності закону до спору, відсутності попередньої заяви про невідповідність (тобто відповідне законодавче положення не повинно бути вже визнане Конституційною радою таким, що відповідає Конституції). На відміну від Конституційної ради, суддя Державної ради чи Касаційного суду не може визнавати положення неконституційними, але, погодимось, що така оцінка QPC Конституційною радою й не відбудеться, якщо Державна рада або Касаційний суд не вбачатиме у питанні серйозності чи новизни. Виникає логічна підозра, що Державна рада та Касаційний суд, за рахунок вищенаведеного, перетворилися на вищі конституційні суди.

У контексті останньої тези, доречно буде вказати на позицію французької професорки Агнес Робло-Труазьє, котра вважає, що вони (Державна рада та Касаційний суд) стають охоронцями конституційності закону в кількох аспектах: по-перше, тому що на них покладається місія перевірити, чи застереження щодо тлумачення законів, сформульовані Конституційною радою, правильно враховані судами нижчих інстанцій; тоді, оскільки конституційність закону залежить від їхньої власної прецедентної практики, Рада пропонує їм зберегти їх такими, як вони є, і, отже, перевірити, щоб суди нижчої інстанції не відступали від них. Це запрошення також заохочує їх вважати, що їхня прецедентна практика є достатньою, щоб компенсувати потенційну неконституційність закону, і, таким чином, вважати несерйозними численні QPC, що стосуються законодавчих положень, тлумачення яких призвело до прецедентного права. Таким чином, верховні суди стають конституційними судами загального права [6].

Одна із французьких вчених, Маріна Калара, стверджує, що саме через критерій «сер-

йозності», Державна рада та Касаційний суд сприяють розвитку та збагаченню конституційної юриспруденції. Йдеться про те, що судді другого фільтру пропонується здійснити більш поглиблений розгляд питань конституційності, які не тільки повинні бути позбавлені серйозного характеру, але повинні мати серйозний характер. Тобто, судді другого фільтру мають ширші межі розсуду, ніж судді першого фільтру (судді першої інстанції). Крім того, від суддів-фільтрів вимагається ухвалити рішення про існування принципу, на який посилається сторона в судовому процесі, і, якщо необхідно, витлумачити його, щоб винести рішення щодо серйозності питання конституційності [7]. Тож, повноваження Державної ради та Касаційного суду щодо тлумачення Конституції не тільки залишаються недоторканими, але також були посилені встановленням пріоритетного питання конституційності.

У одному з досліджень Конституційної ради є цікаві факти щодо очевидної асиметрії з точки зору мотивації між рішеннями про направлення та рішеннями про відмову (йдеться, зокрема, про Державну раду). Перші є не дуже вмотивовані. Найчастіше наводяться проблемні засоби неконституційності, інколи позначаються терміном «зокрема». Таким чином, коли суддя стикається з декількома засобами неконституційності різної цінності, суддя, як правило, вказує на засоби, які здаються йому серйозними і які конституційний суддя міг би застосувати. Але підхід є обережним, щоб уникнути попереднього судження. Дійсно, з одного боку, дебати щодо QPC не «заморожені» на стадії його розгляду Державною радою, а інші засоби чи аргументи можуть бути використані перед Конституційною радою автором питання або учасником процедури. З іншого боку, це, очевидно, питання про те, щоб Державна рада не посягала на посаду Конституційної ради; тому рішення про направлення не пояснює причини сумнівів у судді та не прагне їх уточнити. Натомість рішення про відмову у направленні є більш обґрунтованими, зокрема щодо критеріїв новизни та особливо серйозного характеру питання. Суддя проводить обґрунтування та приймає рішення в законі, пропонуючи тлумачення або оскаржуваного законодавчого положення, або навіть обсягу конституційної норми, на яку посилається, дотримуючись конституційної юриспруденції щодо цього останнього пункту [8].

Висновки. Державна рада є найвищим судом адміністративної інстанції, а Касаційний суд –

найвищим судом судової інстанції. Їх роль полягає не в повному повторному розгляді справ, а в перевірці відповідності судових рішень правилам форми та суті.

Введення апостеріорного контролю за конституційністю законів у Франції одночасно перетворює адміністративні та суди загальної юрисдикції на конституційних суддів загального права. Так, звичайний суддя першої інстанції або Державна рада чи Касаційний суд фактично виступають майже суддями конституційності, адже якщо вони не вважають, що положення порушує права людини, передбачені Конституцією, то й QPC не потрапляє до Конституційної ради для такої оцінки. У зв'язку з цим, очевидно, що їх роль як верховних судів значно зросла після запровадження результатів конституційної реформи від 2008 року.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Histoire du Conseil d'État. Conseil d'État. Site officiel. URL: <https://www.conseil-etat.fr/qui-sommes-nous/le-conseil-d-etat/histoire-et-patrimoine/histoire-du-conseil-d-etat> (дата звернення: 04.11.2024)
2. Code de justice administrative. URL: https://www.legifrance.gouv.fr/codes/section_lc/LEGITEXT000006070933/LEGISCTA000006118209/ (дата звернення: 04.11.2024)
3. Jacques Chevallier. Le Conseil d'État, au cœur de l'État. *Pouvoirs*. 2007/4. № 123. P. 5–17. URL: <https://revue-pouvoirs.fr/le-conseil-d-etat-au-coeur-de-l/> (дата звернення: 04.11.2024).
4. L'organisation de la Cour de cassation. Cour de cassation. Site officiel. URL: <https://www.courdecassation.fr/la-cour/lorganisation-de-la-cour-de-cassation> (дата звернення: 04.11.2024).
5. Бадида А.Ю. Механізм пріоритетного питання конституційності у Французькій республіці. *Право України*. 2023. Вип. 7. С. 152–158.
6. Agnès Roblot-Troizier. La QPC, le Conseil d'État et la Cour de cassation. *Nouveaux Cahiers du Conseil constitutionnel*. № 40. (Dossier : Le Conseil constitutionnel: trois ans de QPC) – juin 2013. URL: <https://www.conseil-constitutionnel.fr/nouveaux-cahiers-du-conseil-constitutionnel/la-qpc-le-conseil-d-etat-et-la-cour-de-cassation> (дата звернення: 10.11.2024).
7. Marina Kalara. L'interprétation de la Constitution par le Conseil d'État et la Cour de cassation dans la procédure de la QPC: liberté et contraintes. *La Revue des droits de l'homme*. 2022. № 21. 18 p. (P. 3) URL: <file:///C:/Users/Admin/Downloads/revdh-13877.pdf> (дата звернення: 04.11.2024).
8. Sophie-Justine Lieber, Damien Bottegghi et Vincent Daumas. La question prioritaire de constitutionnalité vue du Conseil d'État. *Cahiers du Conseil constitutionnel*. Octobre 2010. № 29. (Dossier: La Question Prioritaire de Constitutionnalité). URL: <https://www.conseil-constitutionnel.fr/nouveaux-cahiers-du-conseil-constitutionnel/la-question-prioritaire-de-constitutionnalite-vue-du-conseil-d-etat> (дата звернення: 04.11.2024).

Бадида А.Ю. ДЕРЖАВНА РАДА ТА КАСАЦІЙНИЙ СУД У РОЛІ КВАЗІКОНСТИТУЦІЙНИХ ОРГАНІВ У ФРАНЦУЗЬКІЙ РЕСПУБЛІЦІ

Поява у Французькій Республіці апостеріорного конституційного контролю (перевірка законодавчого положення на предмет відповідності Конституції після його офіційного оприлюднення) надала додаткові повноваження двом вищим судовим органам – Державній раді та Касаційному суду. Якщо стисло, то обидва судові органи виступають «фільтрами» у процесі QPC (пріоритетне питання конституційності). У свою чергу, пріоритетне питання конституційності передається до Конституційної ради (органу конституційної юрисдикції) одним із цих судів, за певних умов, і лише Рада може визнати закон таким, що суперечить Конституції.

Метою статті є аналіз повноважень Державної ради та Касаційного суду, у тому числі у аспекті їх участі у реалізації QPC (пріоритетного питання конституційності), зокрема, як одного з фільтрів, а також, дослідити, чи можна вважати ці судові юрисдикції квазіконституційними органами у зв'язку з вищенаведеним.

Історично сформована ще з наполеонівських часів, Державна рада виконує консультативні та судові функції та є адміністративним верховним судом у Франції. Натомість Касаційний суд є вищим судом та відповідає за розгляд апеляцій у цивільних та кримінальних справах, а також перевіряє правильність застосування закону. За наслідками реформи 2008 року у Французькій Республіці, як Державна рада, так і Касаційний суд отримали нові повноваження, зокрема, через те, що вони приймають рішення, передавати до Конституційної ради QPC чи ні.

Проведено аналіз підстав, які повинні перевірити «фільтри» для того, щоб вирішити, чи передавати пріоритетне питання конституційності на розгляд Конституційній раді, чи ні, та зроблено висновки, що у зв'язку наявністю можливості вирішувати Державній раді чи Касаційному суду про направлення рішення, у тому числі рішення про відмову у передачі QPC, що дозволяє зупити процедуру QPC, то можна вважати їх майже суддями конституційності.

Ключові слова: Конституційна рада, Державна рада, Касаційний суд, Французька Республіка, конституційний контроль, пріоритетне питання конституційності (QPC), прецедентне право.

Badyda A.Yu. THE COUNCIL OF STATE AND THE COURT OF CASSATION AS QUASI-CONSTITUTIONAL BODIES IN THE FRENCH REPUBLIC

The appearance in the French Republic of a posteriori constitutional control (checking a legislative provision for compliance with the Constitution after its official promulgation) gave additional powers to two higher judicial bodies – the Council of State and the Court of Cassation. In short, both judicial bodies act as «filters» in the QPC (priority question of constitutionality) process. In turn, the priority question of constitutionality is referred to the Constitutional Council (a body of constitutional jurisdiction) by one of these courts, under certain conditions, and only the Council can declare a law to be contrary to the Constitution.

The purpose of the article is to analyze the powers of the State Council and the Court of Cassation, including in the aspect of their participation in the implementation of the QPC (priority issue of constitutionality), in particular, as one of the filters, and also to investigate whether these judicial jurisdictions can be considered quasi-constitutional bodies in connection with the above.

The Council of State and the Court of Cassation are the highest courts in the French Republic. The difference between them lies in the sphere of their intervention. Historically formed since Napoleonic times, the Council of State performs consultative and judicial functions and is the supreme administrative court in France. The establishment and formation of judicial functions in the Council of State of France took place gradually. The creation of the Administrative Courts in 1953 and then the Administrative Courts of Appeal in 1987 put this institution at the highest level. Instead, the Court of Cassation is the highest court and is responsible for hearing appeals in civil and criminal cases, as well as reviewing the correct application of the law. The Court of Cassation does not review the facts that became the reason for the dispute, but checks whether the law was correctly applied and procedural norms were observed. As a result of the 2008 reform in the French Republic, both the Council of State and the Court of Cassation have gained new powers, in particular that they decide whether or not to refer the QPC to the Constitutional Council. In addition, a certain asymmetry in terms of motivation was found between referral decisions and refusal decisions. The first ones are not motivated enough.

An analysis of the grounds that must be checked by the «filters» in order to decide whether to refer the priority question of constitutionality to the Constitutional Council or not, and conclusions were drawn that due to the possibility of deciding whether to refer the decision to the State Council or the Court of Cassation, including the decision to refuse the transfer of the QPC, which allows the QPC procedure to be questioned, they can be considered almost judges of constitutionality.

Key words: Constitutional Council, Council of State, Court of Cassation, French Republic, constitutional control, priority question of constitutionality (QPC), case law.

Ковальчук О.М.,
кандидат юридичних наук, доцент
Навчально-наукового інституту права
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

УДК 340.1
DOI 10.32782/2663-5666.2024.4.2

ДЕРЖАВНО-ПРАВОВІ ПОГЛЯДИ Б. О. КІСТЯКІВСЬКОГО

Вступ. Дослідження державно-правових поглядів Б.О. Кістяківського є особливо важливим у сучасних умовах, коли розбудова правової, демократичної та соціальної держави в Україні є одним із головних пріоритетів державної політики. Ідеї вченого щодо верховенства права, обмеження державної влади правовими нормами, забезпечення балансу між інтересами суспільства та особистості, а також його концепція правової держави залишаються надзвичайно актуальними для осмислення та впровадження основних принципів правової державності.

Проблематика, на яку звертав увагу Б.О. Кістяківський, зокрема критика формального підходу до конституційності, що зводиться до наявності конституції без гарантій її реального виконання, має значення для аналізу сучасного стану правових систем багатьох країн, включаючи Україну. Його акцент на необхідності наділення громадян суб'єктивними публічними правами, які забезпечують підзвітність влади та реальну законність, слугує фундаментом для подальшого вдосконалення механізмів захисту прав і свобод людини.

Особливе значення в ідеях досліджуваного нами вченого має розуміння права як динамічного інструменту, здатного змінювати фактичні суспільні відносини відповідно до ідеалів справедливості. У сучасному світі, де зростають виклики щодо забезпечення правопорядку та утвердження принципів верховенства права, його ідеї щодо етичних основ права, балансу влади та дотримання прав громадян є не лише теоретично важливими, але й практично застосовними для реформування національних правових систем.

Таким чином, вивчення наукової спадщини Б.О. Кістяківського сприяє глибшому розумінню концептуальних засад правової держави, збагаченню наукового дискурсу у сфері правознавства та осмисленню сучасних проблем демократичного врядування і захисту прав людини. Його погляди становлять цінну основу для вирішення актуальних викликів, пов'язаних

із формуванням ефективної правової системи в умовах глобалізації та зміцнення принципів правової державності.

Метою статті є загальнотеоретична характеристика державно-правових поглядів Б.О. Кістяківського.

Виклад основного матеріалу. Наукова спадщина Б.О. Кістяківського надзвичайно цікава і багатоманітна, має фундаментальний характер, що зумовлює її актуальність і на сьогоднішній день. Незважаючи на це, у спеціальній літературі не дістало широкого висвітлення багатьох аспектів його теоретичних здобутків, тому доцільно здійснювати подальші доктринальні дослідження у цій царині. Б.О. Кістяківський народився 16 листопада 1868 року у місті Києві у родині видатного викладача Київського університету Святого Володимира професора кримінального права – Олександра Федоровича Кістяківського. Як відмічав сам Б.О. Кістяківський, він походить із дуже інтелігентної сім'ї та володіє багатьма мовами, а не лише російською чи польською [1, с. 207]. Сімейне виховання значно вплинуло на формування світогляду та професійного шляху майбутнього вченого, заклавши основи для його становлення як правника, соціолога та філософа. Шкільну освіту він розпочав у другій Київській гімназії, звідки був виключений за організацію забороненого гуртка з вивчення української літератури. Навчання продовжив у Чернігівській гімназії, однак і там його разом з класом відрахували. Атестат зрілості він здобув лише у 1888 році в Рівненській Олександрійській гімназії.

Вища освіта також була непростою. У 1888 році він вступив на історико-філологічний факультет Київського університету Святого Володимира, але в 1890 році його виключили за організацію підпільних гуртків, зв'язки з революціонерами та збереження нелегальної літератури. У Харківському університеті, де він продовжив навчання, його також відрахували за участь у студентських протестах. Згодом він вступив на юридичний факультет Дерптського

університету (1890–1892), де встановив зв'язки з польськими марксистами і займався пропагандою їхніх ідей, що стало причиною чергового виключення [2, с. 126–127]. Отже, громадянська позиція вченого, його постійна участь у підпільних організаціях та зайняття підпільною діяльністю зумовили неможливість навчатися в російський університетах, заборонаю відвідувати міста, де знаходяться відповідні навчальні заклади, що змусило його продовжувати здобуття освіти за межами рідної країни.

Під час навчання його неодноразово заарештовували, зокрема: вперше у 1889 році, коли Б.О. Кістяківський поїхав до Галичини, яка в той час була контролювалася австрійцями, для зустрічі з лідером українського національного руху М. Драгомановим, але зустрічі не відбулося, а його було обвинувачено в шпигунстві, заарештовано австрійською владою і вислано з Галичини; після повернення до Києва заарештований вдруге уже російською владою за переписку з емігрантами-революціонерами, збереження й розповсюдження нелегальної літератури, організацію підпільних гуртків; втретє вченого заарештували у вересні 1892 році під час навчання у Дерптському університеті і примусово вислали під негласний нагляд до Любави [3]. Таким чином, ще у юнацькі роки він сформувався як нетерпимий борець за права студентів, поборник вільного використання української мови та літератури, пропагандист свободи думки і слова, вільного вираження своїх поглядів та переконань, які суперечили тогочасним державно-політичним засадам монархічного самодержавного устрою Російської імперії. За таких умов Б.О. Кістяківський у 1895 році вимушений виїхав за кордон.

З січня 1895 року навчається у Берлінському університеті на філософському факультеті під керівництвом М. Зімеля, восени 1897 року – продовжив навчання в Паризькому університеті, відвідував семінари таких видатних філософів як: Віндельбанд, Ціглем, Кнаппе в Страсбурзькому університеті. У 1898 році у Страсбурзі Б.О. Кістяківський захищає докторську дисертацію з філософії на тему «Суспільство та індивід», яка отримала високу оцінку в німецькій філософській та юридичній літературі, але не була визнана достатньою підставою для отримання звання магістра права в Петербурзькому університеті [4]. Позитивно висловилися щодо дисертаційної праці вченого провідні науковці і мислителі того часу, зокрема: М. Вебер, Г. Кельзен, Г. Еллінек, А. Фіпкандт та інші. Ха-

рактерною рисою його доктринальної роботи було те, що у ній він остаточно пориває з марксистською ідеологією [5, с. 127–128]. Таким чином, перебуваючи закордоном Б.О. Кістяківський здобуває вищу освіту та захищає дисертацію, яка отримала визнання у наукових колах провідних європейських шкіл того часу, що свідчить про високу ерудованість вченого, його енциклопедичні знання, фундаментальний характер виконаних ним праць.

Після завершення навчання він повертається на Батьківщину, де розпочинає активну діяльність. Друкує свої публікації і в яких аналізує основні категорії моральної оцінки соціальних явищ, що поставило його поза «класовою доктриною соціал-демократії і обумовило перехід на позиції критичного напрямку». Восени 1900 року слідом за висланням дружини із Петербургу оселився під Києвом. А уже в 1901 році навчався в Гейдельберзькому університеті в семінарі Г. Елленіка. Восени 1902 року він повернувся до Росії, до Вологди, де відбувала заслання його дружина. 1903 рік вчений проводить у Німеччині і з цього часу майже кожного літа виїздить за кордон для наукових занять. Після амністії дружини в 1904 році повертається до Києва [4]. Навіть після повернення до Російської імперії Б.О. Кістяківський не припинив своєї громадської діяльності, а тому переслідувався, так само як і його дружина, повною мірою не мав змоги реалізувати свій творчий потенціал в умовах тогочасної університетської науки, внаслідок чого постійно виїжджав до інших країн для вільного зайняття науковою діяльністю.

З 1906 року Б.О. Кістяківський проживав у Москві, де активно працював викладачем Московського Комерційного інституту, читаючи курси адміністративного та державного права, і займався науково-редакційною діяльністю. Він був автором збірників «Проблеми ідеалізму» та «Віхи», редактором журналів «Критичний огляд» і «Юридичний вісник», співпрацював із виданнями «Українське життя», «Свобода і культура», «Дума», а також підготував до друку твори М. Драгоманова. У 1909 році почав викладати на юридичному факультеті Московського університету, де здобув звання магістра державного права.

У 1911 році, після закордонного відрядження в Німеччині, він залишив університет через незгоду з політикою обмеження автономії, яку підтримував міністр освіти Л. Кассо. У 1911–1914 роках читав лекції з філософії пра-

ва в Ярославському демидівському ліцеї, редагував «Юридичний вісник» і порвав із П. Струве через його заперечення права українців на самовизначення. У 1916 році видав свою головну працю «Соціальні науки і право», яку захистив у Харківському університеті в 1917 році, здобувши звання доктора права. Він став професором і деканом юридичного факультету Київського університету, членом комісії з підготовки законодавства для Української Академії Наук, а згодом – академіком кафедри соціології. Помер 29 квітня 1920 року в Катеринодарі після невдалої операції [4].

Наприкінці життя Б.О. Кістяківський активно займався науковою та педагогічною діяльністю, чому сприяли соціально-економічні зміни та національно-визвольна боротьба за українську державність. Це дало йому змогу працювати в Київському університеті та розвивати свої ідеї в галузі права. Наукова спадщина Б.О. Кістяківського має значне значення для української юридичної науки, особливо в умовах розбудови незалежної держави та реформування її правової системи. Його головна праця «Соціальні науки і право. Нариси з методології соціальних наук і загальної теорії права» (праця 1917 року) досліджує право як соціальне явище та частину духовного життя. У ній він розробив методологію вивчення права, державної влади, прав людини, ідей правової держави та переходу до соціально-справедливої держави. Вчений підкреслював, що право відіграє ключову роль у суспільному житті, регулюючи відносини між суб'єктами як соціальний регулятор і як елемент духовного буття. У своїй передмові він зазначав, що право, кероване етичними запитами, займає центральне місце в житті культурних суспільств, і тому потребує особливого вивчення. Праву належить первинна, головна роль у суспільному житті, а тому воно потребує особливого вивчення та пізнання як з точки зору соціального регулятора відносин між суб'єктами, так і духовного буття.

Б.О. Кістяківський вважав, що право входить до різних сфер людського життя і діяльності, які можуть бути предметом різних галузей гуманітарних наук. Правознавство, як і будь-яка соціально-гуманітарна наука, повинна будуватися на підставі множини понять. Право є і державно-організаційне, і соціальне, і психічне, і нормативне явище. Усі ці різні його прояви або всі боки його багатолінійної й багатоманітної сутності підлягають цілком самостійному вивченню та розробленню [5, с. 153]. Тобто йдеться про те,

що право треба розуміти під таким кутом зору, яке дозволяє його пізнати з різних аспектів, зокрема чотирьох вищезазначених, що власне і дає змогу зрозуміти сутність і значення такого соціального явища. Такі підходи до визнання соціального регулятора суспільних відносин є рівноцінними та потребують однакового вивчення.

Б.О. Кістяківський виділяв два основні поняття права: державно-наказове та соціологічне. Перше визначає право як сукупність норм, встановлених і гарантованих державою, що отожднюється із законами. Такий підхід поширений серед юристів-позитивістів, адже він підкреслює державно-організаційний елемент права. Однак його недоліками вважаємо, приміром, ігнорування звичаєвого, міжнародного і навіть частини державного права, а також обмеженість, яка зводить право лише до державної волі. Дане поняття критикується через те, що право може існувати поза державою, його норми формуються не лише в законодавчих органах, а й у суспільстві, а сама держава функціонує на основі правових норм, закріплених у конституціях.

Соціологічне поняття права, за Б.О. Кістяківським, акцентує на праві як сукупності відносин, що виникають і реалізуються в житті. Він наголошував, що право не є простим відображенням законів, а формується під впливом соціальних, економічних та культурних чинників. Це поняття ширше за державно-наказове, оскільки охоплює звичаєве, державне і міжнародне право. Водночас воно обмежене, адже недостатньо враховує творчий і регулюючий потенціал права. Соціологічне праворозуміння, на думку Кістяківського, дозволяє досліджувати право в його природному середовищі, але має доповнюватися іншими підходами, щоб відобразити повну багатогранність правового життя [6, с. 32–33]. Отже, право у соціологічному розумінні також має певний ряд недоліків, які не дозволяють дану концепцію взяти за основу при з'ясуванні природи та сутності відповідного соціального явища. Позитивним аспектом такого праворозуміння є те, що воно дозволяє співвіднести право та справедливість, крім того, воно власне і є вираженням панування справедливості.

Наступне – психологічне розуміння права, яке за Б.О. Кістяківським, потребує додаткового дослідження, особливо в частині соціально-психологічного характеру правових явищ. Він критикував концепцію Л.І. Петражицького за її непридатність для юристів, оскільки вона

акцентує лише зовнішні характеристики права, ігноруючи його внутрішню суть. За Кістяківським, право – це сукупність імперативно-атрибутивних психічних переживань, які через психологічну взаємодію членів суспільства набувають загального значення й об'єктивуються в нормах. Психологічна теорія визначає право як вольове та психічне явище, засноване на душевних переживаннях. Водночас цей підхід критикується за надмірну широту, що може призвести до песимістичного ставлення до правової науки. Б. О. Кістяківський наголошував на необхідності уникати песимізму та враховувати психологічні аспекти як частину об'єктивного права.

Нормативне праворозуміння визначає право як сукупність норм, що регулюють зовнішні відносини людей і містять ідеї про належність. Хоча це поняття не повністю відображає реальність права, воно має високу пізнавальну цінність, виділяючи елемент права, який не охоплюється іншими підходами. Даний підхід доповнює попередні, підкреслюючи регулятивну функцію права та його ідеологічний характер, що сприяє глибшому розумінню сутності правових норм [6, с. 33].

З урахуванням критичного аналізу відповідних чотирьох підходів до праворозуміння, Б.О. Кістяківський розробляє власну концепцію поняття право – *синтетичну*, яка є однією з перших у доктрині права. Її сутність полягає у тому, що право треба розглядати з чотирьох кутів зору, а саме: 1) аналітичного, що відповідає позитивістському праворозумінню; 2) соціологічного, де право дістає форму вираження через правовідносини; 3) психологічний, який розглядає право через психологічні переживання; 4) нормативного, що зводиться до аксіологічного поняття права. За таких умов вдається поєднати право через такі елементи як: сукупність правових норм, сукупність правовідносин, тобто й об'єктивне, і суб'єктивне право.

Розробляючи відповідну концепцію, вчений розробив та обґрунтував *інтегральний метод* у вивченні права, який був одним з перших важливих підходів у світовій філософсько-правовій думці й першим в українській філософії права. Керуючись цим методом, Б.О. Кістяківський розробив чотири теоретичні й два технічні поняття права. Фактором, який об'єднує ці поняття, він вважав філософію культури. Право з цього погляду є формою суспільних відносин і становить собою в онтологічному сенсі сукупність таких особливостей, як свобода, рівність,

справедливість [7, с. 57]. Даний метод повинен застосовуватися через те, що використання інших методів не дає змогу вирішити цілу низку проблем, тому необхідно розробляти інтегральний метод, який здатен вирішити відповідні питання.

У своїй філософсько-правовій концепції Б.О. Кістяківський аналізував загальні принципи створення системи наукових знань про право. Він розкривав право як соціальне явище, що виражає культуру суспільства, виходячи із плюралістичного підходу та доповнюваності методів. Філософ розробив методи аналізу соціокультурної реальності права та правових відносин. Право є і державно-організаційне, і соціальне, і психічне, і нормативне явище. Усі ці різні його прояви або всі сторони його багатолінійної й багатоманітної сутності підлягають цілком самостійному вивченню та розробленню [8, с. 153]. Таким чином, основні підходи до права відповідають чотирьом концепціям права, які є методологічними підходами, які відповідають чотирьом граням права і виступають як культурні феномени.

Ключові тези праворозуміння Б.О. Кістяківського зосереджуються на ролі права у «культурному суспільстві», яке він ототожнював із буржуазним, де джерелом права є етичні вимоги людей. Центральним елементом його концепції є ідея правової держави, у якій панує право, а діяльність влади ґрунтується на конституції. Кістяківський наголошував, що ухвалення конституції забезпечує підзаконність верховної влади, а будь-які зміни у державному устрої можливі лише через нові конституційні закони.

Однак він визнавав, що конституція сама по собі не є гарантією демократичності й правової природи держави, адже в багатьох випадках її положення залишаються декларативними. Важливість конституції, на думку Б.О. Кістяківського, полягає у її здатності забезпечувати верховенство права, визначати організацію влади та гарантувати права особистості. Він пропонував вузьке визначення конституції, яке стосується лише правових і демократичних держав, де народне представництво і правова підзаконність є ключовими характеристиками.

Підсумовуючи, концепція науковця підкреслює взаємозв'язок держави, права та демократії. Правова держава, за його словами, повинна бути організована на конституційних засадах, які забезпечують ефективний захист прав людини та функціонування держави відповідно до принципів підзаконності й народовладдя

[9, с. 24]. Відповідні міркування й на сьогодні не втратили своєї актуальності, адже Україна також стоїть на шляху подальшої розбудови демократичної і правової держави, що потребує вирішення на конституційно-правовому рівні питань взаємодії держави, права, суспільства.

Б.О. Кістяківський розглядав правову державу як форму організації влади, в якій баланс інтересів суспільства та індивіда є ключовим. Він наголошував, що передача суверенної влади народу сама по собі не гарантує прав і свобод особистості. Правова держава має обмежувати сферу впливу влади, забезпечуючи недоторканність прав громадян, що досягається через правові норми, які визначають і контролюють діяльність влади. Однак Б.О. Кістяківський визнавав, що наявність конституції або проголошення принципу народної влади не завжди свідчать про існування правової держави, адже історія демонструє порушення прав навіть у конституційних державах.

Основною ознакою правової держави, за вченим, є підзвітність влади громадянам і обмеження її правом. Правова ідея поступово перетворює фактичні відносини, узгоджуючи їх із нормами, що гарантують справедливість і належність. Влада може бути виправданою тільки тоді, коли сприяє пануванню права. У правовій державі органи влади пов'язані законом і зобов'язані дотримуватися його, оскільки громадяни, наділені суб'єктивними правами, можуть висувати претензії до держави. Без таких прав законність стає ілюзією, що веде до свавілля і насильства.

Б.О. Кістяківський вважав, що правова держава не може існувати в умовах абсолютної монархії, як у Російській імперії, де вся влада належала монарху. Її розбудова можлива лише у республіці або обмеженій монархії, де забезпечується реальний захист прав громадян і обмеження влади правом.

На думку Б.О. Кістяківського, щоб у державі панувала законність, потрібен суворий контроль і повна свобода критики всіх дій влади. Для цього необхідно визнати за особистістю й суспільством їхні невід'ємні права та свободи. Права людини й громадянина або особисті й громадські свободи становлять тільки основу й передумову того державного ладу, який притаманний правовій державі. Як і будь-яка держава, правова держава має потребу в організованій владі, тобто в установах, які виконують різні функції влади, але влада повинна бути організована так, щоб вона не придушувала особу.

Будь-яка особистість і народ в цілому повинні бути не тільки об'єктом влади, а також активними суб'єктами, які її здійснюють [7, с. 56–57]. Права, свободи та законні інтереси особистості у державі, їх гарантії та реальне забезпечення є свідченням того, що держава має ознаки правової. Діяльність усього державно-владного механізму має бути підпорядкована правам людини, які є передумовою утвердження інших засад права.

Філософсько-правова концепція Б.О. Кістяківського була орієнтована на вивчення права як частини культури суспільства. У понятті права слід виділяти право як реальний факт життя та як сферу належного. У підґрунті права як прояву належного перебуває принцип етичного обов'язку, який передбачає побудову світу цінностей. Поняття «цінність» перебуває у свідомості людей, але значення цього поняття виявляється в суспільній практиці. Цінності становлять особливий вид буття, а саме – «культурну громадськість». Це – особливий світ, який виникає завдяки духовним потребам людей. Його також потрібно ретельно досліджувати, тому що він, як і світ природи, реально існує. Тому для юриста об'єктом вивчення повинна стати правосвідомість людей, їхнє розуміння права для регулювання соціальних відносин і підтримання громадського порядку [7, с. 55]. Наведене свідчить про складність та багатогранність категорії «право», необхідність його розуміння не тільки у об'єктивному вираженні, але і на підсвідомому рівні, у сфері духовних потреб та інтересів людини, що потребує дослідження не тільки власне правових приписів, але і свідомості індивіда.

Отже, можна резюмувати, що особливостями державно-правових поглядів Б.О. Кістяківського є: пріоритет права над державою, де право обмежує повноваження влади; концепція правової держави, що забезпечує баланс між інтересами суспільства та особистості; критика формального підходу до конституційності, яка не гарантує правової держави без реального підзаконного характеру діяльності влади; підкреслення важливості суб'єктивних публічних прав громадян для контролю державної влади; твердження про неможливість існування правової держави в абсолютній монархії; визначення етичних вимог як джерела права в «культурному суспільстві»; акцент на динамічному характері правової ідеї, яка трансформує фактичні відносини відповідно до ідеалів справедливості; розгляд права як ключового соціального ре-

гулятора, що формує суспільні відносини та регулює діяльність держави на основі принципів належного.

Висновки. Таким чином, підсумовуючи все вищезазначене, Б.О. Кістяківський вказував, що науки про суспільство, в тому числі і філософія, тим не менш, вони не мають поглинати або займати місце юриспруденції. Філософський підхід дає можливість розкрити теоретичну і практичну мету правознавства, засоби її досягнення та результати, які очікуються. Філософія права допомагає осмислювати в чомусь і вирішувати пізнавальні та етичні проблеми доктрини права, не підмінюючи останньої. Взаємозв'язок між науками існує і щодо філософії права, і теорії права, і юриспруденції, і соціології права, і психології права, і антропології права тощо, вони повинні виробити цілісне і синтетичне знання про право.

Богдан Олександрович Кістяківський здійснив значний внесок у розвиток юридичної науки, його наукова спадщина продовжує бути актуальною і у наш час, оскільки у ній підіймаються такі питання, які не знайшли свого вирішення на сучасному рівні розвитку доктрини права, запропоновані науковцем шляхи їх подолання, потребують подальшого обґрунтування та ретельного теоретичного вивчення. Будучи вченим-правником академічного рівні, він здійснив творчий внесок і у філософію права, і в теорію держави і права, і конституційне право тощо. Його філософсько-правові ідеї повинні

подолати розуміння права виключно як сукупності писаних правил (позитивізм), здійснити очищення свідомості від наявних стереотипів, виробити в кожного громадянина потребу бути правосвідомим.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Альчук М.П. Богдан Кістяківський. На захист права. *Проблеми філософії права*. 2006–2007. Т. IV–V. С. 207–211.
2. Максимов С.Б. Кістяківський – видатний український філософ права. *Вісник Академії правових наук України*. 1997. №1. С. 126–136.
3. Вікіпедія. Вільна енциклопедія. Кістяковський Богдан Олександрович. Назва з екрану. URL (дата звернення: 16.09.2024): <http://surl.li/zumdnv>
4. Огородник І.О., Огородник В.В. Історія філософської думки в Україні Курс лекцій: навч. посіб. К.: Вища шк.: Т-во «Знання», КОО. 1999. 543 с.
5. Кістяківський Б.О. Реальність об'єктивного права. Вибране. К.: Абрис. 1996. С. 97–170.
6. Меленко О.В. Синтетичний підхід до пізнання права Б.О. Кістяківського. *Науковий вісник Чернівецького університету*: 2012. Вип. 618. С. 31–36.
7. Толстов І.В. Б. Кістяківський – засновник української інтегральної філософії права. *Гуманітарний часопис*. 2015. №1. С. 52–57.
8. Кістяківський Б. Вибране. Богдан Кістяківський; пер. з рос. Л.Г. Малишевської; упорядкування, передмова і примітки Л.П. Депенчук. Бібліотека часопису «Філософська і соціологічна думка». К.: Абрис. 1996. 512 с.
9. Боровікова В.С. Конституціоналізм правової держави: інтерпретаційні підходи. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. Серія юридична. 2014. Вип. 4. С. 19–29.

Ковальчук О.М. ДЕРЖАВНО-ПРАВОВІ ПОГЛЯДИ Б. О. КІСТЯКІВСЬКОГО

У статті проаналізовано державно-правові погляди Б.О. Кістяківського, одного з видатних представників української правової думки, чия наукова спадщина залишається актуальною у сучасній юридичній науці. У центрі дослідження – концепція правової держави, яку вчений розглядав як форму організації влади, що забезпечує баланс між інтересами суспільства та особистості через обмеження державної влади правовими нормами. Особливу увагу приділено ідеям Б.О. Кістяківського про пріоритет права над державою, підзвітність влади громадянам та необхідність наділення суб'єктів публічними правами, які гарантують реальну законність. У статті проаналізовано критичне ставлення вченого до формального підходу до конституційності, який не завжди забезпечує правову природу держави, якщо її положення залишаються декларативними. Наголошено на його розумінні права як динамічного інструменту, що формує та змінює фактичні суспільні відносини відповідно до ідеалів справедливості. Також висвітлено погляди Б.О. Кістяківського на співвідношення права і держави, де право визначається як первинне та домінуюче, а держава функціонує у межах правових норм. Окремо розглянуто його критичний аналіз абсолютної монархії як несумісної з ідеями правової державності, а також висловлене переконання, що правова держава можлива лише у республіці або обмежених (конституційній) монархії. У роботі відзначено значення етичних вимог як джерела права у «культурному суспільстві» та акцентовано увагу на впливі цих ідей на формування правової думки. Зроблено висновок, що Богдан Олександрович Кістяківський здійснив значний внесок у розвиток юридичної науки, його наукова спадщина продовжує бути актуальною і у наш час, оскільки у ній підіймаються такі питання, які не знайшли свого вирішення на сучасному рівні розвитку доктрини права, запропоновані науковцем шляхи їх подолання, потребують подальшого обґрунтування та ретельного теоретичного вивчення. Будучи вченим-правником академічного рівні, він здійснив творчий внесок і у філософію права, і в теорію держави і права, і конституційне право тощо. Його філософсько-правові ідеї повинні подолати

розуміння права виключно як сукупності писаних правил (позитивізм), здійснити очищення свідомості від наявних стереотипів, виробити в кожного громадянина потребу бути правосвідомим.

Ключові слова: Б.О. Кістяківський, правова держава, верховенство права, конституція, публічні права, справедливість, демократичне врядування, етичні засади права.

Kovalchuk O.M. STATE AND LEGAL VIEWS OF B. O. KISTYAKIVSKY

The article analyzes the state-legal views of B.O. Kistyakivsky, one of the prominent representatives of Ukrainian legal thought, whose scientific heritage remains relevant in modern legal science. The focus of the study is the concept of a legal state, which the scientist considered as a form of organization of power that ensures a balance between the interests of society and the individual through the limitation of state power by legal norms. Special attention is paid to B.O. Kistyakivsky's ideas about the priority of law over the state, the accountability of power to citizens and the need to endow subjects with public rights that guarantee real legality. The article analyzes the scientist's critical attitude to the formal approach to constitutionalism, which does not always ensure the legal nature of the state if its provisions remain declarative. Emphasis is placed on his understanding of law as a dynamic instrument that forms and changes actual social relations in accordance with the ideals of justice. The views of B.O. Kistyakivskyi on the relationship between law and state, where law is defined as primary and dominant, and the state functions within the framework of legal norms. Separately, his critical analysis of absolute monarchy as incompatible with the ideas of legal statehood is considered, as well as the conviction that a legal state is possible only in a republic or a limited (constitutional) monarchy is expressed. The work notes the importance of ethical requirements as a source of law in a «cultural society» and focuses on the influence of these ideas on the formation of legal thought. It is concluded that Bohdan Oleksandrovykh Kistyakivskyi made a significant contribution to the development of legal science, his scientific heritage continues to be relevant in our time, since it raises such issues that have not found their solution at the current level of development of the doctrine of law, the ways to overcome them proposed by the scientist require further justification and careful theoretical study. Being a legal scholar of the academic level, he made a creative contribution to the philosophy of law, the theory of state and law, constitutional law, etc. His philosophical and legal ideas should overcome the understanding of law exclusively as a set of written rules (positivism), purify consciousness from existing stereotypes, and develop in every citizen the need to be legally aware.

Key words: B.O. Kistyakivskyi, legal state, rule of law, constitution, public rights, justice, democratic governance, ethical principles of law.

ЗЕМЕЛЬНЕ ПРАВО; АГРАРНЕ ПРАВО; ЕКОЛОГІЧНЕ ПРАВО; ПРИРОДОРЕСУРСНЕ ПРАВО

Вівчаренко О.А.,

*доктор юридичних наук,
професор кафедри трудового, екологічного та аграрного права,
заступник директора Навчально-наукового юридичного інституту
Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника*

Мироненко І.В.,

*доктор юридичних наук,
професор кафедри цивільного права
Навчально-наукового юридичного інституту
Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника*

Мороз Г.В.,

*кандидат юридичних наук,
доцент кафедри трудового, екологічного та аграрного права
Навчально-наукового юридичного інституту
Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника*

УДК 349.41

DOI 10.32782/2663-5666.2024.4.3

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ОРЕНДИ ЗЕМЛІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Вступ. Дослідження правового регулювання землекористування є важливою складовою розвитку правової науки. Зважаючи на активні соціоекономічні процеси, які відбуваються на території України, важливо вчасно зреагувати та адаптувати норми права до реалій життя. Введення воєнного стану на території України суттєво вплинуло на всі сфери суспільного життя, включаючи аграрний сектор та відносини у сфері землекористування. Земельне законодавство, яке регулює орендні правовідносини, зазнало суттєвих змін, спрямованих на адаптацію суспільних відносин до нових умов і забезпечення продовольчої безпеки країни та продовольчих інтересів населення. Зокрема, виникла потреба у дослідженні спрощених процедур укладення договорів оренди, можливості продовження договорів, а також тимчасових обмежень і відступів від стандартних правил, які мають застосовуватися під час дії воєнного стану.

Стан опрацювання проблематики. Теоретико-прикладні проблеми правового регулювання оренди землі були предметом розгляду таких науковців, як Д. В. Бусуйок, Н. В. Ільків, А. М. Мірошніченка, В. В. Носіка, Т. О. Коваленко, В. В. Костицького та інших.

Метою дослідження є аналіз нормативно-правового регулювання оренди землі з ура-

хуванням введення воєнного стану на території України, вплив зазначених процесів на правове регулювання оренди землі.

Виклад основного матеріалу. Суттєві зміни у сфері регулювання оренди землі відбулися у зв'язку із введенням воєнного стану від 24.02.2022, а саме із прийняттям Закону України від 24.03.2022 «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо створення умов для забезпечення продовольчої безпеки в умовах воєнного стану». Відповідно до зазначеного Закону внесено ряд змін до розділу «Перехідні положення» Земельного кодексу України, Закону України «Про оренду землі» та інших нормативно-правових актів, які регулюють земельні відносини. Так як зміни стосувалися ряду процедурних моментів, наприклад, порядку укладення, пролонгації договорів оренди землі, а також реєстрації права оренди землі та інших питань, Міністерство аграрної політики та продовольства України 08.04.2022 видало роз'яснення щодо застосування Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо створення умов для забезпечення продовольчої безпеки в умовах воєнного стану».

В умовах воєнного стану не оминуло встановлення певних обмежень і сферу земель-

них відносин, зокрема, відносин оренди землі. Т. О. Коваленко та О. І. Заєць до обмежень земельних прав громадян в умовах воєнного стану відносять обмеження прав землевласників та землекористувачів [7, с. 22]. Зокрема, вчені виділяють обмеження прав громадян – власників земельних ділянок у вигляді обмеження права розпорядження земельною ділянкою (поновлення договорів оренди щодо земельних ділянок сільськогосподарського призначення приватної власності без згоди власників таких ділянок, а також передача орендарями, суборендарями земельних ділянок сільськогосподарського призначення приватної власності прав оренди, суборенди іншим особам для використання земельної ділянки за цільовим призначенням без згоди власників таких ділянок); та обмеження прав громадян – користувачів земельних ділянок у вигляді обмеження права орендаря земельної ділянки сільськогосподарського призначення приватної власності на передачу такої ділянки в суборенду, обмеження права сторін договорів про передачу права землекористування на поновлення таких договорів чи укладення їх на новий строк, обмеження правомочностей орендарів земельних ділянок сільськогосподарського призначення державної та комунальної власності для ведення товарного сільськогосподарського виробництва на строк до одного року, а також орендарів земельних ділянок, що залишилися у колективній власності колективного сільськогосподарського підприємства, сільськогосподарського кооперативу, сільськогосподарського акціонерного товариства, нерозподілених та невитребуваних земельних ділянок і земельних часток (паїв) [7, с. 22].

Вважаємо за доцільне проаналізувати внесені зміни до земельного законодавства, що стосуються правового регулювання оренди землі та встановлені обмеження земельних прав.

Згідно з пп. 1 п. 27 розділу «Перехідні положення» ЗК України договір оренди землі вважається поновленим без волевиявлення сторін відповідних договорів і без внесення відомостей про поновлення договору до Державного реєстру речових прав на нерухоме майно, якщо строк дії такого договору закінчився після введення воєнного стану щодо земельних ділянок сільськогосподарського призначення [5]. Така позиція законодавця роз'яснюється Мінагрополітики тим, що серед людей, які тимчасово виїхали за кордон після повномасштабного вторгнення, є велика кількість землевласників, а тому для забезпечення функціонування зе-

мельних відносин у звичайному режимі договори оренди поновлюються [8].

Варто зауважити, що до пп. 1 п. 27 внесено зміни від 19.10.2022, відповідно до яких договори оренди землі вважаються поновленими на рік, якщо строк дії такого договору закінчився після введення воєнного стану до набрання чинності Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відновлення системи оформлення прав оренди земельних ділянок сільськогосподарського призначення та удосконалення законодавства щодо охорони земель». Положення щодо пролонгації договорів оренди викликали багато запитань та практичних проблем реалізації відповідної норми. Верховний Суд роз'яснив норми законодавства щодо пролонгації договору оренди землі в умовах воєнного стану та зазначив, що відповідно до п. 27 розділу «Перехідних положень» ЗК України в період із 7 квітня 2022 року до 19 листопада 2022 року договори оренди земельної ділянки були поновлені на один рік без волевиявлення сторін договору, строк яких сплинув у цей проміжок часу. Законом прямо визначено юридичний факт, з яким закон пов'язує поновлення дії договорів оренди саме без волевиявлення сторін [9]. Тобто дане положення застосовується тільки до тих договорів оренди землі сільськогосподарського призначення, строк дії яких закінчився після введення воєнного стану та до набрання чинності законом, яким відновлювалася система оформлення прав на землю сільськогосподарського призначення.

Відповідно до пп. 2 п. 27 під час призупинення функціонування Державного земельного кадастру передаються в оренду для ведення товарного сільськогосподарського виробництва до одного року земельні ділянки сільськогосподарського призначення державної та комунальної власності (крім тих, що в постійному користуванні осіб, які не належать до державних чи комунальних підприємств, установ, організацій). Також підлягають передачі в оренду залишені у колективній власності відповідних товариств, нерозподілені та невитребувані земельні ділянки і земельні частки (паї). Такі землі передаються в оренду з укладенням електронного договору без проведення земельних торгів та без присвоєння кадастрового номера. Також зазначено, що право оренди земельної ділянки, переданої в оренду відповідно до підпункту 2, не підлягає державній реєстрації. Водночас державній реєстрації підлягає договір оренди землі, а також зміни до нього. Державна реєстрація договору

оренди землі здійснюється відповідною військовою адміністрацією. Особливістю таких договорів оренди землі є те, що вони не можуть бути поновлені чи укладені на новий строк та припиняються зі спливом строку, на який були укладені [5]. Відповідно до пп. 2 п. 27 встановлюється обмеження щодо розміру орендної плати, яка не може перевищувати 8 відсотків нормативної грошової оцінки земельної ділянки, орендар не має права на компенсацію витрат пов'язаних з поліпшенням земельної ділянки, поновлювати чи укладати договір оренди землі на новий строк, придбавати орендовану земельну ділянку, використовуючи своє переважне право орендаря та передавати земельну ділянку в суборенду. Встановлюються обмеження щодо зміни цільового призначення орендованої земельної ділянки, відчуження права оренди та передачі такого права у заставу та інші обмеження.

Відповідно до пп. 8 п. 27 постійні користувачі земельних ділянок сільськогосподарського призначення державної і комунальної власності (крім державних і комунальних підприємств, установ, організацій) та емфітевти на період дії воєнного стану наділяються правом передавати належні їм на відповідних правах земельні ділянки в оренду строком до одного року для ведення товарного сільськогосподарського виробництва. Згідно з положеннями законодавства право оренди землі підлягає державній реєстрації, крім випадків, якщо договір оренди земельної ділянки укладений у період, коли функціонування Державного земельного кадастру призупинено на всій території України. У такому разі право оренди землі виникає з дня державної реєстрації договору оренди землі відповідною військовою адміністрацією. Проте право оренди земельної ділянки повинно бути зареєстроване впродовж двох місяців з дня відновлення функціонування Державного земельного кадастру [5].

Відповідно до пп. 2 п. 27 словосполучення «крім постійних землекористувачів, які не належать до державних, комунальних підприємств, установ, організацій», означає, що мова йде про постійних землекористувачів, перелічених у п. 6 – ж ч. 2 ст. 92 ЗК України. Водночас землі, якими користуються постійні землекористувачі, що **належать до державних, комунальних підприємств, установ, організацій, можуть** передаватися в оренду для ведення товарного сільськогосподарського виробництва. Відповідно до пп. 8 п. 27 постійні землекористувачі, які **належать до державних, комунальних підпри-**

ємств, установ, організацій, не мають права передавати земельні ділянки сільськогосподарського призначення в оренду для ведення товарного сільськогосподарського виробництва. В цьому випадку варто звернути увагу на п. а ч. 2 ст. 92 ЗК України, який зазнав змін після 2022 року, зокрема, органи державної влади та органи місцевого самоврядування отримали можливість набувати право постійного землекористування. Тобто органи влади є суб'єктами, як реалізують право державної та комунальної власності на землю, можуть набувати право постійного користування на ці ж землі, а також передавати землі, що знаходяться у постійному користуванні, в оренду. На дане положення звернули увагу Г.М. Калетнік та Т.С. Томляк, та зауважили, що «органи державної влади та органи місцевого самоврядування є суб'єктами права державної та комунальної власності на землю, а тому вони не можуть бути суб'єктами права постійного користування на одні й ті ж земельні ділянки» [6, с. 90]. З таким твердженням можна погодитися, оскільки потенційно це може призвести до практичних проблем реалізації відповідними органами своїх повноважень у сфері землекористування.

У роз'ясненні Мінагрополітики щодо застосування Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо створення умов для забезпечення продовольчої безпеки в умовах воєнного стану» окремо виділяється роз'яснення щодо спрощеного порядку передачі в оренду земельних ділянок сільськогосподарського призначення державної та комунальної власності органами влади (пп. 2 п. 27) та спрощеного порядку передачі в оренду земельних ділянок постійними землекористувачами та емфітевтами (пп. 8 п. 27). Варто зазначити, що згідно з пп. 2, 8 п. 27 постійні землекористувачі (крім державних, комунальних підприємств, установ, організацій) після передачі належних їм земельних ділянок в оренду не втрачають при цьому право постійного землекористування. Проте немає жодної інформації щодо збереження права постійних землекористувачів державних, комунальних підприємств, установ. Зокрема, у роз'ясненні зазначено, що «у період дії воєнного стану постійні землекористувачі, передаючи належні їм на праві постійного користування земельні ділянки в оренду іншим особам на один рік, зберігають свої права постійного користування, але не можуть використовувати відповідні земельні ділянки до закінчення дії договору оренди землі. Слід за-

уважити, що це право не стосується постійних користувачів – державних, комунальних підприємств, установ, організацій» [8]. Відповідно до зазначеного виникає логічне питання, що саме Мінагрополітики мало на увазі зазначаючи, що до постійних користувачів державних та комунальних підприємств, установ, організацій це правило не застосовується. З точки зору засад логіки, під «правом» розглядається можливість зберегти право постійного користування хоч без можливості фізичного використання земельної ділянки. Тоді виходить, що постійні користувачі державних та комунальних підприємств, установ, організацій після передачі їх земель в оренду це право втрачають.

Відповідно до ч. 8 ст. 93 ЗК України орендодавцями земельних ділянок є їх власники або уповноважені ними особи або особи, які використовують земельні ділянки на праві емфітевзису. Аналогічне положення щодо переліку орендодавців визначено у ст. 4 Закону України «Про оренду землі». У зазначеному переліку відсутні постійні землекористувачі. Як зазначає Мінагрополітики, передача земельних ділянок сільськогосподарського призначення державної та комунальної власності їх постійними землекористувачами та емфітевтами в оренду полягає у забезпеченні спрощеного порядку для ведення товарного сільськогосподарського виробництва. Якщо мова йде про забезпечення спрощеного порядку надання земель в оренду, то доцільно проаналізувати поняття «спрощення». У Великому тлумачному словнику сучасної української мови поняття «спрощувати» визначається як «зводити до небагатьох форм, звільняючи від усього зайвого, ускладненого; робити легшим для здійснення, використання і т. ін.; полегшувати; робити більш доступним для розуміння» [2, с. 1378]. О. В. Борденюк робить висновки, що «внесені зміни на період воєнного стану, стосувались лише процедури поновлення договорів оренди та суборенди, за якими останні автоматично поновлювались на один рік» [1, с. 209]. Тобто теоретично спрощений порядок передачі в оренду земель мав би полягати в полегшенні здійснення формальних процедур (укладення договору оренди, реєстрації права оренди землі).

Частково законодавець так і зробив, наприклад, у разі призупинення дії Державного земельного кадастру право оренди землі не реєструється, проте реєструється договір оренди землі та підписується електронним цифровим підписом. Проте надання ширшому колу осіб

статусу орендодавця, а також поєднання в особі органів влади розпорядника та набувача прав на землю, на нашу думку, стосується загальних засад оренди землі, а це у свою чергу не може бути об'єктом змін у межах спрощення формальних та процедурних вимог. Г. І. Грещук та Б. П. Ратушна вважають, що «зазначені зміни покликані гарантувати використання за цільовим призначенням максимальної кількості сільськогосподарських земель в Україні на умовах оренди, а також спростити та пришвидшити порядок передачі в оренду таких земель» [3, с. 146]. Звісно, адаптація законодавства до умов воєнного стану потребує внесення змін, які стосуються укладення, виконання та припинення договорів оренди землі. Однак закон повинен залишатися гарантією законності та правової визначеності навіть в таких умовах. Тому важливо чітко розрізняти процедури, які можуть бути спрощені, і фундаментальні норми, що забезпечують функціонування правового інституту.

Відповідно до пп. 9 п. 27 розділу «Перехідні положення» ЗК України передбачається право передачі орендарями та суборендарями земельних ділянок сільськогосподарського призначення всіх форм власності в користування до одного року. Варто зазначити що така передача відбувається без згоди власника земельної ділянки на підставі письмового договору про передачу права землекористування між землекористувачем та особою, якій передається право користування земельною ділянкою, що укладається в електронній формі. Право оренди, суборенди землі виникає з дня державної реєстрації договору про передачу права землекористування відповідною військовою адміністрацією. У роз'ясненні Мінагрополітики передбачено, що предметом договору про передачу права землекористування можуть бути право оренди землі або право суборенди землі. Мінагрополітики зазначило, що передача права оренди, суборенди землі за таким договором має тимчасовий характер та необхідна тим аграріям, які продовжують свою виробничу діяльність і хотіли б збільшити площу використовуваних для цих потреб сільськогосподарських земель. Відповідно на підставі договору про передачу права землекористування право оренди землі або право суборенди землі є предметом такого договору. Конструкція договору про передачу права оренди землі схожа на договір відчуження права оренди землі сільськогосподарського призначення відповідно до ч. 5 ст. 93 ЗК України, з урахуванням того, що перший має тимчасовий характер.

Висновки. Нами проаналізовано основні нормативно-правові акти, що регулюють відносини оренди землі в Україні під час дії воєнного стану. Адаптація законодавства України до умов воєнного стану внесла свої корективи у правове регулювання оренди землі. Аналіз законодавчих змін після введення воєнного стану дозволяє стверджувати, що основною метою законодавця було максимально спростити усі процедури набуття, реєстрації та припинення прав на землю. Зокрема, вагома частина змін стосується передачі земель сільськогосподарського призначення в оренду для товарного сільськогосподарського виробництва, передачі прав оренди, укладення договорів оренди землі та реєстрації права оренди землі. Нами виявлені певні недоліки нового нормативно-правового регулювання, які, як видається, можуть негативно вплинути на функціонування правового інституту оренди землі. Зокрема, аналіз спрощеної процедури показав, що на сьогодні розширено коло осіб, які можуть здавати землю в оренду та звертається увага на поєднання в особі органів влади розпорядника та набувача прав на землю. На нашу думку, такі нормативні зміни не зовсім відповідають загальній тенденції спрощення законодавства в умовах воєнного стану та виходять за межі спрощення формальних та процедурних вимог.

Вівчаренко О.А., Мироненко І.В., Мороз Г.В. ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ОРЕНДИ ЗЕМЛІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Стаття присвячена актуальним питанням правового регулювання оренди землі після введення воєнного стану на території України. У статті досліджуються основні нормативно-правові акти, які регулюють відносини оренди землі. Висвітлюються питання, пов'язані із впливом воєнного стану на порядок укладення та припинення договорів оренди землі. Особлива увага приділяється тимчасовим обмеженням, які було запроваджено у зв'язку з воєнним станом. Аналізується, як зміни в законодавстві впливають на можливість передання в оренду земельних ділянок фізичним та юридичним особам, продовження строків оренди землі та тимчасове призупинення деяких вимог щодо нотаріального посвідчення договорів оренди.

Досліджуються особливості передачі в оренду земель сільськогосподарського призначення постійними землекористувачами. Аналізується спрощений порядок передачі в оренду для ведення товарного сільськогосподарського виробництва земельних ділянок сільськогосподарського призначення державної та комунальної власності органами влади, а також спрощений порядок оренди для тих самих цілей постійними землекористувачами та емфітевтами.

З'ясовуються особливості договірної конструкції передачі права оренди, суборенди землі за договором про передачу права землекористування. Звертається увага на той факт, що до земельного законодавства, яке регулює відносини оренди землі, внесено чимало змін для спрощення процедури здачі земель в оренду для товарного сільськогосподарського призначення. У статті аналізується вплив воєнного стану на нормативно-правове регулювання оренди земель в Україні, зокрема щодо спрощення процедур оренди, що дає змогу забезпечити більш ефективне використання земельних ресурсів в умовах надзвичайної ситуації. Аналізується поняття «спрощеного порядку» з точки зору надання ширшому колу осіб статусу орендодавця та поєднання в особі органів влади ролі розпорядника та набувача прав на землю.

Ключові слова: земельна ділянка, земельні відносини, землекористування, договір оренди землі, оренда землі, право оренди землі, обмеження земельних прав, продовольчий інтерес, продовольча безпека.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Борденюк О. В. Договір оренди землі в умовах воєнного часу. *Аналітично-порівняльне правознавство*. № 3. С. 205–209, 2023.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови / упоряд. В. Т. Бусел. Київ: ІРПНБ. ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.
3. Грешук Г.І. Ратушна Б.П. Особливості правового регулювання договору оренди земельних ділянок сільськогосподарського призначення в умовах воєнного стану в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал*. № 10. 2022. с. 144–147.
4. Державна служба з питань геодезії картографії та кадастру. Офіційний сайт. URL: <https://land.gov.ua/index.php/monitorynh-zemelnykh-vidnosyn/>
5. Земельний кодекс України: Закон України № 2768-III від 25.10.2001. *Відомості Верховної Ради України*. 2002. № 3-4. ст. 27.
6. Калетнік Г. М., Томляк Т. С. Актуальні проблеми земельних відносин в умовах воєнного стану та шляхи їх вирішення. *Економіка, фінанси, менеджмент: актуальні питання науки і практики*. 2022. № 2. С. 79–97.
7. Коваленко Т.О., Заєць О.І. Обмеження земельних прав громадян в умовах воєнного стану в Україні. Серія ПРАВО. Випуск 76: частина 2. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*. 2023. С. 16–23.
8. Роз'яснення Мінагрополітики від 08.04.2022 р. «Закон про продовольчу безпеку в умовах воєнного стану: роз'яснення щодо застосування» URL: <https://document.vobu.ua/doc/11197>
9. Постанова Верховна Суду від 29.03.2023, судова справа № 563/376/22-ц URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/110083750>

Vivcharenko O.A., Myronenko I.V., Moroz G.V. LEGAL REGULATION OF LAND LEASING UNDER MARTIAL LAW

The article is devoted to topical issues of legal regulation of land lease after the introduction of martial law in Ukraine. The article examines the main normative legal acts that regulate the relations of land lease. Issues related to the impact of martial law on the procedure for concluding and terminating land lease agreements are covered. Particular attention is paid to temporary restrictions that were introduced in connection with martial law.

It analyzes how changes in legislation affect the possibility of leasing land to individuals and legal entities, the extension of land lease terms and the temporary suspension of certain requirements for notarization of lease agreements. Issues related to simplifying the procedures for transferring land for rent are also being investigated. The amended provisions of the legislation on the conclusion and prolongation of lease agreements are considered without the need for the personal presence of the parties, which contributes to ensuring the uninterrupted use of land resources even in wartime conditions. Attention is drawn to the peculiarities of the lease of agricultural land by permanent land users. The article examines the simplified leasing procedure for conducting commercial agricultural production on agricultural land plots of state and communal ownership, managed by authorities and local self-government bodies, as well as the simplified leasing procedure for the same purpose by permanent land users and emphyteusis holders.

The features of the contractual design of the transfer of the right to lease and sublease of land under the contract on the transfer of land use rights are clarified. Attention is drawn to the fact that many changes have been made to the land legislation regulating land lease relations to simplify the procedure for leasing land for commercial agricultural purposes. The article analyzes the impact of martial law on the regulatory regulation of land leases in Ukraine, in particular, on simplification of lease procedures, which makes it possible to ensure more efficient use of land resources in an emergency. The concept of a “simplified procedure” is analyzed in terms of granting a broader range of individuals the status of lessor, as well as combining in government authorities both the roles of land manager and acquirer of land rights. This pertains to the general principles of land leasing, which in turn cannot be subject to change within the framework of simplifying formal and procedural requirements.

Key words: land, land relations, land use, land lease contract, land lease, land lease right, land rights restriction, public food interest, food security.

Роговенко О.В.,
доктор юридичних наук,
доцент кафедри адміністративного та інформаційного права
Сумського національного аграрного університету

УДК 349.6

DOI 10.32782/2663-5666.2024.4.4

ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОЛОГІЧНИХ ПРАВ ЛЮДИНИ В УМОВАХ СТАЛОГО РОЗВИТКУ

Вступ. Порушення спокою, забруднення навколишнього середовища, виснаження природних ресурсів ставить під загрозу існування та розвиток не лише сучасного світу, а й майбутніх поколінь. Глобальні виклики сформували напрями міжнародної співпраці через основні глобальні цінності – мир, здорове навколишнє середовище та стійкий розвиток, розуміння взаємозалежності між якими знаменує початок пошуку юридичного визначення способів захисту фізичного існування і прав окремих людей.

Незважаючи на те, що ідея «екологічних прав людини» або права людини на безпечне та здорове довкілля не є новою, а зв'язок між захистом прав людини і захистом навколишнього середовища вже давно визнаний у сучасному світі, першим досвідом встановлення правової комунікації між ними стала Стокгольмська конференція ООН 1972 року та створення Всесвітньої комісії з навколишнього середовища та розвитку (WCED) у 1983.

Значні виклики та очікування виникають перед міжнародною спільнотою суверенних країн у сучасному світі. У зв'язку з цим вже було реалізовано кілька ініціатив для сприяння загальному добробуту, однією з яких є прийняття Порядку денного сталого розвитку на період до 2030 року, який спрямований на досягнення 17 цілей розвитку до 2030 року та пошук довготермінових рішень для створення міжнародних механізмів регулювання міграційних процесів в контексті захисту навколишнього середовища і адаптації національних законодавств до світових стандартів.

Метою статті є дослідження правового забезпечення екологічних прав людини в умовах сталого розвитку, викликів та перспектив у цій сфері.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. В останні роки проблемам правового забезпечення екологіч-

них прав людини в умовах сталого розвитку присвячували свої наукові доробки такі автори як Алмаші І. [3], Гетьман А., Анісімова Г. [6], Чернік С. [12], Буроменський М. [5], Баймуратов М., Кофман Б. [4] та інші. Сучасні дослідження в цій галузі потребують детального аналізу існуючих правових механізмів, виявлення їх недоліків та розробку нових підходів до захисту екологічних прав людини.

Виклад основного матеріалу. Концепція сталого розвитку передбачає баланс між економічним зростанням, соціальним прогресом та охороною довкілля. Однак, зміни клімату та деградація екосистем порушують цей баланс, змушуючи людей мігрувати. Сьогодні, як ніколи раніше, постає питання про необхідність ґрунтового правового забезпечення екологічних прав.

В основі міжнародної нормативно-правової бази щодо забезпечення екологічних прав людини постає Загальна декларація прав людини (1948) [8], яка хоча і не містить прямої згадки про екологічні права, однак певні статті цього документа опосередковано стосуються екологічної складової прав людини. Так от стаття 3 Декларації гарантує право на життя, свободу і особисту недоторканність, адже сприятливе довкілля є місцем для реалізації права на життя, якщо забруднення повітря, води чи інші причини погіршують здоров'я та життя людини. У статті 12 зазначається неможливість безпідставного втручання в особисте і сімейне життя, посягання на недоторканність житла, таємниці кореспонденції, або на честь, гідність і репутацію. Переконані, що забруднення навколишнього середовища може розцінюватися як втручання в особисте і сімейне життя та посягання на недоторканність житла. Стаття 19 забезпечує право на свободу переконань і на вільне їх виявлення, в тому числі свободу шукати, отримувати і поширювати екологічну інформацію. Стаття 25 встановлює право на рівень життя, необхідний для підтримки її здоров'я і добробуту, включа-

ючи харчування, одяг, житло, медичний огляд і необхідне соціальне обслуговування, що неможливо без чистого довкілля, доступу до якісних природних ресурсів. Акцентуємо увагу, що хоча на момент ухвалення Загальної декларації екологічні питання не розглядалися як окрема категорія прав, а сам документ не є спеціалізованим документом з акцентом на забезпеченні екологічних прав людини, вона відіграє важливу роль у їх розвитку та захисті. Завдяки своїм фундаментальним принципам Декларація надає міцну основу для боротьби за здорове довкілля і створює правові підстави для забезпечення екологічних прав людини.

Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права (1966) [10] фокусується на широкому спектрі соціально-економічних прав, багато з яких тісно пов'язані зі станом навколишнього середовища. Так, право на найвищий досяжний рівень фізичного та психічного здоров'я (ст. 12 Пакту) передбачає пряму залежність здоров'я людини від стану навколишнього середовища, адже забруднення повітря, води та ґрунту, зміна клімату негативно впливають на здоров'я людей. Право на достатній життєвий рівень (ст. 11) включає в себе право на достатнє харчування, одяг і житло, а здорові екосистеми забезпечують продовольчу безпеку та доступ до природних ресурсів. Право на належні умови праці (ст. 6–7) окреслює безпечне робоче середовище, що не шкодить здоров'ю працівників і так чи інакше пов'язано з загальним станом навколишнього середовища. Безсумнівно, Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права, підкреслюючи взаємозв'язок між різними економічними, соціальними та культурними правами, переконливо стверджує, що забезпечення одного права сприяє реалізації інших, передбачає обов'язок країн вживати максимальних зусиль для забезпечення екологічних прав своїх громадян та закликає до міжнародного співробітництва для сприяння прогресу в галузі економічних, соціальних і культурних прав, що включає і співпрацю в галузі охорони довкілля.

Ще одним фундаментальним документом у галузі міжнародного екологічного права є Декларація Конференції Організації Об'єднаних Націй з проблем навколишнього середовища (Стокгольмська декларація, 1972) [2], яка поставила питання навколишнього середовища на перший план міжнародних проблем і ознаменувала початок діалогу між промислово розвиненими країнами та країнами що розвиваються

щодо зв'язку між економічним зростанням, забрудненням повітря, води та океанів і природними ресурсами та стала першим всесвітнім визнанням тісного зв'язку людини з навколишнім середовищем. Декларація вперше на міжнародному рівні визнала право людини жити в сприятливому довкіллі, що стало проривом у розумінні того, що здоров'я людини безпосередньо залежить від стану навколишнього середовища. Стокгольмська декларація складається з Преамбули, яка наголошує на важливості захисту довкілля для забезпечення добробуту людства, та 26 принципів, які пропонують основні напрями діяльності держави, суспільства та міжнародних організацій у сфері охорони довкілля. З особливим акцентом на забезпечення екологічних прав людини виступають наступні: Принцип 1 закріплює фундаментальне право людини на свободу, рівність і адекватні умови життя в довкіллі, яке дозволяє вести гідне і здорове життя і до якого вона має право; Принцип 19 гарантує право на отримання інформації про стан довкілля; Принцип 22 надає державам суверенне право розробляти свої ресурси за умови відповідального ставлення та недопустимості завдання шкоди довкіллю інших держав або районів, що знаходяться за межами національної юрисдикції; Принцип 23 забезпечує право громадян брати участь у розробці та реалізації природоохоронних програм; Принципи 24, 25 проголошують проблеми охорони довкілля спільними для людства і необхідність міжнародної співпраці для їх вирішення.

Стокгольмська декларація визначила основні напрямки та принципи міжнародно-правової охорони довкілля у сфері раціонального використання природних ресурсів, збереження флори і фауни, запобігання забруднення, охороні особливо чутливих екосистем. Стокгольмська декларація відіграла ключову роль у визнанні екологічних прав людини, стала фундаментом для подальшого розвитку міжнародного екологічного права і продовжує бути актуальним документом, який надихає на дію для захисту нашої планети і забезпечення гідного життя для всіх. Інноваційністю декларації вважаємо її акцент на необхідності збереження довкілля для майбутніх поколінь, що на сучасному етапі розвитку людства відповідає Цілям сталого розвитку.

Важливо зазначити, що Декларація Конференції Організації Об'єднаних Націй з проблем навколишнього середовища стала основою для таких міжнародних документів як Декларація

Ріо-де-Жанейро про навколишнє середовище і розвиток (1992) [1] та Конвенція про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля (Орхуська Конвенція, 1998) [9], на яких з точки зору забезпечення екологічних прав варто зупинитися більш детально.

Декларація Конференції Організації Об'єднаних Націй з проблем навколишнього середовища складається з 27 принципів, які встановлюють основні засади охорони довкілля і сталого розвитку. Принцип 1 проголошує людину центральною ланкою в прагненні до сталого розвитку, яка має право на здоров'я та продуктивне життя в гармонії з природою, чим фактично підкреслюється взаємозв'язок між правами людини та захистом навколишнього середовища. Принцип 2 надає державам суверенне право використовувати свої природні ресурси відповідно до власної екологічної політики, в той же час акцентуючи увагу на взаємозв'язку національної політики та міжнародних зобов'язань. Принцип 3 Декларації встановлює право на розвиток через задоволення потреб нинішнього покоління, не зменшуючи можливостей майбутніх поколінь, таким чином визначаючи основну концепцію сталого розвитку. Принцип 10 так чи інакше сприяє екологічній демократії, гарантуючи доступ до екологічної інформації, участь громадськості в прийнятті екологічно значущих рішень, доступ до правосуддя в питаннях довкілля. Принципи 7, 27 підкреслюють важливість міжнародного партнерства та солідарності в охороні довкілля, закликають до активної взаємодії держав, організацій і суспільства в цілому для досягнення екологічної стійкості.

Отже, складно недооцінити значення прийняття Декларації з проблем навколишнього середовища, адже її нормами проголошується визнання екологічних прав як складової прав людини, відбувається інтеграція екологічних питань у сталий розвиток, встановлюється взаємозв'язок економічного розвитку і захисту довкілля як взаємодоповнюючий, а не взаємовиключаючий, забезпечується доступ громадськості до інформації, участі в екологічних рішеннях і правосудді як правових механізмів для реалізації екологічних прав, підкреслюється спільна відповідальність держави за збереження довкілля через міжнародне партнерство. Не зважаючи на те, що Декларація має певні приводи для критики через її рекомендаційний

статус і залежність від політичної волі конкретної держави, вона заклала основу для визнання екологічних прав людини та необхідності інтеграції екологічних питань у політику сталого розвитку.

Конвенція про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля (Орхуська конвенція, 1998) є одним з найважливіших міжнародних документів, що доповнює і розвиває принципи, закладені в Декларації Ріо-де-Жанейро, надаючи конкретні інструменти для реалізації екологічних прав громадян. Метою ухвалення Конвенції стала реалізація таких ключових завдань, як захист права кожної людини жити в сприятливому для здоров'я і добробуту навколишньому середовищі, гарантування доступу громадян до екологічної інформації, забезпечення участі громадськості в прийнятті екологічно значущих рішень, надання громадянам доступу до правосуддя в екологічних питаннях. Нормами Орхуської конвенції забезпечуються конкретні права і можливості для участі в захисті довкілля: право на доступ до інформації (кожна людина має право на доступ до інформації про стан довкілля, про плани, рішення та дії, які можуть мати значний вплив на довкілля, а також про стан людського здоров'я і безпеки, що пов'язані зі станом довкілля); право на участь громадськості в управлінні державними справами (право на подання зауважень, пропозицій та участь у громадських слуханнях, що стосуються довкілля); право на доступ до правосуддя (право на ефективні засоби правового захисту у випадку порушення прав на інформацію, участь у прийнятті рішень або в разі шкоди, завданої довкіллю). Особливо значимими перевагами Конвенції вважаємо інтеграцію екологічних прав до системи прав людини, підвищення екологічної свідомості громадян, реалізацію принципів екологічної демократії через участь громадян і можливість контролю за діяльністю органів влади. В той же час, дискусійними моментами є відсутність уніфікованих підходів до виконання положень Конвенції, обмеженість її юрисдикції та відсутність прямого механізму санкцій.

Глобальним планом дій для подолання ключових викликів, в тому числі і забезпечення екологічних прав людини в контексті сталого розвитку, є Порядок денний сталого розвитку до 2030 року [11], який був затверджений Організацією Об'єднаних Націй у 2015 році,

в основу якого покладено 17 цілей сталого розвитку (ЦСР). Цілі сталого розвитку тісно пов'язані з правовим забезпеченням екологічних прав, оскільки здоров'я людини, економічне зростання та соціальний прогрес безпосередньо залежать від стану навколишнього середовища. В контексті аналізу правового забезпечення екологічних прав людини та ЦСР варто виокремити цілі, які безпосередньо пов'язані з екологічними правами та ті цілі, які мають непрямий зв'язок з екологічними правами людини.

До першої групи ЦСР відносимо наступні цілі:

Ціль 6. Чиста вода та належні санітарні умови: передбачає доступність до чистої води, стає управління водними ресурсами та санітарією для всіх. І безпосередньо пов'язана з правом на воду і санітарію, які є фундаментальними для здоров'я людини;

Ціль 11. Сталий розвиток міст і громад: обґрунтовує необхідність зробити міста та населені пункти інклюзивними, безпечними, стійкими та стабільними. і стосується права на здорове та безпечне житло, яке не повинно бути забрудненим або розташованим у небезпечних районах;

Ціль 13. Боротьба зі зміною клімату: зумовлює потребу термінових заходів для боротьби зі зміною клімату та її наслідками і пов'язана з правом на здоров'я, оскільки зміна клімату може призвести до екстремальних погодних явищ, поширення хвороб та інших негативних наслідків для здоров'я людей;

Ціль 14. Збереження морських ресурсів: аргументує збереження океанів, морів та морських ресурсів для сталого розвитку і стосується права на здоров'я, оскільки здоров'я людини залежить від здоров'я водних просторів;

Ціль 15. Збереження екосистем суші: визнає потребу захисту, відновлення та сприяння сталому використанню наземних екосистем, раціонального управління лісами, боротьбу з опустелюванням, зупинку процесу деградації земель та втрати біорізноманіття і пов'язана з правом на здорове середовище проживання і правом на життя;

Інші ЦСР, які мають непрямий зв'язок з екологічними правами:

Ціль 1. Подолання бідності: вмотивовує людство покінчити з бідністю у всіх її формах у всьому світі, адже саме бідність часто пов'язана з деградацією навколишнього середовища, що, в свою чергу, обмежує доступ до ресурсів і погіршує здоров'я;

Ціль 2. Подолання голоду: підкреслює необхідність подолання голоду, досягнення продовольчої безпеки, поліпшення харчування і сприяння сталому розвитку сільського господарства, так як саме сільське господарство є одним з основних факторів, що впливають на стан навколишнього середовища;

Ціль 3. Міцне здоров'я: характеризує забезпечення здорового життя і сприяння добробуту для всіх у будь-якому віці і зумовлює стійкий взаємозв'язок здоров'я людини зі станом навколишнього середовища;

Ціль 8. Гідна праця та економічне зростання: означає стає економічне зростання, повну і продуктивну зайнятість та гідну працю для всіх за умови збереження навколишнього середовища.

Цілі сталого розвитку стали важливим інструментом для глобального співтовариства у вирішенні екологічних проблем та забезпеченні прав людини. Однак, як будь-яка інша глобальна ініціатива, ЦСР мають свої позитивні та суперечливі аспекти, особливо в контексті забезпечення екологічних прав. Беззаперечними позитивними аспектами є системність документу (ЦСР пропонують комплексний підхід до вирішення екологічних проблем, пов'язуючи їх з економічним розвитком, соціальною справедливістю та іншими аспектами сталого розвитку); універсальність (ЦСР є глобальною угодою, що об'єднує всі країни світу, що сприяє співпраці та обміну досвідом у сфері охорони довкілля); фокус на екологічних проблемах (ЦСР безпосередньо спрямовані на вирішення екологічних проблем, таких як зміна клімату, забруднення та втрата біорізноманіття); захист прав людини (ЦСР визнають, що екологічні права є невід'ємною частиною прав людини, і підкреслюють важливість забезпечення доступу до чистої води, чистого повітря та здорового середовища проживання); мобілізація ресурсів (ЦСР сприяють залученню інвестицій та технологій для вирішення екологічних проблем). В той же час певними суперечливими аспектами визначаємо відсутність правових механізмів впливу ЦСР, що ускладнює процес притягнення до відповідальності за їх порушення, недостатню увагу до соціальної справедливості, фокус на економічному зростанні за рахунок екологічних цілей. В будь-якому разі, правове забезпечення екологічних прав людини є невід'ємною частиною досягнення ЦСР, що вимагає спільних зусиль урядів, міжнародних організацій, бізнесу та громадськості.

Висновки. Проаналізовані міжнародні нормативно-правові стандарти демонструють значний прогрес у визнанні та захисті екологічних прав людини як невід'ємної складової прав людини загалом. Проаналізовані Загальна декларація прав людини, Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права, Декларація Конференції Організації Об'єднаних Націй з проблем навколишнього середовища, Конвенція про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля, Порядок денний сталого розвитку до 2030 року заклали фундамент для розуміння взаємозв'язку між людиною та довкіллям, визначивши ключові принципи сталого розвитку. Однак, для ефективного правового забезпечення екологічних прав людини необхідні подальші зусилля на міжнародному та національному рівнях. Тільки за умови системного та комплексного підходу можна досягти сталого розвитку та забезпечити благополуччя для нинішніх і майбутніх поколінь.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Rio Declaration on Environment and Development. URL: https://www.un.org/en/development/desa/population/migration/generalassembly/docs/globalcompact/A_CONF.151_26_Vol.I_Declaration.pdf
2. Stockholm Declaration and Action Plan for the Human Environment. URL: <https://www.un.org/en/conferences/environment/stockholm1972>
3. Алмаші І.М. Правове регулювання права людини на інформацію про стан навколишнього природно-

го середовища. Сучасні аспекти збереження здоров'я людини: збірник праць XVI Міжнародної міждисциплінарної наук.-практ. конф. / За ред. проф. Т. Ганича. Ужгород: ДВНЗ «УжНУ», 2023. 309 с.

4. Баймуратов М., Кофман Б. Міжнародні правові стандарти прав людини: до визначення ідентифікаційних ознак: Збірник наукових праць «ЛОГОС», вип. 19 липня 2024 р.; Бостон, США (липень): 87-95. URL: <https://doi.org/10.36074/logos-19.07.2024.015>.

5. Буроменський М. В. Тлумачення конвенції про захист прав людини і основоположних свобод у світлі норм міжнародного гуманітарного права. Правова позиція, № 3 (40), 2023. С. 88–92.

6. Гетьман А.П. Деякі еколого-правові аспекти забезпечення сталого розвитку України / А. П. Гетьман, Г. В. Анісімова // Право та інновації. – 2017. – № 3. – С. 7–17. – URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apir_2017_3_3

7. Екологічне право: підручник / [А.П. Гетьман, Г.В. Анісімова, А.К. Соколова та ін.]; за ред. А. П. Гетьмана. – Харків : Право, 2021. – 552 с.

8. Загальна декларація прав людини: Міжнародний документ від 10.12.1948. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text

9. Конвенція про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля (Орхуська Конвенція): Міжнародний документ від 25.06.1998. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_015#Text

10. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права: Міжнародний документ від 16.12.1966. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_042#Text

11. Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року: Указ Президента України від 30.09.2019 № 722/2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/722/2019#Text>

12. Чернік С.Д. Сталий розвиток як основа екологічної політики України. Наукові записки. Серія : Право. 2020. № 9. С. 64–68. URL: <https://doi.org/10.36550/2522-9230-2020-1-9-64-68>

Роговенко О.В. ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОЛОГІЧНИХ ПРАВ ЛЮДИНИ В УМОВАХ СТАЛОГО РОЗВИТКУ

У статті проаналізовано основні положення міжнародних нормативно-правових актів у сфері правового забезпечення екологічних прав людини в умовах сталого розвитку. Встановлено, що Загальна декларація прав людини, хоча і не містить прямої згадки про екологічні права, однак певні статті цього документа опосередковано стосуються екологічної складової прав людини. Досліджено Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права, фокус уваги якого зосереджено на широкому спектрі соціально-економічних прав, передбачено обов'язок країн вживати максимальних зусиль для забезпечення екологічних прав своїх громадян, містить заклик до міжнародного співробітництва для сприяння прогресу в галузі охорони довкілля. Наголошено увагу на тому, що саме Декларація Конференції Організації Об'єднаних Націй з проблем навколишнього середовища поставила питання навколишнього середовища на перший план міжнародних проблем і ознаменувала початок діалогу між промислово розвиненими країнами та країнами що розвиваються щодо зв'язку між економічним зростанням, забрудненням повітря, води та океанів і природними ресурсами. Встановлено, що інноваційністю декларації є її акцент на необхідності збереження довкілля для майбутніх поколінь, що на сучасному етапі розвитку людства відповідає Цілям сталого розвитку. Окреслено значення прийняття Декларації з проблем навколишнього середовища через проголошення визнання екологічних прав як складової прав людини. Особливо значимими перевагами Конвенції про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля виділено інтеграцію екологічних прав до системи прав людини, підвищення екологічної свідомості громадян, реалізацію принципів екологічної демократії через участь громадян і можливість контролю за діяльністю органів влади. В той же час, дискусійними моментами є відсутність уніфікованих підходів до виконання положень Конвенції, обмеженість її юрисдикції та відсутність прямого механізму

санкцій. В контексті аналізу правового забезпечення екологічних прав людини та ЦСР виокремлено цілі, які безпосередньо пов'язані з екологічними правами та ті цілі, які мають непрямий зв'язок. Підкреслено, що проаналізовані міжнародні нормативно-правові стандарти демонструють значний прогрес у визнанні та захисті екологічних прав людини як невід'ємної складової прав людини загалом, заклали фундамент для розуміння взаємозв'язку між людиною та довкіллям, визначивши ключові принципи сталого розвитку

Ключові слова: екологічні права людини, Цілі сталого розвитку, правове забезпечення.

Rohovenko O.V. LEGAL SUPPORT OF ENVIRONMENTAL HUMAN RIGHTS UNDER SUSTAINABLE DEVELOPMENT

The article analyzes the main provisions of international legal acts in the field of legal protection of environmental human rights in the context of sustainable development. It is established that the Universal Declaration of Human Rights, although it does not contain a direct mention of environmental rights, certain articles of this document indirectly relate to the environmental component of human rights. The International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights is studied, the focus of which is focused on a wide range of socio-economic rights, provides for the obligation of countries to make maximum efforts to ensure the environmental rights of their citizens, and contains a call for international cooperation to promote progress in the field of environmental protection. It is emphasized that it was the Declaration of the United Nations Conference on Environmental Problems that put environmental issues at the forefront of international problems and marked the beginning of a dialogue between industrialized and developing countries regarding the relationship between economic growth, air, water and ocean pollution, and natural resources. It was established that the innovative nature of the declaration is its emphasis on the need to preserve the environment for future generations, which at the current stage of human development corresponds to the Sustainable Development Goals. The significance of adopting the Declaration on Environmental Issues through the proclamation of the recognition of environmental rights as a component of human rights is outlined. The integration of environmental rights into the human rights system, raising the environmental awareness of citizens, implementing the principles of environmental democracy through citizen participation and the ability to monitor the activities of government bodies are highlighted as particularly significant advantages of the Convention on Access to Information, Public Participation in Decision-Making and Access to Justice on Environmental Issues. At the same time, the lack of unified approaches to implementing the provisions of the Convention, the limitations of its jurisdiction and the absence of a direct sanctions mechanism are controversial points. In the context of the analysis of the legal support of environmental human rights and the SDGs, goals that are directly related to environmental rights and those goals that have an indirect connection are highlighted. It is emphasized that the analyzed international legal standards demonstrate significant progress in the recognition and protection of environmental human rights as an integral part of human rights in general, laid the foundation for understanding the relationship between humans and the environment, defining the key principles of sustainable development.

Key words: environmental human rights, Sustainable Development Goals, legal framework.

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС; ФІНАНСОВЕ ПРАВО; ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

Волкова Ю.А.,

*доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри права*

ВНЗ «Київський університет ринкових відносин»

УДК 342.9

DOI 10.32782/2663-5666.2024.4.5

ФІНАНСОВИЙ РИНОК У ЦИФРОВУ ЕПОХУ: ПРОЦЕСИ РОЗВИТКУ ТА ВДОСКОНАЛЕННЯ

Вступ. Функціонування сучасного фінансового ринку відбувається під впливом трансформаційних процесів, які зазнають постійних змін незалежно від суспільних, геополітичних, військових, ситуаційно-економічних, фінансових, кібернетичних, уніфікаційних, інтеграційних, екологічних факторів. Фінансовий ринок є однією із першочергових складових економіки України, адже саме від ефективності його функціонування залежить стабільність національної економіки.

У той же час поява у світі цифрових технологій значно змінила сучасний світ і фінансова система не стала виключенням, вона також змінюється під впливом інновацій, які є рушійною силою розвитку будь-якої економіки. Сьогодні все більшої актуальності набуває проблема цифровізації економіки, яка характеризується розвитком електронно-інформаційного середовища та новітніх технологій, зокрема розвитком сфери віртуальних активів.

Аналіз досліджень і публікацій з проблеми. Дослідження ґрунтуються на науково-теоретичних працях вітчизняних та зарубіжних фахівців у сфері права.

Метою статті є дослідження питання розвитку та вдосконалення фінансового ринку у цифрову епоху.

Виклад основного матеріалу. Цифровий розвиток фінансового ринку відображає гнучкість фінансової системи країни та швидкість, з якою вона може пристосуватися до змін в економічному та політичному житті на міжнародній арені.

Функціонування цифрового фінансового ринку підпорядковане дії певного економічного механізму, основу якого становить взаємозв'язок його елементів. Основними з цих елементів, які визначають стан та розвиток як фінансового

ринку загалом, так і окремих його складових, є інститут фінансового моніторингу. Зокрема, діджиталізаційні процеси, які дають можливість здійснювати обов'язки суб'єктів фінансового моніторингу у електронному вигляді є, безумовно, сучасним і прогресивним кроком, що забезпечить значну економію часу та витрат.

Взагалі впровадження цифрових фінансових технологій у роботу фінансового сектору є показником ефективного поєднання публічного та приватного інтересів. Водночас цифрова економіка має змогу генерувати нові потреби та продукти для її споживачів, якість яких суттєво вища та принципово інша [1]. Впровадження новітніх цифрових технологій відкриває нові можливості для усіх галузей економіки, зокрема фінансового моніторингу. Тобто першочергово нові умови розвитку фінансового моніторингу в умовах економіки, яка проходить цифрову трансформацію, базуються на широкому використанні цифрових технологій та сучасних фінансових сервісів. Саме завдяки фінансовим інноваціям, як їх видом, фінансовий сектор дає змогу оптимізувати фінансові процеси на різних рівнях економіки, що особливо важливо для функціонування господарюючих суб'єктів.

Власне зважаючи на ці нові умови функціонування фінансового ринку та впровадження діджитал-технологій протягом останніх років в науковий обіг увійшли такі поняття як «фінансовий інжиніринг», «фінансові інновації», «фінтех (FinTech)», які є наслідком активного розвитку нових фінансових інструментів та модернізації підходів до надання традиційних фінансових послуг.

Відтак, в Україні, як і в інших країнах світу, можна, на наш погляд, виділити три базові тренди у функціонуванні фінансового ринку та

розвитку його архітектури в нових умовах цифрової економіки [2]: 1) модернізація діяльності учасників ринку та способів надання послуг фінансовими посередниками (тренди адаптації); 2) розвиток альтернативних фінансів як чогось принципово нового, що не дає змоги в принципі проводити паралелі з попередніми особливостями архітектури ринку (тренди інноваційності); 3) поєднання класичних елементів інфраструктури, звичних модернізованих сервісів, а також принципово нових елементів архітектури в частині інститутів управління ринком, механізмів нагляду за його роботою, зважаючи на перехід багатьох видів фінансових відносин «в онлайн», імплементації нових технологічних рішень на різних рівнях, появи нових фінансових послуг й інструментів, зокрема враховуючи потенціал фінансового інжинірингу.

Новітні діджиталізовані технології активно впроваджуються у фінансовий сектор шляхом надання фінансових послуг та появи фінтех-екосистеми. Функціонування, розвиток та удосконалення ефективності фінансових технологій відбувається завдяки впровадженню інноваційних рішень. Фінансові інновації є актом створення та популяризації нових фінансових інструментів, а також нових фінансових технологій, інститутів та ринків.

Розвиток фінтех-екосистеми зумовлює необхідність у просуванні новітніх фінансових послуг та доведення їх до споживача. Вона видозмінює впровадження функцій фінансового ринку на фінансові інститути і таким чином змінює структуру ринку та його можливості. Насамперед, таку тенденцію можна спостерігати у зміні підходів до функціонування фінансових інститутів; забезпечення очікувань споживачів; зміні фінансових регуляторів; нових можливостях та бізнес-моделей для суб'єктів господарювання [3].

Серед фінансових технологій швидко розповсюджується напрям RegTech. Regulatory Technology, або RegTech, – це регулятивні технології, які допомагають компаніям, організаціям і корпораціям відповідати новим вимогам законодавства і регулювати їх виконання [4].

Сьогодні простежується чіткий тренд до зростання рівня проникнення діджитал технологій в український фінансовий простір, зокрема якщо у 2013 році цей показник був лише на рівні 50%, а у 2017 – 63%, то вже у 2021 становив 84 %, що розцінюємо безумовно позитивно з огляду на потенціал розвитку вітчизняного цифровізованого фінансового ринку в умовах подальшої інтеграції у світовий фінансовий простір, інтенсифікації якої уникнути не вдасться.

Зокрема сферами, які зазнали змін внаслідок діджиталізації економіки є: система платежів і розрахунків; залучення депозитів і кредитування; страхування; управління інвестиціями; залучення капіталу; організація укладення угод; фінансовий моніторинг тощо [5].

У підсумкових звітах щодо розвитку вітчизняних цифрових екосистем у 2023 р. та планах щодо реалізації цифрових можливостей у 2024 р. відображено спроможність української економіки до оперативного відновлення та створення передумов до повоєнної відбудови. Однією з головних цілей цифрової трансформації економіки в Україні на 2024 р. є збільшення частки ІТ у ВВП країни до 10% [5].

Міністерство цифрової трансформації України спільно зі Швейцарською агенцією розвитку та співробітництва, під час Міжнародного економічного форуму у Давосі 17 січня 2024 року, провело захід, присвячений розвитку цифрової України. На ньому презентовано вітчизняний досвід розвитку цифрової держави, зокрема: стратегію розвитку інновацій WIN-WIN щодо створення вигод для всіх залучених сторін, упровадження проєкту «Мрія», який сприятиме цифровій трансформації окремих сфер [6].

Крім того Міністерство цифрової трансформації України спільно з Громадською спільнотою «Віртуальні активи 2030» провело дослідження «Web3 для України: діалог із засновниками» [7], мета якого полягала в ідентифікації основних чинників, що обмежують розвиток web3-індустрії в Україні. Як інноваційна галузь цифрової економіки web3 прогнозує значний технологічний прогрес для України та сприяння її повоєнного відновлення на основі технології блокчейн. Остання дає змогу зберігати дані в безпечній, розподіленій мережі, взаємодіяти й створювати інноваційні додатки та сервіси завдяки використанню смартконтрактів. Технологія базується на економічних концепціях децентралізації (передавання значних повноважень та бюджетів від державних органів органам місцевого самоврядування) [5].

Варто вказати, що сьогодні розглядається вісім «векторів цифрової трансформації», які мають корегувати економіку у таких напрямках, як: 1) масштаб, розмах і швидкість; 2) власність, активи та економічна вартість; 3) відносини, ринки та екосистеми. Ці «вектори» пропонуються для покращення розуміння цифрової трансформації та пов'язаних з нею політичних наслідків [8].

Український законодавець реагує на сучасні виклики й для забезпечення реалізації загально-визнаних векторів розробляє законодавчі ініціативи, які покликані врегулювати окремі сфери. Зокрема після прийняття Закону України від 17 лютого 2022 року № 2074-IX «Про віртуальні активи» за останні два роки в регулюванні галузі обігу віртуальних активів відбулося чимало змін, які потребують узгодження. На розгляд Верховної Ради України надано законопроекти про віртуальні активи № 10225 та № 10225-1, які спрямовані на створення сприятливих умов для web3-сектора в Україні, прийняття спеціального податкового режиму для оподаткування доходів від операцій з цифровими активами та імплементації синхронізованої з європейським регламентом класифікації віртуальних активів і видів діяльності постачальників послуг (Markets in Crypto assets, MiCA), пов'язаних з обігом віртуальних активів, що потребують авторизації [9].

Варто вказати, що активну роль у становленні ринку віртуальних активів відіграють міжнародні суб'єкти у сфері обігу віртуальних активів, оскільки вони також встановлюють правила поведінки на ринку віртуальних активів. Зокрема до таких суб'єктів доцільно віднести: Європейський Союз, Раду Європи, Європейську комісію, яка може укладати контракти від імені ЄС на кредити на ринках капіталу або від фінансових установ відповідно до рішення, прийнятого Радою Європейського Союзу, Європейський центральний банк [10], Європейський інвестиційний банк [11], Європейський фонд фінансової стабільності (EFSF), Європейський банк реконструкції та розвитку (EBRD), Міжнародний валютний фонд (МВФ), ООН, Міжнародна організація кримінальної поліції (Інтерпол), Організацію з безпеки і співробітництва в Європі (ОБСЄ), Управління ООН з наркотиків і злочинності (UNODC) та громадські міжнародні організації.

Очікується, що фінансові послуги, пропоновані міжнародними фінансовими організаціями (МФО), сприятимуть подоланню бідності у світі, а економічні та соціальні перетворення відбуватимуться не лише в житті учасників, а й у всіх регіонах, де МФО працюють. Вплив на ці регіони є похідним від дій підприємців, які володіють бізнесом або мають намір його розпочати та фінансуються за рахунок мікрофінансування, впливаючи таким чином на економіку регіону. Тому місія мікрофінансування полягає в наданні кредитних та інших банківських послуг бід-

ним верствам населення, виключеним з банківської системи, щоб вони могли поліпшити свої житлові умови. Однак це лише одна частина рівняння. Інша частина пов'язана з фінансовою вигодою МФО, які повинні досягти фінансової ефективності.

Крім того, діяльність МФО має досягати позитивних результатів з двох причин: соціальна вигода та фінансова вигода. Таким чином, це має покращити умови життя кредитних позичальників, а прибуток для МФО є реальним. Коли цей результат досягається, він визначається як безпрограшна ситуація або подвійна мета.

Однак традиційні МФО стикаються з кількома проблемами, включаючи обмежений капітал, високі операційні витрати та неефективність у процесі затвердження позики, що перешкоджає їх повному потенціалу.

В останні роки зростання децентралізованих фінансів (DeFi) революціонізувало традиційний фінансовий ландшафт. Побудований на технології блокчейн, DeFi усуває посередників і сприяє одноранговому кредитуванню. Ці транзакції безпечні та без кордонів для будь-кого, хто має можливість надавати заставу.

Протоколи DeFi, такі як Compound, Aave та MakerDAO, дозволяють фізичним особам та підприємствам позичати та позичати цифрові активи. Ці платформи використовують розумні контракти, які автоматизують кредитні угоди, заставу та процентні ставки, забезпечуючи ефективність, прозорість та довіру. Використовуючи смарт-контракти та цифрові активи, протоколи DeFi надають безпечні та безкордонні можливості кредитування. Забезпечуючи свої цифрові активи, мікрофінансування може розблокувати ліквідність та отримати доступ до кредиту на основі своїх унікальних потреб та обставин.

У цьому контексті роль міжнародних фінансових установ постає як важливий аспект у вирішенні цих викликів і стабілізації національних економік. Стабільність національної економіки має вирішальне значення для сталого розвитку та процвітання. Проте Україна, як і багато інших країн, стикається з проблемами підтримки економічної стабільності через різноманітні внутрішні та зовнішні фактори. Роль міжнародних фінансових організацій (МФО) у стабілізації економіки України є темою першорядної важливості [12].

Висновки. Отже варто вказати, що цифрова економіка дедалі більше переплітається з тра-

диційною, а отже, межі між ними майже не відчужаються [13]. У більшості країн, що розвиваються, існують особливі труднощі з цифровою трансформацією фінансових послуг та зростанням FinTech. У порівнянні з розвинутою економікою, ці ринки зіткнулися з чотирма значними перешкодами на шляху до цифрової революції фінансових послуг через скорочення формальних фінансових послуг, погані можливості, застарілі платформи та низькі прибутки та фінансові знання.

Трансформація його економіки є однією з головних перешкод для оцифрування соціально-економічних процесів для бізнесу. Мережева революція докорінно змінила структуру витрат компанії і, отже, метод отримання прибутку. Зростання Інтернету та цифрових технологій значно знизило витрати, пов'язані з пошуком інформації, укладенням угод та продажем продуктів і послуг.

Для того, щоб забезпечити ефективний розвиток фінансового ринку шляхом впровадження діджитал-технологій необхідно забезпечити виконання таких завдань [14]: 1) формування концептуальних засад щодо технологічних змін на фінансовому ринку, які необхідні як результат цифровізації економіки, зокрема враховуючи ухвалені в Україні нормативно-правові документи, стратегії й концепції у цьому напрямі; 2) створення умов для впровадження новітніх цифрових технологій у фінансовий сектор; 3) координація функцій фінансових регуляторів в частині моніторингу фінансових операцій та мінімізації загроз шахрайства на фінансовому ринку; 4) підвищення рівня фінансової грамотності серед громадян та бізнесу; 5) уніфікація стандартів у сфері платежів й розрахунків та в інших сферах із загальноприйнятими задля реалізації стратегії інтеграції в європейський простір.

Цифровізація має значний вплив на фінансовий ринок і продовжуватиме стимулювати багато змін. Цифрове фінансування охоплює всі ці неухильно прогресуючі процеси, які трансформують фінансовий сектор. Термін цифрові фінанси охоплює міграцію фінансового ринку або його функцій у цифровий світ і в основному використовується в контексті діджиталізації.

Завдяки цифровізації громадяни тепер можуть відкрити банківський рахунок в цифровому вигляді за лічені хвилини і здійснювати свої банківські операції цілодобово, незалежно від годин роботи відділення банку. Основні функції

фінансової системи, такі як оплата, заощадження, інвестування та фінансування, залишаються незмінними, але місце, де це сталося, перейшло з аналогової до цифрової сфери.

Отже, як бачимо, розвиток цифрових технологій у світі нарощує свої темпи, що проявляється у поширенні технологій у багатьох сферах життя людства, сфера фінансового ринку не є виключенням.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Демчишак Н., Глутковський М. Розвиток цифрової економіки в Україні: концептуальні основи, пріоритети та роль інновацій. *Інноваційна економіка*, 20205-6, 43–48.
2. Семенов А.Ю. Цифрові фінансові послуги як основний продукт діяльності фінтек-компанії. *Вісник СумДУ. «Економіка»*, 2021 (4), 142–152.
3. Піжук О.І. Цифрова трансформація економіки України: обмеження та життя. Ірпін, Університет ДФС України. 2020
4. Штефан Н. М. Дослідження механізмів розвитку фінансового ринку в умовах розвитку фінансових технологій віртуалізації та цифровізації *Вісник економіки*, 2022, № 2, 148–158
5. Цифрова трансформація економіки України в умовах війни. Січень 2024 року URL: <https://www.niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/tsyfrova-transformatsiya-ekonomiky-ukrayiny-v-umovakh-viyny-sichen-2024>
6. Дія, мрія та WINWIN URL: <https://thedigital.gov.ua/news/diya-mriya-i-winwin-mintsifra-predstavil...>
7. Розвиток web3 в Україні. Основні проблеми і способи вирішення – дослідження Мінцифри URL: <https://tech.liga.net/ua/technology/novosti/rozvytok-web3-v-ukraini-osnovni-problemy-i-sposoby-vyrishennia-doslidzhennia-mintsyfy>
8. ОЕСР (2017), Перспективи цифрової економіки ОЕСР 2017, Видавництво ОЕСР, Париж. URL: <http://dx.doi.org/10.1787/9789264276284-en>
9. Ринки регулювання криптоактивів (MiCA). URL: <https://www.esma.europa.eu/esmas-activities/digital-finance-and-innovat...>
10. Європейський центральний банк (ЄЦБ) URL: <https://eur-lex.europa.eu/EN/legal-content/glossary/european-central-bank-ecb.html>
11. Європейський інвестиційний банк (ЄІБ) URL: <https://eur-lex.europa.eu/EN/legal-content/glossary/european-investment-bank-eib.html>
12. Луців Р. С. Роль міжнародних фінансових інституцій в стабілізації національної економіки URL: <http://dees.iei.od.ua/index.php/journal/article/view/388/369>
13. Бухт Р. Хікс Р. Політика цифрової економіки в країнах, що розвиваються URL: <https://diode.network/publications/>
14. Остапчук О., Баксалова О., Бабій, І. Суть та тенденції зміни фінансового менеджменту в умовах посиленої цифрової економіки *Моделювання розвитку економічних систем*. 2022 (2), 167–172.

Волкова Ю.А. ФІНАНСОВИЙ РИНОК У ЦИФРОВУ ЕПОХУ: ПРОЦЕСИ РОЗВИТКУ ТА ВДОСКОНАЛЕННЯ

У статті досліджено окремі питання розвитку та вдосконалення фінансового ринку у цифрову епоху. Вказано, що функціонування сучасного фінансового ринку відбувається під впливом трансформаційних процесів, які зазнають постійних змін незалежно від суспільних, геополітичних, військових, ситуаційно-економічних, фінансових, кібернетичних, уніфікаційних, інтеграційних, екологічних факторів. Фінансовий ринок є однією із першочергових складових економіки України, адже саме від ефективності його функціонування залежить стабільність національної економіки.

Зазначено, що у той же час поява у світі цифрових технологій значно змінила сучасний світ і фінансова система не стала виключенням, вона також змінюється під впливом інновацій, які є рушійною силою розвитку будь-якої економіки. Сьогодні все більшої актуальності набуває проблема цифровізації економіки, яка характеризується розвитком електронно-інформаційного середовища та новітніх технологій, зокрема розвитком сфери віртуальних активів. Цифровий розвиток фінансового ринку відображає гнучкість фінансової системи країни та швидкість, з якою вона може пристосуватися до змін в економічному та політичному житті на міжнародній арені.

Функціонування цифрового фінансового ринку підпорядковане дії певного економічного механізму, основу якого становить взаємозв'язок його елементів. Основними з цих елементів, які визначають стан та розвиток як фінансового ринку загалом, так і окремих його складових, є інститут фінансового моніторингу. Зокрема, диджиталізаційні процеси, які дають можливість здійснювати обов'язки суб'єктів фінансового моніторингу у електронному вигляді є, безумовно, сучасним і прогресивним кроком, що забезпечить значну економію часу та витрат.

Зроблено висновок, що розвиток цифрових технологій у світі нарощує свої темпи, що проявляється у поширенні технологій у багатьох сферах життя людства, сфера фінансового ринку не є виключенням.

Ключові слова: фінансовий ринок, диджиталізація, віртуальні активи, цифрова економіка, міжнародні фінансові організації, децентралізовані фінанси.

Volkova Yu.A. FINANCIAL MARKET IN THE DIGITAL AGE: PROCESSES OF DEVELOPMENT AND IMPROVEMENT

The article examines certain issues of development and improvement of the financial market in the digital age. It is indicated that the functioning of the modern financial market occurs under the influence of transformation processes that undergo constant changes regardless of social, geopolitical, military, situational-economic, financial, cybernetic, unification, integration, environmental factors. The financial market is one of the primary components of the Ukrainian economy, because the stability of the national economy depends on the efficiency of its functioning.

It is noted that at the same time, the emergence of digital technologies in the world has significantly changed the modern world and the financial system is no exception, it is also changing under the influence of innovations, which are the driving force of the development of any economy. Today, the problem of digitalization of the economy, which is characterized by the development of the electronic information environment and the latest technologies, in particular the development of the field of virtual assets, is becoming increasingly relevant. The digital development of the financial market reflects the flexibility of a country's financial system and the speed with which it can adapt to changes in economic and political life in the international arena.

The functioning of the digital financial market is subject to the action of a certain economic mechanism, the basis of which is the interconnection of its elements. The main of these elements, which determine the state and development of both the financial market as a whole and its individual components, is the institution of financial monitoring. In particular, digitalization processes, which make it possible to carry out the duties of financial monitoring entities in electronic form, are, of course, a modern and progressive step that will provide significant time and cost savings.

It is concluded that the development of digital technologies in the world is increasing its pace, which is manifested in the spread of technology in many spheres of human life, the sphere of the financial market is no exception.

Key words: financial market, digitalization, virtual assets, digital economy, international financial organizations, decentralised finance.

УДК 342.9

DOI 10.32782/2663-5666.2024.4.6

ПРАВОВИЙ ЗАХИСТ СТУДЕНТІВ З ОБМЕЖЕНИМИ МОЖЛИВОСТЯМИ В СИСТЕМІ ОСВІТИ КИТАЮ

Вступ. Оптимізація структури освіти з огляду на інклюзивну освіту. Іншим викликом рівного доступу в освіті в Китаї є інклюзивна освіта та учні з спеціальними потребами. За даними станом на 2018 р. У країні близько 5 мільйонів дітей-інвалідів у віці від 0 до 18 років з різними типами та ступенями інвалідності, і більше 50% дітей-інвалідів навчаються у спеціальних школах. Порівняно з іншими країнами, частка дітей-інвалідів, які отримують інклюзивну освіту в звичайних школах США, становить близько 90%, а в багатьох країнах, що розвиваються, ця частка становить близько 70% (UNESCO, 2020). Як ми бачимо доступність являється 100% що зумовлює потребу для покращення освітнього процесу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз наукової літератури з цієї проблеми (Лі Х., Лю П.В. & Чжан, Дж. (2012) [1], Ліберман, Дж., Левін, В., Луна-Базальдуа, Д., Гарніш, М. (2020) [2], концептуальних основ Lijia Guo, Jiashun Huang, You Zhang. (2019) [3] та особливостей організації процесу навчання в інклюзивному просторі Шварц [7], виявлення проблем у системі інклюзивної освіти. Zhang, Y. & Xie, Y. (2016) [15], спільних для різних країн, та обґрунтування способів вирішення цих проблем Жоу, Кало, Рінне, Сіомінен 2018 [18]. Разом з тим, актуальність означеної проблеми постійно зростає, оскільки нерозкритими залишаються форми організації роботи людей з особливими освітніми потребами.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Інтеграція Китаю у світовий соціально-економічний простір передбачає практичне втілення ідей та цінностей, які сповідують демократичні суспільства. Китайський уряд визнає, що кожна людина, незалежно від стану здоров'я, наявності фізичного чи інтелектуального порушення, має право на отримання якісної освіти. Головною характеристикою суспільства має бути повага до людського розмаїття, захист прав особи, дотримання принципів безпеки, що забезпечує захист та включення у соціум усіх верств населення, в тому числі й осіб з інвалідністю.

Виклад основного матеріалу дослідження. В основу інклюзії закладено принцип доступності та дотримання прав людини щодо рівного доступу до здобуття якісної освіти. Офіційну позицію світової спільноти щодо усунення упередженості та дискримінації стосовно осіб з інвалідністю декларувала Комісія з прав людини ООН про те, що освіта має надаватися в межах можливого, без будь-якого вияву дискримінації стосовно дітей та дорослих [14, с. 2]. Також уряд КНР визнає, що регулярні заняття у школі є важливим засобом забезпечення рівного доступу до обов'язкової освіти дітей та підлітків з спеціальними потребами, а також важливим проявом підвищення рівня соціальної культури [10, с. 8], а модернізація освітньої системи повинна передбачати рівний доступ дітей з особливими освітніми потребами до здобуття якісної освіти. Така політика дозволяє дітям з особливими освітніми потребами бути включеними до загальної системи освіти, де вони зможуть не тільки навчатися, а й оволодівати навичками соціальної взаємодії з однолітками [13, с. 3]. Закон про освіту 1986 р., яким було проголошено обов'язкову освіту в Китаї, надав юридичний мандат на навчання одночасно всім учням, зокрема учням з спеціальними потребами. Проте лише в серпні 1994 р. Державною радою було затверджено та оприлюднено «Положення Китайської Народної Республіки про освіту інвалідів» [9, с. 5], які стали першим спеціальним документом Китаю про освіту інвалідів і у подальшому гарантували рівні права інвалідів у країні на здобуття освіти та сприяли розвитку освіти для інвалідів. У документі зазначалося, що освіта для інвалідів є невід'ємною частиною національної освіти. Держава заохочує створення навчальних закладів для інвалідів і покладає це на органи місцевого самоврядування. Такі заклади мають бути адаптовані до особливостей навчання, реабілітації та життя учнів-інвалідів. Відтак багато провінційних органів управління освітою впровадили вимоги уряду і створили окремі школи для учнів

з обмеженими можливостями. Проте надання послуг таким учням у країні відбувалося непослідовно і нерівномірно. За даними Всесвітньої організації охорони здоров'я (ВООЗ), лише 20% народжених дітей вважаються умовно здоровими, інші – або страждають психічними та фізичними вадами, або перебувають у стані між здоров'ям та захворюваннями (ВООЗ, 2011). Тому визнання та захист прав кожної дитини, її інтересів, потреб, надання підтримки і супроводу у процесі соціалізації, вибору професійної діяльності та незалежного проживання є дуже важливим на сучасному етапі розвитку освіти.

Інклюзивне навчання, передбачає спільне перебування дітей із особливими освітніми потребами з їх здоровими однолітками. Альтернативною формою навчання дітей з особливими освітніми потребами є визнана в багатьох країнах світу інклюзивна форма освіти, яка дозволяє цим дітям навчатися у навчальних закладах, поряд із звичайними дітьми. Таким чином забезпечується соціалізація дітей та їх розвиток [15, с. 3]. Інклюзивна освіта (інклюзивна освіта) – це нова освітня концепція та освітній процес, запропонована в декларації, прийнятій на «Всесвітній конференції з питань освіти людей з особливими потребами», що відбулася в м. Саламанка (Іспанія) 10 червня 1994 р. Ця концепція виступає за рівність всіх студентів, проти дискримінації та відчуження, сприяє активній участі, зосереджується на колективній співпраці та відповідає різним потребам. Це освіта без виключення, дискримінації та класифікації (UNESCO, 1994). Слідуючи глобальним тенденціям, Китай у кінці 1990-х рр. Розпочав рух «Навчання у звичайному класі», метою якого є навчання учнів з обмеженими можливостями у звичайних класах. Проте надання послуг учням з обмеженими можливостями у країні відбувалося непослідовно та повсюдно [7, с. 5]. У 2009 р. Було запущено програму «Інклюзивна освіта» від проекту ЄС «Врятуй дітей» (救助儿童会), який став відправною точкою впровадження інклюзивної освіти у західних районах. У той час, враховуючи відносну відсталість освіти на заході та відповідаючи на заклик країни про підтримку освіти в західних районах, програму «Інклюзивна освіта» спочатку пілотувався на південному заході Китаю. За підтримки уряду та партнерів «Врятуй дітей» реалізував пілотні проекти в 40 школах провінції Юньнань та Сичуань (NIEES/Save the Children Fund, 2012).

Станом на кінець 2017 р., програма «Інклюзивна освіта» допомогла понад 43 700 дітям, у тому числі 901 дитині-інваліду. «Збережи дітей» створив сім міських спеціальних освітніх ресурсних центрів в Юньнані, Сичуані та Сінцзяні, які поступово передав у відомство місцевих органів влади. Згодом результати проекту було поширено до провінційного та муніципального рівнів, а також на міжгалузеве співробітництво. Було створено експертні комітети для інвалідів, де поглиблено вивчались розробки освітніх навчальних курсів та розробки індексу якості інклюзивної практики [11, с. 6]. У 2017 р. Прем'єр-міністр Лі Кецянь підписав розпорядження Державної ради № 674, яким було переглянуто «Положення» від 1994 р. Переглянутим «Положенням» було внесено зміни щодо вдосконалення системи освіти з точки зору цілей розвитку та концепцій освіти для людей з обмеженими можливостями, механізмів прийому, стандартів викладання, побудови команди вчителів, а також гарантій та підтримки. Положенням було також скориговано цілі та концепції розвитку освіти для людей з інвалідністю, і підкреслювалося, що держава гарантує обов'язкове навчання для людей з інвалідністю, розвиває професійно-технічну освіту для таких людей, активно впроваджує дошкільну освіту та поступово розвиває старшу середню школу. Також активно сприятиме інклюзивній освіті, надаючи пріоритет загальній освіті і покращенню якості освіти [12, с. 10]. Сьогодні центральний та місцеві органи влади активно впроваджують інклюзивну освіту та сприяють навчанню дітей-інвалідів у звичайних класах. Китайським урядом було заплановано, що до 2020 р. У загальноосвітніх школах буде навчатися 95 відсотків дітей-інвалідів. На кожного учня-інваліда уряд щор. Надає 902 доларів США для покриття вартості спеціально обладнаних для осіб з обмеженими можливостями закладів та викладачів-спеціалістів [7, с. 6]. У червні 2020 р. Міністерством освіти КНР було видано документ «Щодо посилення обов'язкової освіти дітей з обмеженими можливостями» (教育部关于加强残疾儿童少年义务教育阶段随班就读工作的指导意见), де йдеться про повагу та толерантність щодо відмінностей між учнями, а також закликається приділяти більше уваги турботі про учнів з обмеженими можливостями, навчати учнів відповідно до їх здібностей, наполягати на інтеграції їх до загальноосвітніх класів, покращувати якість освіти, реалізовувати справед-

ливий та якісний розвиток спеціальної освіти та сприяти кращій інтеграції дітей-інвалідів у соціальне життя [10, с. 6].

У документі наголошується на таких аспектах, як:

Вдосконалення механізмів оцінювання потреб та наукового підходу щодо впровадження освіти для дітей-інвалідів. Для цього місцевим органам освіти спільно з Федерацією інвалідів пропонується кожного р. До кінця квітня проводити реєстрацію дітей та підлітків з обмеженими можливостями шкільного віку для з'ясування точного списку та проведення ретельного розслідування потреб таких дітей. До кінця травня також необхідно проводити всебічну та стандартизовану оцінку фізичного стану, академічних можливостей та пристосованості таких учнів до звичайних занять.

Посилення будівництва та підвищення ефективності використання ресурсних класів для надання спеціальних освітніх послуг, зокрема індивідуальної та психологічної консультації, реабілітаційного навчання для учнів-інвалідів. Школам, які приймають більше 5 учнів-інвалідів у звичайні класи, пропонується створювати спеціальні навчальні класи та кабінети відповідно до типів інвалідності учнів, оснащені необхідними засобами та ресурсами для реабілітації, викладачами з спеціальною підготовкою.

Вдосконалення механізмів роботи та раціонального розподілу виїзних інструкторів, які надають наукові вказівки та професійні консультаційні послуги для звичайних шкіл та батьків. Уряд заохочує школи популяризувати знання та методи спеціальної освіти, використовувати ІКТ (великі дані, технології блокчейн), що підвищують точність надання послуг.

Коригування предметного викладання. Звичайні школи повинні поважати та дотримуватися фізичних та психічних особливостей та законів навчання учнів-інвалідів відповідно до національної навчальної програми початкової та середньої школи, стандартів навчальних програм та уніфікованих навчальних матеріалів, а також розумно коригувати зміст викладання навчальної програми відповідно до фактичного стану, категорії та ступеня інвалідності кожного учня-інваліда. Слід науково трансформувати методи навчання задля постійного покращення та ефективності навчання учнів з обмеженими можливостями у звичайних класах.

Серед іншого – посилення контролю для запобігання відсіву та удосконалення системи

оцінювання учнів з обмеженими можливостями, підвищення професійних здібностей викладачів у галузі спеціальної освіти, створення без бар'єрного середовища, яке сприяє інтеграції учнів з обмеженими можливостями серед звичайних учнів, заборона будь-якої дискримінації в освіті на основі інвалідності тощо [9, с. 14]. Деякі провінційні органи влади застосовують додаткові ресурси для учнів з обмеженими можливостями.

Наприклад, Шанхайська муніципальна освітня комісія (上海市教育委员会 (SMEC)) працює над розробкою формальних шляхів спеціальної освіти в загальноосвітніх та спеціальних школах, зокрема над розробкою окремих навчальних планів та навчальних матеріалів для учнів з особливими потребами. Вони також сформували офіційні сертифікати про підготовку вчителів спеціальної освіти та звільнили школи спеціальної освіти від сплати за підручники. У 2014 р. Комісія оголосила про плани запропонувати індивідуальне навчання дітям з обмеженими можливостями, які отримують медичну допомогу. У рамках цієї програми вчителі та лікарі спільно розробляють унікальну навчальну програму для кожної дитини на основі її потреб [7, с. 5]. Насамкінець, слід зазначити, що аналіз імплементації освітньої політики у практику зроблено у докладах Організації економічного співробітництва та розвитку (OECD), ЮНЕСКО (UNESCO), Світового банку (World Bank) та ЮНІСЕФ (UNICEF). В багатьох з них підкреслено, що, хоча Китай докладає значні зусилля у подоланні проблем, пов'язаних з рівним доступом до освіти, проте все ще залишається багато невирішених питань та викликів. Так, наприклад, першочерговим пріоритетом уряду все ще є інвестиції в устаткування (будівлі, обладнання тощо), але найбільш довгостроковим впливом є інвестиції у нарощування освітнього потенціалу, освітньо-навчальний та інституціональний розвиток. В Китаї більшість освітніх фондів використовуються на стипендії, безкоштовні підручники, субсидії на проживання, будівлі, обладнання тощо. Проте міжнародний досвід свідчить, що, хоча бідність є основною причиною низького доступу до шкільного навчання, існують також й інші бар'єри, такі як велика відстань до шкіл, відсутність жінок-вчителів, величезне навантаження вдома, дуже низькі академічні досягнення тощо. Витрачені інвестиції на модернізацію обладнання для дистанційної освіти (комп'ютерів, супутникових приймачів тощо) можуть бути витрачені даремно,

якщо школи не можуть оплачувати утримання цього обладнання, і обладнання буде простоювати. Тож окрім інвестицій в устаткування, необхідно залучати та передбачати більше коштів для покращення якості навчання, соціальних заходів з залученням місцевої громади, навчання батьків, поширення інформації щодо необхідності та доцільності в якійсній освіті тощо [21, с. 2]. Серед інших питань звертають увагу на наступне:

Прозорість та ефективність інвестицій є надзвичайним викликом при реалізації проектів, особливо великих, оскільки інколи на освіту витрачаються значні кошти, а якість є незадовільною.

Багато державних проектів скоріше базуються на статистичних даних, ніж на результатах. Система оцінювання проектів є надто слабкою, а під час впровадження збирається замало даних для інформування та корегування подальшої політики.

Національна система даних недостатньо вичерпна, і не може надавати дезагреговані цифри для кожної групи, що знаходиться у складному положенні (скільки дітей, які не навчаються в школі, скільки дітей-мігрантів у містах, дітей вулиці, дітей меншин, дівчат у сільській місцевості тощо). Це призводить до труднощів в інформуванні та розробці подальшої політики.

Багато груп, що знаходяться у складному становищі, не зазнають цільових дій або зазнають зрідка, здебільшого у дотичний спосіб.

На даний час міжурядові організації та спонсори зіграли дуже важливу роль у забезпеченні рівного доступу до освіти вразливих груп. Але їхні повноваження, технічна підтримка, можливості використання національних та міжнародних консультантів, або інших незалежних третіх сторін для впровадження більш ефективних практик досить обмежені [18, с. 3]. Китайські дослідники додають, що рівний доступ до якісної освіти може бути обмеженим для деяких категорій дітей через такі реалії, як тіньова освіта, приватна освіта, міжнародні школи та навчання за кордоном. До тіньової освіти, яка розуміється як додаткова приватна освіта поряд із регулярним шкільним навчанням, все частіше залучаються учні, які мають потребу та очікування щодо вищої якості в освіті. Серед таких є ті, хто менш успішний у навчанні, але багато й академічно успішних [17, с. 2]. Це посилює нерівність в освіті, для дітей з нижчим рівнем доходу сім'ї, менш освіченими батьками та більшою кількістю братів і сестер. Також ця ре-

алія впливає на учнів із сільських та віддалених районів, учнів мігрантів з сільською реєстрацією та з різних етнічних груп [6, с. 15]. Окрім зростаючого попиту на приватне репетиторство з навчальних предметів та підготовки до іспитів, деякі батьки віддають своїх дітей до міжнародних шкіл або направляють їх на навчання за кордон. Це робиться задля того, щоб уникнути стресу через проходження іспиту gaokao, а іноді у пошуках більш західного стилю в освіті, яку вони вважають більш якісною та індивідуалізованою. Так, за статистичними даними 2018 р., на різних рівнях освітньої системи було понад 662 тис. Китайських студентів, що навчаються за кордоном, США та Англія – найпопулярніші напрямки [14, с. 11]. Така тенденція також може збільшити розрив між учнями з добре забезпечених та бідних сімей [3, с. 2]. Отже, враховуючи масштаби та багатоманітність китайської освіти, а також всю соціально-економічну та культурну структуру Китаю, можемо зазначити, що уряд відіграє вирішальну роль у сприянні справедливості. Китай досяг надзвичайного прогресу у розширенні доступу до освіти завдяки політиці універсалізації дев'яти років обов'язкової базової освіти, проте залишаються проблеми, на які спрямовано дії державних освітніх органів та міжнародних організацій. Також можемо констатувати, що завдяки пріоритетності доступу до освіти у національній стратегії розвитку та спланованим діям уряду, які окреслюють освітні стратегічні документи, відбувається поступове безупинне покращення ключових аспектів:

1. Посилення сільської освіти та скорочення розриву між східними та західними регіонами Китаю з точки зору навчальних ресурсів, матеріальних можливостей і кваліфікованих кадрів; пільговий розподіл ресурсів для бідних, сільських, віддалених, прикордонних районів та етнічних автономних районів; – скорочення різниці у рівні освіти між населенням східних і західних (віддалених, бідних) регіонів країни, міського і сільського населення;

2. Зменшення впливу системи hukou (реєстрації місця проживання) на дітей робочих мігрантів і розширення їхніх можливостей у рівному доступі до освіти; сприяння активному розвитку приватного сектору системи освіти (створення приватних шкіл, які відповідають стандартам, що і державні школи);

3. Покращення доступу дівчат і жінок до освіти, збільшення коефіцієнту їх утримання та успішності на всіх рівнях; змістовний перегляд

навчальних дисциплін, розробки та використання методик з розвитку гендерної чутливості;

4. Розширення доступу до базової освіти і на подальші рівні освітньої системи для дітей та молоді національних меншин;

5. Посилення контролю для запобігання відсіву дітей з соціально вразливих груп та фінансова підтримка їхнього навчання (надання національних стипендій);

6. Вдосконалення механізмів впровадження інклюзивної освіти; інтеграція дітей та підлітків з спеціальними потребами у загальноосвітні класи.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Розширення можливостей місцевих освітніх органів з планування освітньої діяльності на основі фактичної ситуації тощо. В умовах рівного доступу до освіти, уряд намагається зорієнтувати освіту на регіональні особливості і потреби; забезпечити мінімальний рівень освіти, встановлений освітніми стандартами для кожного члена суспільства; забезпечити рівність при вступі до навчальних закладів для всіх соціальних груп населення незалежно від матеріального становища, національності, статі, місця проживання. Викликами залишаються: урбанізація, яка у разі збільшує регіональні відмінності у доступі до якісної освіти, прозорість та ефективність інвестицій, орієнтація на результат, а не статистичні показники. Показовим є те, що більша частина коштів надходить від центрального уряду. Це підтверджує, що центральний уряд не лише «говорить про проблеми», а й надає реальну підтримку бідним районам, що, відповідно, зменшує тягар місцевих освітніх органів влади, і, безпосередньо, батьків. Хоча ще на початку XXI ст. Більшість зусиль та ресурсів було сконцентровано у добре розвинутих районах, зараз центральний уряд розділив країну на три райони: західні (дуже бідні), середні (порівняно бідні) та східні (небідні), і розподілив державні видатки відповідно до цих районів – чим бідніше район – тим більшу частину від загальних інвестицій в освіту вкладає уряд. Мільярди юанів було вкладено в західні райони, зокрема на будівництво шкіл-інтернатів та для впровадження стратегічних проектів, орієнтованих на обов'язкову освіту в сільській місцевості. Ці ключові проекти, проведені Міністерством освіти, з'явилися один за одним протягом короткого періоду та продемонстрували сильну готовність уряду вдосконалити сільську освіту. Усвідомлення зростаючого

дисбалансу та політична готовність подолати розрив є хорошою тенденцією у підвищенні рівня справедливості в освітній галузі. Підсумовуючи вищезазначене можемо твердити, що однією з основних тенденцій сучасного розвитку освіти в Китаї є створення умов для забезпечення рівного доступу до якісної освіти незалежно від національності, статі, соціального походження і майнового стану, місця проживання і стану здоров'я.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Li, H., Liu, P.W. & Zhang, J. Estimating returns to education using twins in urban China 2012. *Journal of Development Economics*, 2(97), 494–504. <https://doi.org/10.1016/j.jdevec.2011.05.009>
2. Liberman, J., Levin, V., Luna-Bazaldúa, D., Harnisch, M. 2020. High-stakes school exams during COVID-19 (Coronavirus): What is the best approach? <https://blogs.worldbank.org/education/highstakes-school-exams-during-covid-19-coronavirus-what-best-approach>
3. Lijia Guo, Jiashun Huang, You Zhang. . Education Development in China: Education Return, Quality, and Equity. *Sustainability*, 11(13) 2019. <https://doi.org/10.3390/su11133750>
4. Lín Xiánzhì. . Guānyú “rénwén jīngshén dà tāolùn” [林贤治者:关于“人文精神大讨论”] 2013. <http://www.aisixiang.com/data/66264.html>
5. Lín Zhàomù. . Bǎ xīn fāzhǎn lǐniàn guānchūān fāzhǎn quán guòchéng hé gè lǐngyù (rénmín yào lùn) [林兆木者:把新发展理念贯穿发展全过程和各领域 (人民要论)]. *People's Daily Online* 2020, December 3. <http://theory.people.com.cn/n1/2020/1203/c40531-31953176.html>
6. Liú Dàoyù. . Zhōngguó xūyào yī chǎng zhēnzhèng de jiàoyù tǐzhì biàné 2008 [刘道玉者:中国需要一场真正的教育体制变革]. <http://learning.sohu.com/20080927/n259792912.shtml>
7. Schwartz, L. What Teachers in China Have Learned in the Past Month. *Edutopia*, March 13, 2020. <https://www.edutopia.org/article/what-teachers-china-have-learned-past-month>
8. Singh, A. & Akshay, P. . Gender Responsive Life Skills-Based Education: A Tool For Gender Empowerment Through NIOS Material 2013. <http://oasis.col.org/handle/11599/1871>
9. Singh, A. China's quiet education revolution. *China Daily* 2010, April 21. http://www.chinadaily.com.cn/opinion/2010-04/21/content_9755578.htm
10. State Council. . State Council on Basic Education Reform and Development 2006. <http://ncee.org/wpcontent/uploads/2017/01/Sha-non-AV-4-State-Council-on-Basic-Education-Reform-and-Development-2006.pdf>
11. State Council. . Zhōngguó xìngbié píngděng yǔ fùnǚ fāzhǎn [中国性别平等与妇女发展]. *Xinhua Net* 2015. http://www.gov.cn/xinwen/2015-09/22/content_2936716.htm
12. State Council. Zhōnghuá rénmín gònghéguó mínbǎn jiàoyù cùjìn fǎ shíshī tiáolì 2016. [中华人民共和国民办教育促进法实施条例]. <http://www.lawinfochina.com/display.aspx?id=35642&lib=law>

13. Wú Quánhuá. Wúquánhuá. Jiàoyù gǎigé yǔ jiàoyù fāzhǎn guānxì gàilùn [吴全华者:教育改革与教育发展关系概论]. Xiàndài jiàoyù wénzhāng jí, 6, 15–20, 2013. http://blog.sina.com.cn/s/blog_657e80550102v8nf.html

14. Zhang, Y. & Xie, Y. Family Background, Private Tutoring, and Children's Educational Performance in Contemporary China. Chinese Sociological Review 2016, 1(48), 64–82. <https://doi.org/10.1080/21620555.2015.1096193>

15. Zhao Jing, Wenbin Hu. China: country case study. Education for All Global Monitoring Report 2008 Education for All by 2015: will we make

it? 2007. <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000155595>

16. Zhōngguó jīchǔ jiàoyù zhìliàng jiāncè xiétóng chuàngxīn zhōngxīn [中国基础教育质量监测协同创新中心]. 2021. Zhōngxīn gàikuàng: xiétóng rènwù [中心概况: 协同任务]. <https://cicabeq.bnu.edu.cn/zxgk/zxjj/index.htm>

17. Zhou, X., Kallo, J., Rinne, R. & Suominen, O. From restoration to transitions: delineating the reforms of education inspection in China. Educational Assessment Evaluation and Accountability, 2018, 30(2), 1–30. <https://doi.org/10.1007/s11092-018-9282-8>

Корольов Ю.О. ПРАВОВИЙ ЗАХИСТ СТУДЕНТІВ З ОБМЕЖЕНИМИ МОЖЛИВОСТЯМИ В СИСТЕМІ ОСВІТИ КИТАЮ

Вступ. Розвиток інклюзивної освіти у Китаї є однією з актуальних проблем та життєвою необхідністю сучасності. Поняття «інклюзія» пронизане духовно-психологічним змістом освіти, а також тісно пов'язане з аксіологічними аспектами життя, такими як гуманізм, цінності та культура.

Інклюзивна освіта передбачає забезпечення рівного доступу до навчання для всіх здобувачів освіти з урахуванням їхніх індивідуальних потреб та можливостей (Ван Пейфен, Дін Бінся, 2002). Це поняття використовується для опису процесів і результатів навчання людей з особливими потребами у закладах освіти. Основна мета цієї системи – подолання бар'єрів у доступі до якісної освіти для всіх здобувачів, зокрема для тих, хто має особливості розвитку. Цей процес вирішує важливі духовно-моральні дилеми, які є ключовими для багатьох тисячолітньої культури та моралі китайського народу.

У Китаї інклюзивна освіта стає все більш актуальною і розвивається як важливий елемент освітньої стратегії. Переймаючи досвід сусідніх країн і враховуючи світові тенденції, китайський уряд активно сприяє розвитку цієї сфери.

Важливим завданням модернізації інклюзивної освіти у Китаї є індивідуалізація навчання. Це передбачає не лише відхід від уніфікованого підходу до навчання людей з особливими освітніми потребами на всіх рівнях, а й впровадження інноваційних методів та форм роботи. Крім того, необхідне глибоке осмислення методологічних і дидактичних основ навчання таких здобувачів освіти, що сприятиме підвищенню якості освітнього процесу.

Мета. На основі проведеного аналізу наукової літератури розкрити суть поняття «інклюзивної освіти Китаю» та визначити організацію роботи в освітній системі для покращення якості.

Матеріали і методи. Для досягнення мети дослідження були використані такі методи дослідження: аналіз наукової літератури, спостереження, що дозволили визначити ступінь актуальності проблеми; аналіз концептуальних положень та висновків, що містяться у філософській,

Педагогічній та методичній літературі; системний аналіз, порівняльний аналіз, метод класифікації, методи систематизації, узагальнення, логічного аналізу.

Результати. В статті доведено, що інклюзивна освіта – це освіта зі своєю гуманістичною філософією можливостей та вільного вибору, це необхідна підготовка до життя та повноцінної інтеграції кожного в суспільство без обмежень.

Перспективи. Автор переконаний, що ефективність інклюзивної освіти залежить від певних організаційно-педагогічних умов які якщо покращувати то буде можливим реалізувати поставлені цілі в освітньому процесі: наявності доступного середовища для кожного та гуманних взаємин з усіма учасниками освітнього процесу; науково-обґрунтованої системи інтеграції дітей до змішаних (інклюзивних) груп; високого професіоналізму педагогів та керівників підготовлених для всіх випадків; прийняття кожного учня та залученості і створення індивідуальних підходів; організаційної культури та духу взаєморозуміння; інтеграції інклюзивної освітньої організації з соціальними інститутами для всіх верств.

Ключові слова: вища освіта Китаю; мета вищої освіти; методичний підхід; менеджмент освіти; Індивідуальний підхід.

Korolov Yu.O. LEGAL PROTECTION OF STUDENTS WITH DISABILITIES IN THE CHINA EDUCATION SYSTEM

Introduction. The development of inclusive education in China is one of the pressing issues and a vital necessity of modernity. The concept of 'inclusion' is imbued with the spiritual and psychological essence of education, and is closely related to the axiological aspects of life, such as humanism, values, and culture.

Inclusive education involves ensuring equal access to learning for all learners, taking into account their individual needs and capabilities (Wang Peifen, Ding Bingsha, 2002). This concept is used to describe the processes and outcomes of educating individuals with special needs in educational institutions. The main goal of this system is to overcome barriers to accessing quality education for all learners, particularly for those with developmental differences. This process addresses important spiritual and moral dilemmas that are key to the millennia-old culture and morality of the Chinese people.

In China, inclusive education is becoming increasingly relevant and is developing as an important element of the educational strategy. By adopting the experiences of neighboring countries and considering global trends, the Chinese government is actively promoting the development of this area.

An important task in the modernization of inclusive education in China is the individualization of learning. This involves not only a departure from a standardized approach to teaching individuals with special educational needs at all levels but also the implementation of innovative methods and forms of work. In addition, a deep reflection on the methodological and didactic foundations of teaching such learners is necessary, which will contribute to improving the quality of the educational process.

Goal. Based on the analysis of the scientific literature, to reveal the essence of the concept of 'inclusive education in China' and to determine the organization of work within the educational system to improve quality.

Materials and Methods. To achieve the goal of the research, the following research methods were used: analysis of scientific literature, observation, which allowed for the determination of the relevance of the problem; analysis of conceptual provisions and conclusions contained in philosophical, Pedagogical and methodological literature; systems analysis, comparative analysis, classification method, methods of systematization, generalization, logical analysis.

Results. The article proves that inclusive education is an education with its humanistic philosophy of opportunities and free choice; it is a necessary preparation for life and full integration of everyone into society without limitations.

Prospects. The author is convinced that the effectiveness of inclusive education depends on certain organizational and pedagogical conditions, which, if improved, will make it possible to achieve the set goals in the educational process: the availability of an accessible environment for everyone and humane relationships among all participants in the educational process; a scientifically grounded system for integrating children into mixed (inclusive) groups; high professionalism of educators and leaders prepared for all situations; acceptance of each student and engagement in creating individual approaches; an organizational culture and spirit of mutual understanding; integration of the inclusive educational organization with social institutions for all strata.

Key words: China higher education; purpose of higher education; methodological approach; education management; Individual approach.

Кувіла О.І.,
доктор філософії,
доцент кафедри юриспруденції
Чернівецького інституту
Міжнародного гуманітарного університету

УДК 342.7:364
DOI 10.32782/2663-5666.2024.4.7

ДІЯЛЬНІСТЬ ІНСТИТУТІВ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА ЩОДО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВА ОСІБ З ІНВАЛІДНІСТЮ НА ДОСТУП ДО ПРАВОСУДДЯ

Вступ. Абзацом третім пункту «б» статті 29 Конвенції про права осіб з інвалідністю гарантовано право на створення організацій осіб з інвалідністю і вступ до них для того, щоб представляти осіб з інвалідністю на міжнародному, національному, регіональному та місцевому рівнях [1]. Фактично, даний документ на міжнародному рівні закріпив зобов'язання держав щодо створення необхідних умов для всебічного розвитку та участі осіб з інвалідністю у житті суспільства не лише через звернення до компетентних органів, а й шляхом самоорганізації та вступу до різноманітних об'єднань громадян. Діяльності громадських об'єднань осіб з інвалідністю в Україні присвячено розділ III Закону України «Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні», стаття 12 якого встановлює, що відповідні об'єднання та спілки «створюються з метою забезпечення рівних прав і можливостей осіб з інвалідністю та їх соціального захисту, виявлення, усунення перепон і бар'єрів, що перешкоджають забезпеченню прав і задоволенню потреб таких осіб, у тому числі стосовно доступу їх нарівні з іншими громадянами до об'єктів фізичного оточення, транспорту, інформації та зв'язку, а також з урахуванням індивідуальних можливостей, здібностей та інтересів» [2]. Інститути громадянського суспільства відіграють важливу роль у процесах забезпечення та захисту права осіб з інвалідністю на доступ до правосуддя. Часто саме вони стають своєрідними посередниками між державними інституціями і бенефіціарами прав, адже в силу своєї природи мають можливість глибше дослідити інтереси та потреби окремих соціальних груп та індивідів. При цьому варто відзначити, що така інформаційна складова є лише частиною їхніх функцій, які охоплюють створення та реалізацію різнома-

нітних соціальних програм, надання окремих видів соціального захисту, представництво інтересів осіб з інвалідністю в органах державної влади різних рівнів [3, с. 67].

Метою статті є дослідження ролі і значення діяльності інститутів громадянського суспільства для забезпечення права осіб з інвалідністю на доступ до правосуддя та ефективний судовий розгляд.

Стан опрацювання проблематики. Варто відзначити, що проблема доступу до правосуддя осіб з інвалідністю, а також ролі інститутів громадянського суспільства у забезпеченні даного права, є недостатньо розробленою у вітчизняній науці. Дослідженню діяльності інститутів громадянського суспільства щодо забезпечення прав і свобод маломобільних груп населення були присвячені роботи Андріїва В., Венедіктова В., Вишновецької С., Лукаша С., Пилипенка П., Щербини В., Процевського О., Попова С., Ярошенко О. Тоді як аналіз доступності правосуддя здійснювали Бігун В., Коваль І., Ватаманюк Л., Демченко С., Рабінович С., Савчук О., Ткач І., Ясинок М., Щерблюк О. та інші.

Виклад основного матеріалу. Аналізуючи підходи до визначення поняття громадянського суспільства, варто наголосити на відсутності єдиної думки щодо цього питання серед вітчизняних науковців. Разом з тим, узагальнення різноманітних концепцій щодо змісту даного правового явища дає можливість виділити дві основні теорії розуміння громадянського суспільства – у вузькому та широкому сенсах. Перший підхід, відомий ще як *дихотомічний* (від грец. διχωτοῦσα – поділ на дві частини), передбачає чітке розмежування держави та громадянського суспільства. При цьому, структуру останнього на підставі залишкового підходу складають усі сфери, що не ввійшли до змісту поняття держави. Серед таких можна виокремити економічний, культурний, релігійний

сектори, а також політичне життя суспільства. Прихильники широкого підходу, навпаки, не відмежовують громадянське суспільство від держави. Його вважають не окремою самостійною категорією, а своєрідним типом суспільства, що досягло відповідного рівня розвитку. Згідно з цією теорією, держава є структурним елементом громадянського суспільства, оскільки становить лише один із механізмів регулювання його діяльності [4, с. 123]. Чимало дослідників критикують вузький підхід, відзначаючи його застарілість та надмірний формалізм, що не відповідають сучасним викликам. Тим не менше, звернувшись до чинної нормативно-правової бази у даній сфері, можемо прослідкувати дещо звужений підхід до визначення переліку інститутів громадянського суспільства. Зокрема, Національна стратегія сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2021–2026 роки, затверджена Указом Президента України від 27 вересня 2021 року № 487/2021, передбачає тісну співпрацю інститутів громадянського суспільства із органами державної влади, органами місцевого самоврядування, політичними інститутами та бізнесом [5]. Очевидно, що в даному випадку має місце розмежування інститутів громадянського суспільства та суб'єктів публічної адміністрації. До переліку останніх включаються органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування, а також суб'єкти делегованих повноважень (в окремих випадках можуть виконувати деякі функції двох інших груп органів) [6, с. 142]. Порядок залучення, використання та моніторингу міжнародної технічної допомоги, затверджений Постановою Кабінету Міністрів України від 15 лютого 2002 року № 153, визначив поняття інститутів громадянського суспільства шляхом їх перелічування. Зокрема, ними, згідно з Порядком, визнаються громадські об'єднання, благодійні організації, організації роботодавців та їх об'єднання, творчі спілки, професійні спілки та їх об'єднання, релігійні організації, недержавні ЗМІ [7]. Незважаючи на те, що автор підтримує концепцію широкого тлумачення громадянського суспільства через призму його єдності з державою, у даному дослідженні звернемо увагу на діяльність саме недержавних інституцій щодо забезпечення доступу до суду осіб з інвалідністю, оскільки роль публічної адміністрації у даній сфері була проаналізована раніше [8].

Розглядаючи функції громадянського суспільства щодо забезпечення прав осіб з інва-

лідністю, насамперед слід відзначити, що діяльність його інститутів не обмежується однією чи кількома сферами життя суспільства. Основна мета та власне причина створення таких об'єднань полягає у підвищенні ефективності соціальних послуг, які надаються особам з інвалідністю, сприянні реалізації їхніх прав та свобод, полегшенні доступу до різноманітних благ (об'єктів інфраструктури, транспорту, зв'язку, культури, освіти, спорту тощо), усуненні бар'єрів, що перешкоджають їх реабілітації та соціальній інтеграції. Очевидно, що реалізація настільки комплексної компетенції може викликати певні труднощі, тому, як правило, громадські об'єднання організовують свою діяльність у певному вузькому напрямку. З огляду на це, можна виділити окремі групи інститутів громадянського суспільства, які функціонують у галузі захисту прав осіб з інвалідністю: а) об'єднання у соціально-економічній сфері; б) об'єднання, спрямовані на забезпечення та охорону культурних прав; в) об'єднання політичного характеру; г) інститути, покликані надавати правову інформацію та фахову правничу допомогу особам з інвалідністю [9, с. 135].

Досліджуючи доктринальні тлумачення права на доступ до правосуддя, можна зробити висновок про включення до нього двох складових. Перша з них має практичне спрямування та покликана забезпечувати наявність необхідних умов та засобів, за допомогою яких особа з інвалідністю може реалізувати відповідне право. До таких засобів відносимо, насамперед, достатню нормативно-правову базу, наявність інституцій із відповідним обсягом компетенції, належну інфраструктуру, матеріальне, фінансове, технічне забезпечення тощо. Другий аспект є більш складним та широким за своїм змістом і характеризується демократичною спрямованістю. Його роль полягає у формуванні необхідного рівня правової свідомості та культури в суспільстві, довіри до правосуддя, толерантності щодо осіб з інвалідністю [10, с. 970]. Таким чином, із цього поділу можна зробити висновок про те, що ключову роль у гарантуванні доступу до правосуддя даної категорії осіб відіграють громадські інститути соціально-економічного спрямування і правозахисні організації (відзначені вище літерами «а» та «г»). Саме про них ітиме мова далі.

Станом на грудень 2024 року в Україні зареєстровано більше півтори тисячі громадських об'єднань з різним статусом, котрі здійснюють свою діяльність у галузі забезпечення прав осіб

з інвалідністю [11]. Серед них чи не найпомітнішою є громадська спілка «Всеукраїнське громадське об'єднання «Національна Асамблея людей з інвалідністю України» (ВГО «НАІУ»), до складу якої увійшли 126 всеукраїнських та регіональних організацій осіб з інвалідністю [12]. Важливо, що наразі Асамблея напружувала доволі широкий перелік напрямків роботи, починаючи від інформаційної підтримки (розробка та актуалізація інформаційних ресурсів, що демонструють реальний стан дотримання прав осіб з інвалідністю в Україні), підготовки навчальних програм і курсів для фахівців різних галузей, які працюють із людьми з інвалідністю, консультації установ та підприємств щодо ефективної реалізації соціально-економічних прав даної категорії осіб. Окрім цього, суттєвою складовою діяльності НАІУ є підготовка пропозицій змін до вітчизняного законодавства щодо розширення прав осіб з інвалідністю та удосконалення механізмів їх реалізації, а також захист їхніх інтересів через адвокацію і представництво.

Важко не погодитись із твердженням про те, що однією із найважливіших складових доступу до правосуддя є саме інформаційна, адже жертва порушення лише тоді може ефективно відстоювати свої права в судовому порядку, коли добре обізнана із відповідними джерелами, способами, засобами і процедурами, що дає їй впевненість у своїй позиції. Безсумнівно, Національна Асамблея людей з інвалідністю України активно працює в цьому напрямку, здійснюючи просвітницьку діяльність щодо особливостей реалізації права на доступ до суду людей з інвалідністю шляхом проведення опитувань, тренінгів, семінарів, доповідей, панельних дискусій і круглих столів, функціонування «гарячої лінії» та електронної скриньки, за допомогою яких надаються індивідуальні консультації [13]. Окрім цього, об'єднання через створену Робочу групу регулярно проводить виїзні засідання, аудити доступності суду та судової процедури для маломобільних груп населення.

Ще одним інститутом громадянського суспільства, що відіграє важливу роль у підвищенні ефективності та доступності правосуддя для осіб з інвалідністю, є інститут адвокатури. Судова влада, як і решта державних інституцій, потребує регулярного контролю з боку громадськості за дотриманням законодавства, забезпеченням незалежності

та неупередженості під час судового процесу. Із урахуванням того, що зовнішній контроль, здійснений зацікавленими особами, громадськими організаціями чи ЗМІ, переважно не має систематичного характеру чи достатньої повноти, саме адвокатура стає засобом незалежного і сталого моніторингу доступності правосуддя [10, с. 973]. Не варто також забувати про основну функцію адвокатів – надання правничої допомоги особам, які цього потребують. Особливо цінною вона стає для осіб з інвалідністю, які через певні вади здоров'я не спроможні самостійно представляти власні інтереси в суді та нерідко не володіють достатнім обсягом інформації щодо переліку й обсягу своїх прав, особливостей їх обмеження, доступних інструментів захисту. У даному контексті слід згадати також діяльність адвокатів безоплатної правничої допомоги, послуги яких для даної категорії осіб за дотримання необхідних умов фінансуються за рахунок державного бюджету [14, с. 592].

Висновки. Підсумовуючи викладене вище, слід наголосити на тому, що інститути громадянського суспільства відіграють важливу роль у сфері забезпечення права осіб з інвалідністю на доступ до правосуддя. Створені шляхом об'єднання небайдужих громадян та/або фахівців у галузі юриспруденції, вони мають достатньо інструментів для виявлення потреб маломобільних груп населення, труднощів, з якими ті стикаються, реального стану дотримання прав людей з інвалідністю, а також того, чи можлива ефективна реалізація законодавчих гарантій на практиці. Серед груп інститутів громадянського суспільства, сформульованих доктриною, найбільш продуктивно функціонують ті громадські об'єднання, які безпосередньо займаються наданням правничої допомоги, а також ГО соціально-економічного спрямування. Ці об'єднання здійснюють комплексний вплив на громадську думку, виховуючи в суспільстві толерантність і повагу до потреб осіб з інвалідністю, нетерпимість до дискримінації та створення штучних бар'єрів у їх доступі до соціальних послуг і засобів юридичного захисту. Таким чином, можна з упевненістю говорити про важливість їхньої ролі для формування державної політики у сфері забезпечення прав людей з інвалідністю, їх реабілітації та ефективної інтеграції в суспільство на основі поваги гідності, рівності і недискримінації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Конвенція про права осіб з інвалідністю. № 995_g71. 2006 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_g71#Text (дата звернення: 04.12.2024 р.).
2. Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні: Закон України № 875-ХІІ від 21 березня 1991 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/875-12#n72> (дата звернення: 04.12.2024 р.).
3. Мельник В. П. Інститути громадянського суспільства та їх роль у становленні недержавного соціального захисту осіб з інвалідністю: науково-теоретичний аспект. Вчені записки Таврійського національного університету імені Ві Вернадського. Серія: Юридичні науки. 2018. Том 29 (68). № 4. С. 65–70.
4. Пилипенко Л. М., Позняковська Н. М. Концепції становлення і розвитку інститутів громадянського суспільства в Україні. Макроекономічні механізми. Механізми регулювання економіки. 2023. № 1 (99). С. 121–127.
5. Про Національну стратегію сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2021–2026 роки: Указ Президента України № 487/2021 від 27 вересня 2021 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/487/2021#n24> (дата звернення: 04.12.2024 р.).
6. Чернявська Б. В. Роль інститутів громадянського суспільства в діяльності публічної адміністрації: український та міжнародний аспект. Прикарпатський юридичний вісник. 2020. № 1 (30). С. 141–148.
7. Про створення єдиної системи залучення, використання та моніторингу міжнародної технічної допомоги: Постанова Кабінету Міністрів України № 153 від 15 лютого 2002 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/153-2002-%D0%BF#Text> (дата звернення: 04.12.2024 р.).
8. Кувіла О. І. Компетенція органів влади щодо забезпечення доступу осіб з інвалідністю до правосуддя. Правова позиція. Трибуна молодого науковця. 2023. № 1 (38). С. 85–89.
9. Кошляк Н. Е. Види інститутів громадянського суспільства як суб'єктів забезпечення прав внутрішньо переміщених осіб. Європейський вибір України, розвиток науки та національна безпека в реаліях масштабної військової агресії та глобальних викликів ХХІ століття» (до 25-річчя Національного університету «Одеська юридична академія» та 175-річчя Одеської школи права) : у 2 т. : матеріали Міжнар.наук.-практ. конф. (м. Одеса, 17 червня 2022 р.) / за загальною редакцією С. В. Ківалова. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2022. Т. 1. С. 134–138.
10. Ємельянов В. Р. Роль інституту адвокатури у забезпеченні доступу до правосуддя в міжнародному контексті. Суспільство та національні інтереси. 2024. № 4 (4). С. 968–979.
11. Реєстр громадських об'єднань. Міністерство юстиції України. URL: <https://rgo.minjust.gov.ua/> (дата звернення: 04.12.2024 р.).
12. Громадська спілка «Всеукраїнське громадське об'єднання «Національна Асамблея людей з інвалідністю України» громадська спілка «Всеукраїнське громадське об'єднання «Національна Асамблея людей з інвалідністю України». URL: <https://naiu.org.ua> (дата звернення: 04.12.2024 р.).
13. Національна Асамблея людей з інвалідністю України. Доступ до правосуддя. URL: <https://naiu.org.ua/?s=%D0%94%D0%BE%D1%81%D1%82%D1%83%D0%BF+%D0%B4%D0%BE+%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%BE%D1%81%D1%83%D0%B4%D0%B4%D1%8F> (дата звернення: 04.12.2024 р.).
14. Кувіла О. І. Право осіб з інвалідністю на безоплатну правничу допомогу як елемент доступу до правосуддя. Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство». 2024. № 06. С. 589–593.

Кувіла О.І. ДІЯЛЬНІСТЬ ІНСТИТУТІВ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА ЩОДО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВА ОСІБ З ІНВАЛІДНІСТЮ НА ДОСТУП ДО ПРАВОСУДДЯ

Стаття присвячена дослідженню впливу інститутів громадянського суспільства на реалізацію і захист права осіб з інвалідністю на доступ до правосуддя. З огляду на його мультиаспектний характер, механізм забезпечення цього права не обмежується діяльністю самих лише державних структур. Природа останніх, на жаль, не дозволяє у повній мірі з'ясувати та проаналізувати усі труднощі і бар'єри, з якими потенційно можуть зіткнутися люди з інвалідністю у процесі судового захисту своїх прав. Важко не погодитись, що громадські об'єднання є ближчими до потреб і проблем окремих громадян, аніж органи державної влади. Це можна пояснити не лише відсутністю у них владних повноважень, а й участю зацікавлених осіб, які особисто зіткнулися з аналогічними перешкодами та бажають поділитися своїм досвідом з іншими.

У ході дослідження проаналізовано зміст поняття «громадянське суспільство», доктринальні підходи щодо його визначення та співвідношення із державою. Розглянуто тлумачення у вузькому сенсі, побудоване на відмежуванні громадянського суспільства від держави, та у широкому сенсі, засноване на їх єдності і тісній взаємодії. З'ясовано поняття інститутів громадянського суспільства, природа яких різниться залежно від застосованої концепції (вузького чи широкого розуміння), їх відмінність від суб'єктів владних повноважень. Проаналізовано підхід до визначення інституту громадянського суспільства у чинному законодавстві України, з якого можна зробити висновок про недержавний характер таких форм соціальної організації. Окрему увагу присвячено поділу об'єднань осіб з інвалідністю на групи, залежно від статутних цілей їхньої діяльності, сфер і напрямків роботи. З'ясовано, що покращення доступу до правосуддя маломобільних груп населення здійснюється, насамперед, завдяки організаціям соціально-економічного та правозахисного спрямування.

На прикладі Національної Асамблеї людей з інвалідністю України досліджено напрямки роботи та повноваження громадських об'єднань у галузі забезпечення права на справедливий суд та ефективні засоби юридичного захисту. З'ясовано роль адвокатури як особливого інституту громадянського суспільства у

питаннях дотримання принципів законності, незалежності та неупередженості під час судового розгляду за участю людей з інвалідністю.

Ключові слова: право на справедливий суд, доступ до правосуддя осіб з інвалідністю, громадянське суспільство, інститути громадянського суспільства, громадські об'єднання, інститут адвокатури.

Kuvila O.I. ACTIVITIES OF CIVIL SOCIETY INSTITUTIONS TO ENSURE THE RIGHT OF PERSONS WITH DISABILITIES TO ACCESS JUSTICE

The article examines the impact of civil society institutions on the realization and protection of the right of persons with disabilities to access to justice. Given its multidimensional nature, the mechanism for ensuring this right is not limited to the activities of state structures alone. The nature of the latter, unfortunately, does not allow to fully identify and analyze all the difficulties and barriers that people with disabilities may potentially face in the process of judicial protection of their rights. It is hard to disagree that civic associations are closer to the needs and problems of individual citizens than public authorities. This can be explained not only by their lack of authority, but also by the participation of stakeholders who have personally faced similar obstacles and are willing to share their experience with others.

The study analyzes the content of the concept of «civil society», doctrinal approaches to its definition and correlation with the State. The author examines the interpretation in a narrow sense, based on the separation of civil society from the State, and in a broad sense, based on their unity and close interaction. The author clarifies the concept of civil society institutions, the nature of which differs depending on the concept used (narrow or broad understanding), and their difference from subjects of power. The author analyzes the approach to the definition of a civil society institution in the current legislation of Ukraine, from which it can be concluded that such forms of social organization are non-state. Particular attention is paid to the division of associations of persons with disabilities into groups, depending on the statutory objectives of their activities, areas and directions of work. The author shows that the improvement of access to justice for people with limited mobility is primarily achieved through socio-economic and human rights organizations.

Using the example of the National Assembly of Persons with Disabilities of Ukraine, the author examines the areas of work and powers of public associations in the field of ensuring the right to a fair trial and effective legal remedies. The role of the bar as a special institution of civil society in matters of observance of the principles of legality, independence and impartiality in court proceedings involving persons with disabilities is clarified.

Key words: right to a fair trial, access to justice for persons with disabilities, civil society, civil society institutions, public associations, the Bar.

Легеза Ю.О.,
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри цивільного, господарського та екологічного права
Національного технічного університету «Дніпровська політехніка»

Кучма К.С.,
кандидат юридичних наук,
суддя
Дніпропетровського окружного адміністративного суду

УДК 342.92+349.44
DOI 10.32782/2663-5666.2024.4.8

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ЗАКОНОДАВСТВА У СФЕРІ МІСТОБУДУВАННЯ ЯК ГАРАНТІЇ ПРАВА ЛЮДИНИ НА БЕЗПЕЧНЕ ДЛЯ ЖИТТЯ І ЗДОРОВ'Я ДОВКІЛЛЯ ТА НА ОХОРОНУ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ (ПИТАННЯ СУДОВОЇ ПРАКТИКИ ТА ТЕОРІЇ ПРАВОЗАСТОСУВАННЯ)

Вступ. Право на гідний рівень проживання особи нерозривно пов'язується із рівнем ефективності містобудівного законодавства України. Триваючою є діяльність із систематизації містобудівного законодавства України. Спроби узагальнити містобудівне законодавство, його систематизувати вже тривають понад 20 років в Україні. Однією із вимог залучення іноземних інвестицій до національної економіки України в сучасних умовах задля повоєнної відбудови є запровадження законодавчих стандартів регулювання містобудівної діяльності, що має відповідати світовим та європейським стандартам. Однак при цьому питання із визначення питання кодифікації містобудівного законодавства залишається невирішеним.

Законодавчі колізії, що існують у сфері містобудування, в умовах недосконалості та правової розпорошеності нормативно-правових актів, вирішується із застосуванням механізмів судового врегулювання спорів, що виникають між учасниками правовідносин, та можуть мати як публічно-правовий характер, так і приватно-правовий характер.

Міжгалузевий характер предмету нормативно-правового регулювання, яким є містобудівна діяльність, обумовлюють складнощі, що стосуються розмежування предметної юрисдикції судів, що має бути застосовано задля найбільш якісного та ефективного врегулювання спорів.

Стан наукової розробки проблеми. Окремі питання дослідження науково-теоретичної та практичної проблеми врегулювання практики вирішення спорів у сфері містобудування вивчались у наукових працях таких вчених та практи-

ків, як В.М. Бевзенко, Ю.А. Волкова, Н.Ю. Задірака, Ю.О. Легеза, Є.О. Легеза, Н.В. Коваленко, Є.А. Неборський, Н.О. Семенчук, О.О. Череміс, де висвітлюються окремі питання відповідальності забудовників, впровадження ефективних засобів захисту прав та свобод людини у процесі забудови населених пунктів.

Але при цьому достатньої уваги залишається дискусійним питання врегулювання питання відповідності здійснення містобудівної діяльності та забезпечення вимог не лише здійснення забудови населених пунктів, але і впровадження такої діяльності на засадах сталості та екологізації залишається актуальним та дискусійним, що визначило мету цієї наукової статті.

Метою статті визначено здійснення характеристики напрямів забезпечення ефективності законодавства у сфері містобудування як гарантії права людини на безпечне для життя і здоров'я довкілля та на охорону культурної спадщини (питання судової практики та теорії правозастосування).

Виклад основного матеріалу. Узагальнення судової практики у сфері містобудування передусім вимагає аналізу правових позицій Верховного Суду з досліджуваної проблематики.

У постанові Верховного Суду від 11 січня 2022 року у справі №826/6833/17 предметом оскарження були результати перевірки проекту будівництва на відповідність законодавству, містобудівним умовам та обмеженням забудови земельної ділянки. В ході судового розгляду справи Верховний Суд скасував постанову суду апеляційної інстанції. Верховний Суд залишив у силі рішення суду першої інстанції і при цьому

зазначив, що діяльність із «проектування об'єктів» включає: пошук архітектурного рішення; отримання замовником або проектувальником вихідних даних; розроблення проектної документації; погодження і проведення експертизи проектної документації у визначених законом випадках; передача матеріалів стадій проекту та робоча документація замовнику генеральним проектувальником; затвердження проекту замовником. Право замовника затверджувати проект може бути реалізовано лише після проведення експертизи проекту та за умови, якщо проект не суперечить законодавству, містобудівним умовам та обмеженням забудови земельної ділянки. При цьому метою проведення експертизи проектів будівництва є визначення якості проектних рішень шляхом виявлення відхилень від вимог до міцності, надійності та довговічності будинків і споруд, їх експлуатаційної безпеки та інженерного забезпечення, у тому числі до доступності осіб з обмеженими фізичними можливостями та інших маломобільних груп населення, санітарного і епідеміологічного благополуччя населення, охорони праці, екології, пожежної, техногенної, ядерної та радіаційної безпеки, енергозбереження і енергоефективності, кошторисної частини проекту будівництва. Експертиза є завершальним етапом розроблення проектів будівництва» [1].

Таким чином, зазначена позиція Верховного Суду свідчить про те, що здійснення перевірки відповідності проекту будівництва законодавству, містобудівним умовам та обмеженням забудови земельної ділянки має відбуватися безпосередньо на етапі експертизи проекту та його затвердження замовником. Тобто Верховним Судом та практикою правозастосування акцентується увага на забезпеченні ефективності передпроектної документації та якісної її підготовки, що зокрема, має пов'язуватися із забезпеченням її відповідності вимогам Закону України «Про оцінку впливу на довкілля» [2] та Закону України «Про стратегічну екологічну оцінку» [3].

У разі ж недотримання проектною та/або експертною організацією вимог чинного законодавства при підготовці проектної документації для виконання будівельних робіт на об'єкті будівництва, розробленої з порушенням вимог законодавства, містобудівної документації, вихідних даних для проектування об'єктів містобудування, будівельних норм, державних стандартів і правил на них має покладатися застосування заходів юридичної відповідаль-

ності, в тому числі позадоговірного характеру. Такий підхід корелюється із результатами наукових розробок з питань дотримання вимог законодавства з питань забудови населених пунктів [4].

Особливості здійснення перевірки будівної діяльності окремих видів об'єктів можуть полягати у встановленні диференційного підходу до встановлення обсягу компетенції суб'єктів владних повноважень. Так, у постанові Верховного Суду від 21 серпня 2019 року у справі №826/12524/18 [5], де предметом оскарження виступало недотримання Міністерством культури України процедури перевірки, що полягало у неповідомленні позивача про її проведення як на момент підготовки, так і безпосередньо перед її проведенням, що призвело до позбавлення позивача реалізації наданої йому нормативної можливості щодо надання ним будь-яких пояснень щодо своєї діяльності та інших питань, які стосуються предмету перевірки.

У зазначеній категорії спорів наявним є спеціальний суб'єкт правозастосування, яким є Міністерство культури України, що компетенційно уповноважено забезпечувати охорону культурної спадщини, та має керуватися у своїй діяльності Законом України «Про охорону культурної спадщини». Задля забезпечення справедливого балансу приватного та публічного інтересів полягає у необхідності дотримання суб'єктом господарської діяльності під час виконання земельних та будівельних робіт на земельній ділянці, що знаходиться у безпосередній близькості до охоронної (буферної) зони об'єкту Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО – вимог законодавства про охорону культурної спадщини, визначених Законом України «Про охорону культурної спадщини».

До категорії спорів, що мають вирішуватися в порядку адміністративного судочинства необхідно віднести також спори, пов'язані із здійснення процедури надання містобудівної документації. Часто відмова у її наданні пов'язується із недотриманням уповноваженим суб'єктом вимог щодо оформлення заявної документації. В якості прикладу такої ситуації варто навести постанову ВС від 08 червня 2022 року у справі № 620/554/20, де розкривається проблема юридичних наслідків, що мають наставати за відсутності містобудівної документації [6]. У зазначеній справі позивач звернувся із заявою про надання будівельного паспорта для будівництва житлового будинку, а не комплексної забудови частини території

населеного пункту, а також враховуючи бездіяльність районної державної адміністрації щодо реалізації функції в частині замовлення та організації розробки містобудівної документації, ВС обґрунтував висновок, що такі обставини як відсутність містобудівної документації не можуть перешкоджати реалізації прав громадян, які гарантовані Основним Законом, що свідчить про необґрунтованість відповідачем рішення про повернення документів, оформлене листом.

Висновки. Таким чином, здійснений аналіз судової практики та правових позицій Верховного Суду дозволяє обґрунтувати ряд висновків, якими необхідно керуватися у дослідженні питання належності та забезпечення ефективності нормативно-правового регулювання діяльності у сфері містобудування та забезпечення її відповідності вимогам законодавства з питань охорони довкілля та охорони культурної спадщини. Зокрема, необхідним є обґрунтування акцентуації уваги у правозастосуванні щодо дотримання вимог не лише містобудівного законодавства, але і норм такого галузевого законодавства, як законодавства у сфері охорони навколишнього природного середовища, раціонального використання природних ресурсів, а також охорони об'єктів духовної та культурної спадщини. Крім того судова практика виходить із позиції забезпечення належності інформування особи, містобудівна діяльність якої підлягає перевірці, що має бути належно повідомлено про початок проведення відносно неї перевірки як планового, так і позапланового характеру. Європейська та національна

судова практика виходить із необхідності досягнення балансу інтересів публічного та приватного у здійсненні містобудівної діяльності, що визначає доцільність здолаття проявів бюрократизму, що можуть бути характерними для діяльності органів місцевого самоврядування, які можуть чинити перепони у відновленні населених пунктів.

Отже, судова система України є тим ефективним засобом, що здатен вирішити та подолати наявні проблеми розпорошеності актів чинного законодавства у сфері містобудування задля забезпечення ефективного вирішення задач із забезпечення права особи на достатній рівень життя, що безпосередньо пов'язується із якісною політикою із забудови населених пунктів як складової політики відбудови України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Постанова Верховного суду від 11 січня 2022 року у справі № 826/6833/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/102536762>
2. Про оцінку впливу на довкілля: Закон України від 23 травня 2017 року № 2059-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2059-19#Text>
3. Про стратегічну екологічну оцінку: Закон України від 20 березня 2018 року № 2354-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2354-19#Text>
4. Легеза Ю.О. Оскарження результатів діяльності суб'єктів публічного управління сферою використання природних ресурсів. *Jurnalul juridic national: teorie și practică*. 2016. № 5. С. 59–64.
5. Постанова Верховного суду від 21 серпня 2019 року у справі № 826/12524/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/83799960>
6. Постанова Верховного суду від 08 червня 2022 року у справі № 620/554/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104677497>

Легеза Ю.О., Кучма К.С. ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ЗАКОНОДАВСТВА У СФЕРІ МІСТОБУДУВАННЯ ЯК ГАРАНТІЇ ПРАВА ЛЮДИНИ НА БЕЗПЕЧНЕ ДЛЯ ЖИТТЯ І ЗДОРОВ'Я ДОВКІЛЛЯ ТА НА ОХОРОНУ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ (ПИТАННЯ СУДОВОЇ ПРАКТИКИ ТА ТЕОРІЇ ПРАВОЗАСТОСУВАННЯ)

Метою статті визначено забезпечення ефективності законодавства у сфері містобудування як гарантії права людини на безпечне для життя і здоров'я довкілля та на охорону культурної спадщини (питання судової практики та теорії правозастосування). Автором зроблено висновок, що на основі здійсненого аналізу судової практики та правових позицій Верховного Суду дозволяє обґрунтувати ряд висновків, якими необхідно керуватися у дослідженні питання належності та забезпечення ефективності нормативно-правового регулювання діяльності у сфері містобудування та забезпечення її відповідності вимогам законодавства з питань охорони довкілля та охорони культурної спадщини. Обґрунтовано доцільність у процесі правозастосування щодо дотримання вимог не лише містобудівного законодавства, але і норм такого галузевого законодавства, як законодавства у сфері охорони навколишнього природного середовища, раціонального використання природних ресурсів, а також охорони об'єктів духовної та культурної спадщини. Визначено, що судова практика виходить із позиції забезпечення належності інформування особи, містобудівна діяльність якої підлягає перевірці, що має бути належно повідомлено про початок проведення відносно неї перевірки як планового, так і позапланового характеру. Підкреслено, що європейська та національна судова практика виходить із необхідності досягнення балансу інтересів публічного та приватного у здійсненні містобудівної діяльності, що визначає доцільність здолаття проявів бюрократизму, що можуть бути характерними для діяльності органів місцевого самоврядування, які можуть чинити

перепони у відновленні населених пунктів. Наголошено, що судова система України є тим ефективним засобом, що здатен вирішити та подолання наявні проблеми розпорошеності актів чинного законодавства у сфері містобудування задля забезпечення ефективного вирішення задач із забезпечення права особи на достатній рівень життя, що безпосередньо пов'язується із якісною політикою із забудови населених пунктів як складової політики відбудови України.

Ключові слова: нормативно-правове регулювання, містобудування, суспільно-правові відносини, децентралізація, сталий розвиток, охорона навколишнього природного середовища, охорона об'єктів культурної спадщини.

Leheza Yu.O., Kuchma K.S. ENSURING THE EFFECTIVENESS OF LEGISLATION IN THE FIELD OF URBAN PLANNING AS A GUARANTEE OF THE HUMAN RIGHT TO A SAFE ENVIRONMENT FOR LIFE AND HEALTH AND TO THE PROTECTION OF CULTURAL HERITAGE (ISSUES OF JUDICIAL PRACTICE AND THEORY OF LAW ENFORCEMENT)

The purpose of the article is to ensure the effectiveness of legislation in the field of urban planning as a guarantee of the human right to a safe environment for life and health and to the protection of cultural heritage (issues of judicial practice and theory of law enforcement). The author concludes that based on the analysis of judicial practice and legal positions of the Supreme Court, it allows us to substantiate a number of conclusions that should be guided by the study of the issue of appropriateness and ensuring the effectiveness of regulatory and legal regulation of activities in the field of urban planning and ensuring its compliance with the requirements of legislation on environmental protection and cultural heritage protection. The expediency in the process of law enforcement of compliance with the requirements not only of urban planning legislation, but also of the norms of such sectoral legislation as legislation in the field of environmental protection, rational use of natural resources, as well as the protection of objects of spiritual and cultural heritage is substantiated. It is determined that judicial practice proceeds from the position of ensuring the appropriateness of informing a person whose urban planning activities are subject to inspection, that he must be duly notified of the beginning of an inspection of both a planned and unplanned nature. It is emphasized that European and national judicial practice proceeds from the need to achieve a balance of public and private interests in the implementation of urban planning activities, which determines the expediency of overcoming manifestations of bureaucracy that may be characteristic of the activities of local government bodies, which may hinder the restoration of settlements. It is emphasized that the judicial system of Ukraine is an effective means that is able to solve and overcome the existing problems of the dispersion of acts of current legislation in the field of urban planning in order to ensure the effective solution of the tasks of ensuring the right of an individual to an adequate standard of living, which is directly related to a quality policy for the development of settlements as a component of the policy of reconstruction of Ukraine.

Key words: regulatory and legal regulation, urban planning, social and legal relations, decentralization, sustainable development, environmental protection, protection of cultural heritage sites.

Литвинова К.А.,
студентка 4 курсу 7 групи
факультету прокуратури
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Кобильнік Д.А.,
доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри податкового права
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

УДК 347.73
DOI 10.32782/2663-5666.2024.4.9

ОСОБЛИВОСТІ ЗДІЙСНЕННЯ ПОДАТКОВОГО ОБОВ'ЯЗКУ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Вступ. Введення воєнного стану створює виклики в економічній та фінансовій сфері функціонування держави, зокрема у сфері оподаткування. Актуальність вивчення податкових обов'язків в умовах воєнного стану визначається базовою необхідністю забезпечення стабільних доходів бюджету при збереженні економічної життєздатності суб'єкта господарювання чи платника податків в умовах воєнного стану.

Важливість даного дослідження додатково підкреслюється необхідністю розробки адаптивних механізмів податкового управління, які можуть ефективно реагувати на швидкі зміни економічної обстановки під час воєнного стану. Це включає вирішення проблем, пов'язаних з дотриманням податкового законодавства, з урахуванням зниження економічної життєздатності платників податків, які постраждали в результаті військових дій.

На наше переконання, вивчення податкових обов'язків в умовах воєнного стану особливо актуально для розробки ефективних заходів державної підтримки суб'єктів підприємництва та населення для забезпечення здатності виконувати податкові зобов'язання при збереженні економічної стабільності. Цей аспект особливо важливий, оскільки необхідно збалансувати доходи бюджету з економічним виживанням суб'єкта. Крім того, актуальність даного дослідження обумовлена необхідністю аналізу та систематизації спеціальних податкових заходів, запроваджених під час дії воєнного стану в Україні, їх ефективності та впливу як на державний бюджет, так і на платників податків. Також цей аналіз необхідний для формування всебічного уявлення про податкову політику, яка є оптимальною в умовах кризи.

Зокрема, практична значущість цього дослідження полягає в тому, що воно може сприяти створенню більш стійкої податкової системи, здатної адаптуватися до екстремальних ситуацій, зберігаючи при цьому свою первісну функцію – генерувати державні доходи.

Стан дослідження проблеми. Наукове вивчення податкових обов'язків під час воєнного стану привертає все більше уваги дослідників, але ця область відносно не вивчена через унікальний характер поточної ситуації. Існує багато досліджень, присвячених оподаткуванню в разі економічної кризи, але деякі аспекти податкового адміністрування в умовах воєнного стану вимагають більш ретельного аналізу.

Зокрема, дану тематику досліджували такі науковці: М. П. Кучерявенко, О. Є. Деменко, О. О. Дмитрик, О. А. Лукашев та інші. Дослідники зосередилися на розробленні теоретико-правових засад, практичних рекомендацій та обґрунтувань необхідності гнучкого податкового регулювання в умовах воєнного стану, приділяючи особливу увагу забезпеченню фінансового функціонування держави та підтримці суб'єктів підприємницької діяльності.

Проте сучасні вчені в основному приділяють увагу певним аспектам податкової реформи в період кризи загалом. Однак у цих дослідженнях часто відсутній системний підхід до розуміння всієї системи податкових обов'язків в умовах воєнного стану. Існуюча дослідницька база являє собою не комплексне вивчення всієї податкової системи в умовах воєнного стану, а скоріше фрагментарний аналіз конкретних питань податкового адміністрування.

Мета статті – аналіз особливостей та проблем виконання податкового обов'язку платників податків в умовах воєнного стану, визначен-

ня основних змін у процедурах адміністрування податків та розробка практичних рекомендацій щодо підвищення ефективності податкової системи в умовах воєнного стану.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Виконання податкових обов'язків в умовах воєнного стану в Україні є складним питанням, яке потребує ретельного розгляду як нормативно-правової бази, так і практичних аспектів. Відповідно до статті 67 Конституції України, «всі громадяни зобов'язані сплачувати податки і митні збори в порядку і розмірах, встановлених законом» [6]. Варто зазначити, що «податковий обов'язок в широкому розумінні цього явища містить у собі три стадії, які об'єктивно і послідовно відрізняються одна від одної. Алогічно ототожнювати обов'язок зі сплати податку з обов'язком щодо його сплати. Це пов'язано з тим, що в широкому розумінні він містить обов'язок вести податковий облік, сплачувати податки і збори, складати і подавати податкову звітність» [5, с. 101].

Податковий кодекс України (далі – ПКУ-України) детально визначає ці обов'язки, зокрема у статтях 16 та 36, які встановлюють основні податкові обов'язки платників податків. Однак із запровадженням воєнного стану в ці стандартні процедури були внесені суттєві корективи. Відповідно до п. 36.1 ст. 36 ПКУ України, «податковим обов'язком визнається обов'язок платника податку обчислити, задекларувати та/або сплатити суму податку та збору в порядку і строки, визначені Податковим кодексом України та законами з питань митної справи» [9].

«З початку збройного вторгнення російської федерації Верховна Рада України у досить стислі строки прийняла норми, що вносять зміни до Податкового кодексу України. Зміни у сфері оподаткування були спрямовані на стабілізацію ситуації та захист прав і законних інтересів платників податків. Зважаючи на те, що платоспроможність багатьох платників податків була суттєво погіршена в період воєнного стану, законодавець визначив механізм звільнення платників податків від виконання податкових обов'язків у разі неможливості їх виконання» [2, с. 184]. Зміни, прийняті на період дії правового режиму воєнного стану, надзвичайного стану внесені до Податкового кодексу України. Вони стосуються:

- мораторію на податкові перевірки;
- зупинення перебігу строків, встановлених Податковим кодексом ;

- відповідальності за порушення податкового законодавства;

- імпорту товарів;

- єдиного податку, плати за землю, єдиного соціального внеску, пільги з екологічного податку, оподаткування фізичних осіб на спрощеній системі оподаткування;

- плати за землю та мінімального податкового обов'язку;

- ПДВ;

- акцизного податку тощо.

За звичайних обставин основні податкові обов'язки, викладені у статті 16 ПКУ України, включають реєстрацію в податкових органах, ведення обліку, своєчасне подання декларацій та сплату податків. Однак у період воєнного стану ці обов'язки зазнали певних змін. Закон України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо особливостей оподаткування та подання звітності у період дії воєнного стану» [11], прийнятий під час війни, вніс фундаментальні зміни до процедур адміністрування податків.

Найважливішою з цих змін є положення, що дозволяє «суб'єктам господарювання, які постраждали внаслідок воєнних дій чи беруть участь у них, подавати податкові декларації та сплачувати податки пізніше без застосування штрафних санкцій, за умови, що це буде зроблено протягом трьох місяців з дня закінчення воєнного стану» [11]. Тобто, «під час воєнного стану строки, встановлені податковим та іншим законодавством України, призупиняються, а контроль за їх дотриманням покладається на контролюючі органи. Природно, дотримання строків у воєнний час ускладнюється, і у платників податків можуть виникнути запитання щодо можливості притягнення до відповідальності за несвоєчасну сплату податків або подання звітності, щодо можливості застави майна як податкової застави в умовах воєнного стану, а також щодо своєчасності проведення податкової амністії» [3, с. 32].

Умови воєнного часу мають особливий вплив на фізичну можливість виконувати певні податкові обов'язки. Наприклад, підприємства, розташовані на окупованих територіях або в зоні активних бойових дій, стикаються зі значними проблемами у веденні належного документообігу та поданні звітності. Законодавець вирішив цю проблему шляхом внесення змін, які передбачають спеціальні процедури для платників податків у таких випадках. Крім того, Державна

податкова служба України запровадила електронні сервіси та телекомунікаційні канали для полегшення дотримання вимог Податкового кодексу, але доступ до цих сервісів обмежений у деяких регіонах через пошкодження інфраструктури та питання безпеки.

Зокрема, в умовах воєнного стану у разі втрати та (або) невивезення первинних документів платник податків/податковий агент зобов'язаний подати до контролюючого органу повідомлення про невивезення первинних документів. У такому повідомленні мають бути зазначені обставини, що призвели до втрати та (або) неможливості вивезення первинних документів, податковий (деклараційний) період та загальний перелік первинних документів (за можливості із зазначенням реквізитів). Дані та показники податкових декларацій не можуть бути поставлені під сумнів тільки на підставі відсутності первинних документів. Після повідомлення контролюючого органу про неможливість вивезення первинних документів проведення документальної перевірки за зазначений у повідомленні податковий (звітний) період зупиняється.

Якщо після подання повідомлення платнику податків/податковому агенту стало відомо про втрату відповідного документа, він зобов'язаний подати до контролюючого органу повідомлення про втрату первинного документа із зазначенням обставин такої втрати. Платники податків/податкові агенти, які подали повідомлення про втрату первинних документів, не підлягають перевірці контролюючим органом протягом податкового (звітного) періоду, зазначеного в повідомленні, у тому числі після закінчення воєнного стану. Важливим у даному контексті є те, що обов'язок доведення відсутності підстав для застосування цих положень покладається на контролюючий орган.

Особливістю податкового адміністрування в умовах воєнного стану є запровадження спеціального податкового режиму для військовослужбовців та осіб, які безпосередньо беруть участь в оборонній діяльності. Згідно з підпунктом 165.54.1 статті 165 Податкового кодексу України, «виплати матеріальної допомоги та винагороди військовослужбовцям звільняються від податку на доходи фізичних осіб» [9]. У період воєнного стану це положення було поширено на різні види матеріальної підтримки захисників країни. Крім того, для військовослужбовців, які не могли виконати свої податкові обов'язки через безпосередню

участь у бойових діях, було запроваджено особливі умови: автоматичне продовження строку подачі декларації та скасування штрафів за невчасне подання декларації.

«Підставою для такого звільнення є подання заяви самозайнятої особи та копії військового квитка або іншого документа, виданого відповідним державним органом, про призов самозайнятої особи на військову службу в особливий період часу та мобілізації до податкового органу за місцем податкового обліку самозайнятої особи протягом 10 днів з дня демобілізації. Якщо демобілізований індивідуальний підприємець проходить лікування (реабілітацію) у зв'язку з виконанням обов'язків в особливий період мобілізації, то заява та копія військового квитка або іншого документа, виданого відповідним державним органом, подаються протягом 10 днів після закінчення такого лікування (реабілітації)» [7, с. 191].

Ситуація воєнного часу призвела до значних змін у системі адміністрування майнових податків, особливо в районах, зачеплених воєнними діями. Майно, пошкоджене або знищене внаслідок воєнних дій, підлягає спеціальному режиму оподаткування відповідно до нещодавно прийнятих поправок до ПК України. Місцевим органам влади було надано розширені повноваження щодо коригування ставок податку на майно та надання пільг на пошкоджене майно. Це створює складні адміністративні проблеми, оскільки податкові органи повинні перевіряти статус майна в зоні бойових дій, забезпечуючи при цьому справедливе ставлення до платників податків, які втратили свої активи. Застосування цих положень виявило необхідність розроблення детальніших положень про оцінку шкоди майну та її вплив на податкові обов'язки.

Важливим є і особливості нарахування (виплати) та оподаткування окремих видів доходів. Зокрема, підпункт 170.7.1. статті 170 ПК України визначає неоподаткування для гуманітарної допомоги та військових поставок, розв'язавши проблему ведення належної документації у районах, де нормальна господарська діяльність була порушена. Однак це також створило можливості для зловживань, і податковим органам потрібно було розробити нові механізми перевірки, зберігши при цьому ефективність процедури відшкодування.

Також нововведенням є те, що ЗУ «Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо норм на період дії воєнного стану» п. 69 підрозд. 10

розд. XX ПКУ було доповнено п. 69.14 і вказано, що «з 1 березня 2022 року до 31 грудня року, що настає за роком, в якому скасовано воєнний стан, плата за землю не нараховується і не справляється за земельні ділянки (земельні частки) на територіях, на яких здійснюються (здійснювалися) військові дії або які тимчасово окуповані, а також за земельні ділянки (земельні частки), визнані обласною військовою адміністрацією забрудненими вибухонебезпечними предметами та/або фортифікаційними спорудами, плата за землю не нараховується і не справляється» [10].

Одним із найскладніших аспектів податкового адміністрування в умовах воєнного стану було управління податковими обов'язками підприємств, які залишили зони воєнних дій або окуповані території. Уряд запровадив спеціальні процедури для таких підприємств, такі як спрощена реєстрація в місці переїзду та тимчасові податкові пільги для сприяння переїзду та забезпечення безперервності діяльності. Хоча ці заходи були необхідними, вони створили нові адміністративні проблеми, особливо в плані перевірки законності заяв про переїзд і забезпечення належного застосування пільг. Податкові органи повинні були розробити нові методики контролю за цими компаніями, забезпечуючи при цьому необхідну підтримку для збереження бізнесу та дотримання податкового законодавства в місці переїзду.

Чинний до запровадження воєнного стану, мораторій на планові документальні перевірки скасовується для суб'єктів господарювання, які займаються продажем товарів, гральним бізнесом та фінансово-платіжними послугами. Зокрема, штрафні санкції та пеня можуть не застосовуватися, якщо податок сплачено протягом 30 днів. Проте, погоджуємося із думкою О. С. Шевчика, який вказує на доцільність відновлення проведення деяких видів податкових перевірок за трансфертним ціноутворенням; за нерезидентами (представництвами нерезидентів); валютного контролю в частині дотримання встановлених граничних строків розрахунків за операціями з експорту та імпорту товарів; відновлення строків погашення податкової заборгованості; відновлення строків надання платниками податків відповідей на запити контролюючих органів з питань оподаткування юридичних осіб та інших нерезидентів, які провадять господарську діяльність з постійними представництвами в Україні; доходів, отриманих нерезидентами з джерелом в Україні [13, с. 77].

Законом № 3219 «Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законів України щодо особливостей оподаткування у період дії воєнного стану» підрозд. 8 розд. XX «Перехідні положення» ПКУ доповнено п. 11 підрозд. 8 розд. XX «Перехідні положення» ПКУ. Зміни відновили обов'язок сплати ЄП для фізичних осіб-підприємців 1 та 2 груп, за винятком фізичних осіб-підприємців, які зареєстровані та знаходяться на тимчасово окупованій території або території проведення антитерористичної операції, з 1 серпня 2023 року [10]. Скасовується мораторій на застосування штрафних санкцій та пені з ЄСВ. Відновлюються певні строки для платників податків та контролюючих органів щодо надання індивідуальних податкових консультацій та відповідей на запити податкових органів.

Як бачимо, «наразі державою надано низку податкових пільг малому, середньому та великому бізнесу в Україні, які допоможуть вітчизняним підприємцям та підприємствам вижити в умовах війни. Саме завдяки збереженню вітчизняної економічної системи можливим буде подальше відновлення нашої країни. Тому ті зміни, які сьогодні прийнято в сфері оподаткування, – це підґрунтя для розбудови України після перемоги» [12, с. 203]. Проте особливе занепокоєння під час воєнного стану викликає потенційна можливість зловживання спеціальними податковими заходами. Деякі компанії можуть спробувати скористатися спрощеними процедурами та пом'якшеними вимогами, запровадженими під час воєнного стану.

ПК України врегульовує цю ситуацію статтею 112, яка передбачає фінансову відповідальність за податкові правопорушення, але поточна ситуація ускладнює повну реалізацію цих положень. Податкові органи часто повідомляють про випадки, коли суб'єкти господарювання неправдиво заявляють про своє місцезнаходження на окупованій території з метою уникнення податкових обов'язків, що вимагає проведення додаткових перевірок відповідно до статті 75 ПКУ України.

«Очевидно, що виконання контрольних функцій податкових органів у воєнний час набуло особливого характеру у зв'язку з надзвичайними змінами стандартних і звичайних умов оподаткування та податкового адміністрування в мінливому економічному й соціальному середовищі та новими завданнями, які постали перед державою, контролюючими органами та платниками податків. У цих умовах важливо за-

безпечити дотримання інтересів обох сторін податкових відносин» [8, с. 112]. Зокрема, період воєнного стану виявив деякі нові форми податкових зловживань з використанням положень воєнного часу та надзвичайних заходів. Помітно почастишали схеми, пов'язані з фіктивними переказами бізнесу, коли компанії помилково декларують перекази із зон бойових дій, щоб отримати податкові пільги.

Статтю 111 ПК України, яка стосується відповідальності за податкові злочини, було особливо складно застосовувати в цих випадках, оскільки під час війни важко визначити місцезнаходження підприємства. Зокрема, деякі компанії працюють паралельно в декількох місцях, виступаючи за повний переїзд і тим самим використовуючи спрощені податкові процедури, розроблені для компаній, які дійсно були переміщені. Створено штучний ланцюжок поставок через який переводяться компанії, щоб обійти свої податкові обов'язки або вимагати несправедливого повернення ПДВ.

Особливо проблемними областями є надання гуманітарної допомоги та зловживання системою військових закупівель. Крім того, досить часто різні органи виявляються замішані в цих схемах, особливо у випадках, пов'язаних з прискореним отриманням податкових пільг під час війни і обмеженим вивченням документів. Компанії використовують пільги з ПДВ, передбачені статтею 197 Податкового кодексу, щодо гуманітарної допомоги і неправильно класифікували звичайні комерційні операції як гуманітарну допомогу.

Державна податкова служба задокументувала випадки, коли компанії заявляли про надмірні збитки в результаті військових дій або надавали неправдиві докази знищення майна для ухилення від сплати податків. Ці зловживання не тільки призводять до значних втрат бюджету, але й підривають ефективність реальних заходів підтримки компаній і приватних осіб, фактично постраждалих від війни. Тому «виконання контрольних функцій податкових органів у воєнний час вимагає не тільки адаптації до умов, що змінюються, а й високого ступеня відповідальності та професіоналізму з боку органів влади для забезпечення фінансової стабільності та підтримання економічної безпеки держави» [8, с. 112].

Науковий аналіз податкового адміністрування в умовах воєнного стану виявляє кілька інституційних викликів. Зокрема, тимчасові податкові обмеження, хоча і є необхідними, мо-

жуть мати довгострокові наслідки для податкової дисципліни та дотримання податкового законодавства. Послаблення певних вимог може призвести до формування шкідливих практик, які можуть продовжуватися і після війни, хоча й будуть виправдані ситуацією воєнного часу. Крім того, значне скорочення податкових надходжень, зумовлене як законодавчо встановленими пільгами, так і зростанням ухилення від сплати податків, створює виклики для планування та виконання державного бюджету.

З адміністративного боку, виконання податкових обов'язків в умовах воєнного стану потребувало значних коректив у роботі податкових органів: статтю 19-1 ПК України було доповнено низкою підзаконних актів, що деталізують процедури дистанційного адміністрування податків. Однак ефективність цих заходів суттєво відрізняється в різних частинах країни, залежно від безпекової ситуації та стану технологічної інфраструктури. Зокрема, «на сьогодні практика оскарження платниками податків рішень контролюючих органів щодо можливості своєчасного виконання податкових зобов'язань є досить поширеною. Однак, як свідчить судова практика, платники податків досить формально підходять до документального підтвердження наявності причин неможливості виконання податкових обов'язків, що є підставою для відмови у задоволенні їхніх позовних вимог» [2, с. 187–188].

Протягом цього періоду роль податкових органів також змінилася: вони стали більше допомагати платникам податків у дотриманні податкового законодавства, а не забезпечувати його виконання. Важливою була зміна, яка бизначилася своє відображення у роз'ясненні статті 41 ПКУ, яка визначає повноваження контролюючих органів. Це пов'язано з тим, що досить часто повідомляється про випадки зловживання владою з боку деяких податкових бюрократів, які використовують ситуацію воєнного часу для отримання особистої вигоди, зокрема, щодо відшкодування податків та проведення перевірок.

«Далі важливо зупинитися на соціальних наслідках таких змін. З цього питання точиться явна дискусія, причому обидві сторони мають чітку логіку і позицію. З одного боку, зрозуміле негативне ставлення суспільства до цієї зміни, оскільки сплата ПДФО військовослужбовцями позбавить їх значного доходу. З іншого боку, у такої зміни напряду перерахування коштів з податків до державного бюджету є й об'єктивне обґрунтування. Це пов'язано з тим, що

держава має забезпечити фінансування нових потреб, яких не було до війни, і збільшити виділення коштів на традиційні потреби, які значно зросли під час воєнного стану» [4, с. 155]. Тому сучасний науковий дискурс наголошує на необхідності збалансованого підходу між збереженням життєво важливих податкових надходжень та підтримкою бізнесу в кризові часи. На наше переконання, що хоча тимчасові податкові заходи є необхідними, вони повинні бути структуровані таким чином, щоб запобігти зловживанням і водночас реально допомогти постраждалим платникам податків. Ця думка підтверджується статтею 4 ПКУкраїни, яка встановлює основні принципи податкового законодавства, включаючи справедливість та фіскальну достатність.

«Юридичні обов'язки у податковій сфері є необхідним компонентом соціальної життєдіяльності кожної людини. Вони дозволяють зберігати правопорядок у державі, мають бути чітко прописані в нормативно-правових актах для поповнення державних коштів. В умовах воєнного стану законодавцю слід звернути увагу на регулювання та реалізацію юридичного обов'язку громадян у податковій сфері» [1, с. 27]. Тому, на наше переконання, для підвищення ефективності податкового адміністрування в умовах воєнного стану необхідно провести низку важливих удосконалень. По-перше, розробка єдиної цифрової системи перевірки, інтегрованої з військовою базою даних, значно поліпшить перевірку автентичності вимог платників податків щодо передання майна та відшкодування збитків.

Система, яка працюватиме відповідно до статті 75 Податкового кодексу, забезпечить перевірку місцезнаходження та статусу компаній у режимі реального часу, що дасть змогу знизити кількість шахрайських схем. Крім того, впровадження технології блокчейн для відстеження операцій з гуманітарною допомогою та військовими закупівлями дасть змогу створювати записи про ці угоди, що ускладнить зловживання податковими пільгами.

Розширення міжвідомчого співробітництва та обміну інформацією – ще одна ключова область для вдосконалення. Створення централізованої бази даних, доступної для податкових органів, правоохоронних органів і військових адміністрацій, спростить процедури перевірки при збереженні безпеки. Крім того, впровадження спеціалізованих програм навчання для співробітників податкових органів, які працю-

ють у воєнний час, і надійної системи внутрішнього контролю допоможе звести до мінімуму випадки шахрайства. Ці удосконалення можуть бути підкріплені відповідними поправками до статті 19-1 та статті 41 Податкового кодексу України, дадуть змогу створити надійнішу та стійкішу систему податкового адміністрування в умовах воєнного стану.

Висновки. З огляду на зазначене можна підсумувати, що досвід виконання податкових обов'язків в умовах воєнного стану продемонстрував як стійкість, так і вразливість податкової системи України. Нормативно-правова база, яка здебільшого базується на Податковому кодексі України, але суттєво змінена законодавством до умов воєнного стану, виявилася адаптивною, але потребує подальшого розвитку для вирішення нових викликів. Необхідність збалансувати фінансові потреби держави з потребою підтримувати безперервність бізнесу у воєнний час залишається ключовим викликом у розвитку податкової системи.

Отже, ця ситуація створила унікальний прецедент в адмініструванні податків, визнавши надзвичайні виклики, з якими стикаються платники податків, та необхідність інноваційних підходів для забезпечення дотримання законодавства. Досвід, набутий за цей період, вплине на майбутню податкову політику та практику адміністрування податків, особливо в частині антикризового управління та гнучкості системи. Оскільки Україна продовжує адаптувати свою податкову систему до умов війни та знаходиться на шляху до євроінтеграції, основна увага продовжує приділятися підтримці тонкого балансу між необхідним дотриманням законодавства та практичною реалістичністю.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Гаманюк Л. О. Особливості юридичного обов'язку громадян у податковій сфері. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2024. № 1(84). С. 24–28.
2. Головань Т. Г. До питання неможливості виконання податкового обов'язку в умовах воєнного стану. *Збірник наукових праць ХНПУ імені ГС Сковороди «Право»*. 2024. № 38. С. 181–189.
3. Головань Т. Г. Податкова політика в умовах воєнного стану. Виклики правничої професії в умовах воєнного стану : матеріали круглого столу до Дня юриста (Харків, 6 жовт. 2022 р.). Харків. нац. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди, Харків. нац. екон. ун-т ім. С. Кузнеця. Харків, 2022. С. 31–34.
4. Деменко О. Є. Особливості бюджетно-податкового регулювання при справлянні податку на доходи фізичних осіб в умовах воєнного стану. *Дніпровський*

науковий часопис публічного управління, психології, права. 2023. № 6. С. 151–155.

5. Податкове право: підручник / за ред. Д.О. Гетьманцева та М.П. Кучерявенка; Київ.нац.ун-т ім. Т. Шевченка; Нац.юрід.ун-т ім. Ярослава Мудрого. – Харків: Право, 2023. 464 с.

6. Конституція України: Закон України від 28.06.1996, № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> дата звернення: 24.10.2024).

7. Костенко Ю. О., Шувалова Т. О. Щодо захисту прав платників податків в умовах воєнного стану. *Київський часопис права*. 2023. № 1. С. 187–193.

8. Павлуненко К. Л. Особливості реалізації контрольної функції податкових органів під час воєнного стану. *JurisEuropensisScientia*. 2023. № 6. С. 108–113.

9. Податковий кодекс України: Закон України від 02.12.2010, № 2755-VI. *Відомості Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text> (дата звернення: 24.10.2024).

10. Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законів України щодо особливостей оподаткування у період дії воєнного стану: Закон України від 30.06.2023, № 3219-IX. *Відомості Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3219-IX#Text> (дата звернення: 31.10.2024).

11. Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо особливостей оподаткування та подання звітності у період дії воєнного стану: Закон України від 03.03.2022, № 2118-IX. *Відомості Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2118-20#Text> (дата звернення: 24.10.2024).

12. Стояненко І. В., Грабовська Н. В. Особливості оподаткування бізнесу в Україні в умовах воєнного стану. The XIX International Scientific and Practical Conference «Modern problems in science», May 17–20, 2022, Vancouver, Canada. 2022. С. 200–203.

13. Шевчик О. С. Про деякі аспекти проведення податкового контролю в умовах воєнного стану. *Полтавський правовий часопис*. 2022. № 4. С. 64–78.

Литвинова К.А., Кобильнік Д.А. ОСОБЛИВОСТІ ЗДІЙСНЕННЯ ПОДАТКОВОГО ОБОВ'ЯЗКУ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

У цій статті розглядаються особливості виконання податкового обов'язку в умовах воєнного стану, особлива увага приділяється трансформації структур податкового адміністрування та дотриманню податкового законодавства. Автори дають всебічний аналіз правових змін, внесених для адаптації податкової системи до воєнного стану, та їхнього впливу на платників податків і доходи бюджету. У дослідженні розглядаються як найближчі, так і довгострокові наслідки цих змін для різних категорій платників податків.

Зокрема, у статті виокремлюються основні проблеми податкового адміністрування в умовах воєнного стану та пропонуються практичні рішення для забезпечення ефективного збору податків для збереження економічної стабільності. На основі порівняльного аналізу довоєнного та поточного податкового законодавства оцінюється його ефективність у вирішенні потреб воєнного часу. Особлива увага приділяється цифровізації податкових процедур, спрощеним механізмам звітності та новим підходам до податкового адміністрування в умовах воєнного стану.

У роботі також автори розглядають можливість запозичення міжнародного досвіду адаптації податкових систем під час криз і можливість його застосування в сучасних умовах. Автори визначають ключові фактори, що впливають на дотримання податкового законодавства в умовах воєнного стану, а також пропонують стратегії, що дають змогу оптимізувати баланс між фіскальними інтересами держави та платоспроможністю платників податків. Отримані результати сприяють створенню більш стійкої податкової системи, здатної ефективно функціонувати в сучасних умовах та забезпечувати справедливий розподіл податкового тягаря та підтримувати фінансову стабільність держави.

Крім того, у дослідженні подано детальні рекомендації щодо вдосконалення правової бази, яка регулює податковий обов'язок в умовах воєнного стану, включно з механізмами надання податкових пільг, відтермінування сплати податків та особливостями діяльності організацій, які працюють у постраждалих районах.

Ключові слова: податковий обов'язок, воєнний стан, адміністрування податків, фіскальна політика, зміна законодавства.

Lytvynova K.A., Kobylnik D.A. FEATURES OF TAX OBLIGATION UNDER THE CONDITIONS OF MARITAL STATE

This article discusses the peculiarities of fulfilling tax obligations under martial law, with a special focus on the transformation of tax administration structures and compliance with tax legislation. The authors provide a comprehensive analysis of the legal changes introduced to adapt the tax system to martial law and their impact on taxpayers and budget revenues. The study examines both the immediate and long-term consequences of these changes for different categories of taxpayers.

In particular, the article identifies the main problems of tax administration under martial law and offers practical solutions to ensure effective tax collection while maintaining economic stability. Based on a comparative analysis of pre-war and current tax legislation, the author assesses its effectiveness in addressing the needs of wartime. Particular attention is paid to the digitalization of tax procedures, simplified reporting mechanisms and new approaches to tax administration under martial law.

The authors also consider the possibility of borrowing international experience in adapting tax systems during crises and the possibility of applying it in the current environment. The authors identify the key factors affecting compliance with tax legislation under martial law and propose strategies to optimize the balance between the fiscal interests of the state and the solvency of taxpayers. The findings contribute to the creation of a more sustainable tax system capable of functioning effectively in the current environment and ensuring a fair distribution of the tax burden and maintaining the financial stability of the state.

In addition, the study provides detailed recommendations for improving the legal framework governing tax liability under martial law, including mechanisms for granting tax exemptions, deferred tax payments, and specifics of the activities of organizations operating in the affected areas.

The study emphasizes the importance of maintaining transparent and effective communication between tax authorities and taxpayers, and addresses the specific challenges faced by different regions and economic sectors affected by military operations. These conclusions provide a valuable basis for the development of future policy and legislation in the field of taxation in emergency situations.

In particular, in the conclusion of the article, the authors outline a comprehensive concept of the future of taxation of Ukrainian citizens, taking into account the lessons learned under martial law. This includes innovative approaches to risk assessment in tax administration, expansion of digital infrastructure for tax transactions in remote areas, and adaptation mechanisms for rapid policy adjustment in response to changing security conditions. The authors also emphasize the important role of international cooperation and support in maintaining financial stability under martial law and propose specific measures to expand cross-border cooperation between tax authorities and information exchange in crisis situations.

Key words: tax liability, martial law, tax administration, fiscal policy, legislative changes.

Чубай А.В.,
*аспірант кафедри адміністративного та інформаційного права
Навчально-наукового Інституту права,
психології та інноваційної освіти
Національного університету «Львівська політехніка»*

УДК 342.7
DOI 10.32782/2663-5666.2024.4.10

ДЕРЖАВНИЙ КОНТРОЛЬ ЯК АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВА ОСНОВА ЗАКОННОСТІ ТА ДИСЦИПЛІНИ В ПУБЛІЧНОМУ АДМІНІСТРУВАННІ

Вступ. Чи не найбільш об'ємною сферою дослідження питання державного контролю у сфері органів публічного адміністрування є його класифікація. З нею тісно пов'язана інша категорія – категорія класифікації самих суб'єктів. Так наприклад, традиційний поділ контролю на зовнішній та внутрішній види контролю. Так відповідно суб'єктів зовнішнього, або ж екзогенного контролю покликані контролювати показники якості й кількості наданих суб'єктів публічного адміністрування, що покладені на таких відповідно до їх компетенції на підставі статусів, інших нормативно-правових актів локального рівня, або ж таких, що визначені відповідно до законодавства України. Проте зовнішній контроль, як видається за своїм об'ємом дещо вужче торкається проблематики нашого дослідження. Куди більше тема стосується нашої, коли мова заходить про суб'єкти внутрішнього контролю. Таким відведено функцію забезпечення стану дотримання правопорядку та дисципліни в діяльності органів публічного адміністрування. Зокрема, коли йдеться про внутрішній контроль, ми маємо справу з функціонуванням органів спеціальної компетенції, що опирається на спеціально надану компетенцію щодо положень дисциплінарних статутів, законодавчих актів профільного характеру, принципів права та ключових засад у сфері вимог конституційної законності.

У загальному, поняття законності містить широке застосування. Плеяда наукових підходів до її визначення напрочуд широка: від розуміння законності виключно як припису букви закону, до її тлумачення у набагато ширшому контексті, зводячи розуміння до відомих сучасний цивілізаційній доктрин і принципів функціонування правової системи держави, зокрема таких як верховенство права, правомірність, панування права – засадничих постулатів, чий обсяг є більшим, а зміст – натуралістичним.

Мета статті. З огляду на це, мета дослідження полягає у дослідженні саме державного контролю як адміністративно-правової основи законності та дисципліни в публічному адмініструванні

Виклад основного матеріалу. Сьогодні в науковому дискурсі набуває актуальності вивчення структурних характеристик законності у сфері органів публічного адміністрування, що на неї поширюється державний контроль. До числа таких на думку С.П. Рабіновича зараховується єдність як поширення закону на весь просторовий континуум в чому проявляється уніфікований характер правового регулювання. Наступною із характеристик є доцільність, під якою мається на увазі відповідність правового регулювання соціальним цілям. Важливою характеристикою є також реальність, тобто фактичний характер правового регулювання та його забезпеченість реальними гарантіями [1, с. 23]. Державний контроль та нагляд – основні та найбільш ефективні поміж останніх.

Не буду надміру концентруватися на понятті законності, лише на контролі як свого роду феноменальному процесі в контексті публічного адміністрування. Зважаючи на вагомість та значущість характеристик, даний параграф дослідження покликаний присвятити значну увагу окремими зрізам не лише державного, а й подекуди соціального контролю як явища більш загального. Вказати на його дефінітивну характеристику, критерії та засади видової класифікації, регулятивний потенціал щодо вирішення проблеми та вдосконалення показників тощо. Такого роду пошуки вимагають опрацювання когнітивного матеріалу відповідною науковою методологією та стосуються досить широкого кола питань.

Як слушно зазначає С. Витвицький контроль має значну кількість дефінітивних характеристик. Найперше слід було б зазначити, що державний контроль є видом соціального контролю

лю, що діалектично пов'язаний із спорідненим мікрофеноменом контролю соціального, а також публічного. Автором також запропоновано до наукового вжитку поняття контролінгу – процесу, ширшого за обсягом за контроль, що за логікою речей повинен розглядатися як явище. Окрім того, автор зазначає про конкретно визначені завдання державного контролю. До числа останніх належать такі процесуальні суспільно та юридично значущі дії як: а) набуття достовірних відомостей, різної інформації про досліджуваний об'єкт у його статичних та динамічних характеристиках, що відбувається як правило за допомогою методів спостереження; б) аналіз отриманої інформації про функціонування досліджуваного об'єкта, що провадиться за допомогою спеціального засобового інструментарію, спрямуванням якого є виявити потенційні порушення режиму законності в діяльності органів публічного адміністрування, ведення діяльності за допомогою незаконної, або ж не повною мірою законної так званої «сірої» методики; в) дослідження можливих та потенційних каузальних основ виявлених порушень; г) обліково-аудиторська діяльність щодо виявлених порушень; д) порівняння очікуваної картини контролю із виявленою по факту ситуацією, тобто результатами перевірки; е) встановлення винних осіб та притягнення їх до відповідальності – завдання, що має особливу вагомість, зважаючи на наслідки – уникнути відповідальності немає жодна винна особа, не зважаючи на будь-якого роду суб'єктивні фактори та обставини, проте покарання не має характеризуватися ознаками правового терору, має бути неухильним, а не жорстоким; є) забезпечення ліквідація негативних наслідків, тобто завданої шкоди, збитків різного характеру, якщо такі мали місце, а також профілактика, превентивна робота щодо недопущення окреслених правопорушень у майбутньому [2, с. 22].

Окрім того, в науковій літературі виокремлюють такі ознаки державного контролю, як: загально-наказовий, тобто імперативний характер, законний характер, відтак, і мета його проведення, і інструментальна методологія повинна провадитися на засадах законності та процедурності; визначена законом, проте чітко й обмежена рамками власних повноважень та компетентності можливість втручатися у діяльність підконтрольних суб'єктів; можливість застосування примусу як монопольної функції держави, що у низці випадків може бути необхідною [3, с. 105].

Загалом говорити про таке об'ємне та багатоконпонентне явище як державний контроль можна у різних аспектах та у надзвичайно великому обсязі, проте дане питання не є основним об'єктом нашого дослідження. Висвітлення же проблематики державного контролю відіграє допоміжну роль: зокрема, розкриття глибинних сенсів публічного адміністрування через призму контролюючих органів. Отож, для початку спробуємо розмежувати поняття державного контролю та нагляду. Обидва мікрофеномени належать до сфери публічного контролю. Як сказано було вище, туди також належить і поняття громадського контролю, проте ми не зупинятимемося на цій проблемі, адже поверхнево розглядали проблему громадського контролю, зокрема у зрізі зворотного зв'язку із власною громадою, членам якої органи публічного адміністрування покликані надавати послуги.

Контроль та нагляд поза сумнівом є процесами, кожен із яких чинить значний вплив на формування і забезпечення законності в діяльності органів публічного адміністрування. На мою думку, не варто вдаватися ані до вивищення, ані до применшення значення кожного із досліджуваних понять, оскільки це неминуче негативно позначиться на результатах. Проте, відмінність між досліджуваними поняттями державного контролю та нагляду звісно є і полягає вона перш за все у методологічних основах діяльності. Методика державного контролю більш спеціально юридична, розгалужена, засобовий інструментарій переважно активний, передбачає взаємодію, комунікативний обмін, втручання, тоді як методика нагляду – загально-наукова, характеризується значною перевагою так званих пасивних методів, наприклад спостереження, абстрагування, дедукції-індукції, аналізу-синтезу, а основне – методологія нагляду є методологією невтручання, тобто ми маємо справу з наочно наявною фактичною заборону втручання у оперативну діяльність органу публічного адміністрування. Окрім того, методологія нагляду виключає необхідність субординаційного, вертикального, ієрархічного підпорядкування органу чи особи за оперативною діяльністю якої здійснюється нагляд, стосовно органу, особи, яка його провадить. Своєю чергою, у процесі контрольної діяльності зазначене підпорядкування має місце бути. Щобільше, коли мова іде про ситуацію, яка формується у випадку із наглядом, то тут слід зазначити, що ця процедура не передбачає можливості видачі значущих юридичних актів, які здатні вплинути

на оперативну діяльність суб'єкта, щодо якого здійснюється нагляд, точніше зумовлювати виникнення, зміну чи припинення конкретних правовідносин. На нашу думку, саме методологічна диференціація є ключовою в окресленій сфері, оскільки найбільш базово та ґрунтовно, на рівні ключових підвалин проводить верифікаційні межі.

Такий стан речей наводить на думку, що державним контролем є спосіб перевірки та виявлення протиправної поведінки у сфері органів публічного адміністрування, тоді як нагляд, наглядова функція – є засобовим інструментарієм вияву протиправної поведінки у перманентному аспекті, або аспекті її виявлення у моменті вчинення, формування уявлення про конкретне правопорушення та відповідне подальше опрацювання такої інформації з конкретно визначеною метою.

Наближаючись до розкриття змістовної сутності поняття державного контролю в діяльності органів публічного адміністрування, варто поговорити структуру самої служби публічної адміністрації. Як відомо ця структура формується із двох компонентів: організаційно-сервісної та контрольної. На кожному із її етапів має місце проведення державного контролю із певними особливостями характеристик та способів, проте умови проведення такої практично не відрізняються, зокрема, проведення такого здійснюється відповідними компетентними органами та законній, вмотивованій основі, окрім цього, в законодавстві ми знаходимо вимоги сприяння державному контролю, зокрема зустрічаємо й конкретні вказівки до залучення відповідної галузі експертів та спеціалістів тощо; комунікації контролюючих суб'єктів між собою, а також у певний спосіб із правоохоронними органами задля розуміння змісту й широти проблеми, а також і їх наслідків та шляхів попередження; наявність гарантій захисту для суб'єктів контролю.

Суб'єктами проведення такого виду контролю є керівники відповідних структурних підрозділів: відділів, департаментів, а той цілих установ, міністерства тощо; вищими посадовими особами, Національним агентством з питань державної служби, НАБУ та ДБР тощо, проте, такий стан речей торкається здебільшого прямого, безпосереднього контролю. А він не є єдино визначеним видом. Такими також є опосередкований контроль, який провадить Верховна Рада України (коли мова йде про парламентський контроль), а також омбудсмен та органи дер-

жавного казначейства та Рахункова палата, Кабінет Міністрів України, зокрема його очільник та посадові особи Секретаріату, органи державної адміністрації на місцях, відповідні комісії та інспекції і тому подібне [4, с. 40].

Разом із тим, слід зазначити, що органи, тобто суб'єкти проведення державного контролю своєю чергою поділяються на органи загальної компетенції, куди прийнято відповідно до закону відносити парламент, його комітети, народні обранці, тобто народні депутати України, омбудсмен як суб'єкт парламентського контролю, Рахункова палата України, Кабінет Міністрів України, його очільник, профільні міністерства, керівники органів центральної виконавчої влади в тому числі зі спеціальним статусом, місцеві державні адміністрації, а також система судочинства, в межах якої чільне місце відводиться закономірно, саме адміністративному судочинству. Водночас існують та відіграють не меншу роль в контексті проведення державного контролю за станом дотримання законності в органах публічного адміністрування органи спеціального суб'єктного складу. Як я вже зазначав вище саме на їх долю переважно припадає ведення безпосереднього, чи то так званого прямого контролю, тоді як загальні суб'єкти, що перераховані у цьому абзаці вище, відносяться до системи так званого загального контролю, подекуди нагляду [5].

Тому, спеціальними суб'єктами, що, відповідно до чинного локального та національного законодавства, покликані забезпечувати прямий та безпосередній контроль за організаційною та сервісною складовою системи державного контролю є Рада національної безпеки та оборони, Секретаріат Кабінету Міністрів України, відповідний профільний центральний орган виконавчої влади в тому числі зі спеціальним статусом, його очільник та заступник, представник банківської системи країни, а саме – Національний Банк України, а також суб'єкти, які провадять безпосередньо фінансовий контроль – Державні аудиторська та податкова служби. Слід принагідно зазначити, що на підставі вищенаведеного маємо можливість спостерігати, що ті самі суб'єкти державної влади мають можливість відповідно до конкретної правової ситуації та органу, щодо якого провадиться перевірка бути як загальним, так і спеціальним суб'єктами контролю, а іноді за своєю видовою характеристикою належати до обох водночас [5].

Існують також типові та визначені й загально-прийняті умовні стадії проведення держав-

ної контрольної процедури на предмет виявлення чи спростування факту порушень законності в діяльності органів публічного адміністрування. Адже відповідно до доктринальних положень, що виокремлюються з концепцій науковців, а також згідно із процедурою, що закріплена у законодавстві державний контроль є в першу чергу видом провадження, а отже процесуальної діяльності уповноважених на це відповідно до закону органів та посадових осіб. Відтак державний контроль можна вважати певним механізмом, та пропонувати до визначення його як його властиво матеріально-правове, так і процесуальне дефініціювання. Все це наводить на думку, що існують абсолютно визначені процедурні документи (інструкції щодо проведення державного контролю та протоколи щодо їх закріплення). Для прикладу, на думку В. Цепенди існує певний перелік найбільш узагальнених кваліфікаційних ознак державного контролю до числа яких варто віднести: факт залежності від дії у просторово-часовому континуумі; за типом відносин між контролера та особи, щодо якої провадиться контроль; за об'ємом даних, по потребують перевірки, моніторингу тощо; за самим об'єктом контролю; за характером імперативності та його правовими наслідками; за суб'єктним складом та способом проведення; за змістом та напрямками тощо. Вище ми охарактеризували критерії для поділу та класифікації, а зараз же спробуємо навести конкретні види у відповідності до кваліфікації за цими критеріями. При тому, якщо до визначення критеріїв ми підійшли враховуючи надані в науковій доктрині положення, то до пропозиції видової класифікації ми вирішили вдатися до формулювання власних візій на розуміння даної проблематики [6]. Відтак за поняттям територіальною межею дії найпоширенішими способами класифікації прийнято вважати поділ на контроль загального, регіонального та локального рівнів. Тут видається все зрозумілим позаяк не вимагає особливих труднощів щодо визначення. Загальний контроль торкається поширення на територію однотипних органів в межах території цілої країни, регіональний, що поширюється на певну частину країни також в межах певної підвідомчості тощо.

Варто також принагідно зазначити, що проведення заходів державного фінансового контролю також пов'язані із контрольними заходами на предмет виявлення фактів порушень дотримання законності в діяльності органів публічного адміністрування, що пов'язані із потенційним

виявленням фактів корупції, отримання неправомірної вигоди, нецільового та нераціонального використання коштів тощо. Існує значна кількість такого роду порушень. Окрім цього доцільно акцентувати на тому, що існує широка кількість спроб формулювання видової розгалуженості державного фінансового контролю. Так наприклад усім відомий аудит теж відносить до даного типу контролю, а також сюди варто віднести ревізую, перевірки, інспекції тощо. Всі названі вище об'єкти в свою чергу поділяються на види та кваліфікаційні характеристики.

Сьогодні, а тим більше в умовах воєнного стану варто пам'ятати, що в Україні є відсутньою єдина комплексна система проведення фінансового державного контролю. Сьогодні її основними суб'єктами можна вважати згадані вище у цьому тексті Рахункову палату України, а також Державну аудиторську та фіскальну службу. Кожному із окреслених суб'єктів відведена особлива роль у контексті фінансового державного контролю, проте ключовим залишається те, що кожен із них діє переважно поодиночці, використовуючи властиву лиш даному суб'єкту авторську методологію. Все це вказує на відсутність у сфері правового регулювання проведення державного фінансового контролю у сфері діяльності органів публічного адміністрування, як такої, а разом і відсутності належної сфери її правового регулювання.

Не слід оминати й ще однієї важливої характеристики державного контролю. І державний нагляд, і власне кажучи державний контроль схильні відігравати ще одну важливу адміністративно-правову функцію – функцію забезпечення державного гарантування законності – умов, засобів, заходів, факторів, механізмів та процедур забезпечення того чи іншого феномена, явища, процесу загалом, та законності зокрема [7, с. 38]. Для гарантій, тобто процесу гарантування, який, як вже було сказано, зорієнтований на перманенту охорону та ситуативний захист, важливим є мети засобів інструментарій. І часто він саме й виражається у нагляді та контролі, що і дає підстави говорити про останні, як про своєрідні гарантії. Для прикладу, контроль та нагляд реалізовується за допомогою низки заходів і серед таких Л. Сорока виокремлює реєстрацію, ліцензування, сертифікацію, стандартизацію та контроль-наглядову діяльність. Сама ж контрольна та наглядова, або змішана інтегративна контроль-наглядова діяльність включають в себе перераховані вище процедури, їх елементи та комбінації. , кожен

із цих видів має притаманні індивідуальні властивості та реалізовується із певними відмінностями. Проте все це не стає на заваді спільного входження до комплексної системи заходів держаних гарантій законності [8, с. 176].

Врешті решт, варто поговорити про те, якою ж уявляється схема внутрішнього контролю за діяльністю органів місцевого самоврядування зокрема в частині реалізації останніми послуг у сфері публічного адміністрування. Зокрема на першому, найбільш ранньому, посадові особи органів місцевого самоврядування спрямовані на звернення із консультаційною метою до державного органу контролю та нагляду, що стосується їх діяльності та наділений повноваженнями у контрольно-наглядовій сфері. В подальшому орган державного контролю наглядає за всіма рішеннями від наглядового органу місцевого самоврядування, за винятком певних внутрішніх організаційно-правових рішень, рішень адміністративного характеру тощо, або ж тих, які підпадають під фінансовий контроль з боку якогось іншого органу державної влади, профільного міністерства, міністерства фінансів, чи Національного Банку відповідно.

Висновки. Підсумовуючи, слід зазначити, що позаяк контрольно-наглядова діяльність державних органів стосовно органів місцевого самоврядування передбачає перш за все моніторинг на предмет дотримання законності, то слушним буде нагадати, що їх основним завданням стає моніторинг відповідних владно-розпорядчих рішень на предмет дотримання законодавства. Відтак одним із завдань структурного підрозділу органу виконавчої влади на місцях є рекомендація, щодо приведення у таку відповідність нормативно-правового акту (якщо заявлені порушення мали місце бути та були виявлені). Окрім цього, слід вважати на певні часові рамки та обмеження: до прикладу орган державної влади на місцях повинен здійснити моніторинг на рішення на його відповідність законам загалом та вищому закону держави у термін, що не перевищує місяця. В іншому випадку, такого роду рішення буде вважатися автоматично законним. У випадку ж виявлення певних суперечностей та невідповідностей щодо тематики законності, орган державної влади призупиняє рішення місцевого органу та

звертається із відповідною заявою до суду. За останньою ж із зазначених тут інстанцій і закріплюється завдання вирішення спору.

Для забезпечення істинної законності та дисципліни недостатньо буває всього лиш технічних та процесуальних вимог із запитів та відповідного задовільного реагування на них. Не менш важливим станом і на сьогодні залишається проблема забезпечення належного стану професійної культури юриста та державного службовця. Без глибинного усвідомлення змісту важливості своєї професії та її глибинних та далекосяжних наслідків, свідомих підходів до внутрішнього імперативу службового обов'язку як контролюючими, так і суб'єктами на яких поширюється вплив заходів нагляду та контролю, досягнути істинної змістовної, а не формальної законності, що має гуманістичний характер та спрямована на якісне надання адміністративних послуг населенню, буде не просто складно, а й очевидно, просто таки неможливо.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Рабінович П.М. Верховенство права як соціально-природний феномен (контури ідеалу). *Право України*. 2010. С. 19–23.
2. Витвицький С. Контроль як гарантія законності діяльності публічної адміністрації в Україні: теорія та практика: монографія. Дніпропетровськ: ДДУВС, 2016. 368 с.
3. Єпринцев П. С. Співвідношення понять «державний контроль» та «нагляд», «недержавний контроль» (розмежування та схожість правової природи). *Правовий часопис Донбасу*. 2018. № 1. С. 103–107.
4. Баганець В. О. Сутність і види державного контролю за господарською діяльністю. *Форум права*. 2014. № 2. С. 37–42.
5. Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності: Закон України від 28.12.2007 змінами та доповненнями. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/877-16#Text>
6. Цепенда В. Класифікація державного контролю. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2019. URL: http://www.dy.nayka.com.ua/pdf/9_2019/81.pdf
7. Горбова Н. А. Природа державного контролю (нагляду) та генезис його законодавчого визначення. *Право та державне управління*. 2019. № 1(34). С. 37–42.
8. Сорока Л. В. Державний нагляд і контроль як основа за адміністративно-правового забезпечення та реалізації державних гарантій. *Вчені записки ТНУ ім. В.І. Вернадського. Серія: Юридичні науки*. 2020. С. 173–177. <https://doi.org/10.32838/1606-3716/2020.4/28>

Чубай А.В. ДЕРЖАВНИЙ КОНТРОЛЬ ЯК АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВА ОСНОВА ЗАКОННОСТІ ТА ДИСЦИПЛІНИ В ПУБЛІЧНОМУ АДМІНІСТРУВАННІ

Стаття присвячена дослідженню державного контролю як адміністративно-правової основи законності та дисципліни в публічному адмініструванні. В межах проведеного дослідження, зокрема з'ясовано, що контрольна функція займає суттєве й значуще місце серед механізмів забезпечення дієвості та ефективності органів здійснення державно-владної діяльності. Позаяк функція публічного управління є властивою всім без винятку гілкам влади, то і контрольна-наглядова функція припадає на органи з числа даних інституцій без винятку. А позаяк органи публічного адміністрування самі є державними інституціями та належать до владної вертикалі дотримання законності з числа їх окремих працівників може знижуватися. Відтак органи контролю й нагляду з числа таких, що покликані забезпечувати такого роду перевірки в діяльності органів публічного адміністрування повинні здійснювати свою діяльність ще більш скрупульозно, та водночас уникати різного роду зловживань, або ж навпаки занижених стандартів та нівелювання певного виду недоліків та негативних показників. Такий стан речей зумовлений необхідністю забезпечення й гарантування високих показників якості публічного адміністрування та високого рівня виконавської дисципліни їх працівників, у зв'язку із законодавчим декларуванням та проголошенням інтеграції України у європейську спільноту. Обґрунтовано, що дотримання законності має суспільно важливий характер, то закономірно, що непорушність стану її функціонування як методу, як мети тощо забезпечується різними ланками та органами держави, які, в свою чергу, наділені компетенцією проведення різного роду заходів. Одними із найважливіших з числа таких є проведення державного контролю та адміністративного нагляду. Загалом підсумовано, що не лише визначення законності є доволі наукоємним – методи її забезпечення та гарантії дотримання аналогічно постають значною мірою роздірбненими.

Ключові слова: державний контроль, законність, дисципліна, адміністративне право, публічне адміністрування, правові відносини.

Chubai A.V. STATE CONTROL AS AN ADMINISTRATIVE AND LEGAL BASIS OF LEGALITY AND DISCIPLINE IN PUBLIC ADMINISTRATION

The article is devoted to the study of state control as an administrative-legal basis of legality and discipline in public administration. Within the framework of the conducted research, it was found out in particular that the control function occupies a significant and significant place among the mechanisms for ensuring the effectiveness and efficiency of bodies carrying out state-authority activities. Since the function of public administration is characteristic of all branches of government without exception, the control and supervisory function falls on bodies from among these institutions without exception. And since the bodies of public administration are themselves state institutions and belong to the power vertical, compliance with the law among their individual employees may decrease. Therefore, control and supervision bodies from among those called to ensure this kind of checks in the activities of public administration bodies should carry out their activities even more scrupulously, and at the same time avoid all kinds of abuses, or on the contrary, low standards and levelling of certain types of shortcomings and negative indicators. This state of affairs is due to the need to ensure and guarantee high quality indicators of public administration and a high level of executive discipline of their employees, in connection with the legislative declaration and proclamation of Ukraine's integration into the European community. It is substantiated that the observance of legality has a socially important character, then it is natural that the inviolability of the state of its functioning as a method, as a goal, etc. is ensured by various branches and bodies of the state, which, in turn, are empowered to carry out various types of measures. One of the most important of these is state control and administrative supervision. In general, it was concluded that not only the definition of legality is quite scientific – the methods of ensuring it and guarantees of compliance are similarly fragmented to a large extent.

Key words: state control, legality, discipline, administrative law, public administration, legal relations.

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО; КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС

Бабенко А.М.,

*доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри кримінально-правових
дисциплін інституту права та безпеки
Одеського державного університету внутрішніх справ*

Підгородинський В.М.,

*доктор юридичних наук, доцент, проректор
Одеського державного університету внутрішніх справ*

Позігун І.О.,

*доктор філософії,
старший науковий співробітник відділу аспірантури (адюнктури) і докторантури
Одеського державного університету внутрішніх справ*

УДК 343.32+343.33

DOI 10.32782/2663-5666.2024.4.11

КРИМІНОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ОСІБ, ЯКІ ВЧИНЯЮТЬ КРИМІНАЛЬНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ ПРОТИ ОСНОВ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

Вступ. З метою розробки ефективних та дієвих заходів запобігання злочинності необхідним є, серед іншого, визначення особи злочинця. Даний спектр інформації важливий в частині створення рекомендацій та методик протидії й запобігання як на явище злочинності в цілому, так і щодо окремих її видів, в тому числі, й посягань проти основ національної безпеки України. Всі кримінально протиправні діяння вчиняються людиною як соціальним суб'єктом. Вивчення особи злочинця дозволяє встановити, за яких обставин у неї формуються негативні соціальні властивості, які фактори спонукають її до протиправної поведінки. Окрім того, дослідження даної категорії надає можливість узагальнити причини та характер індивідуальної злочинної поведінки. Відомо, що з початку повномасштабного вторгнення на територію нашої держави, кількість кримінальних правопорушень проти основ національної безпеки різко та значно збільшилася, що лише утворює дане питання як актуальне в теоретичних пошуках.

Стан наукового дослідження. У дослідження особливостей особи злочинця важливий внесок зробили вчені, такі як: В. Батиргарєєва, І. Богатирьов, В. Голіна, Б. Головкін, І. Даньшин, О. Джужа, А. Закалюк, А. Зелінський, О. Костенко, О. Кулик, О. Литвак, О. Литвинов, А. Музика, В. Шакур та ін. Однак на сьогодніш-

ній день питання особи злочинця у сфері національної безпеки не становило предмет окремого наукового дослідження, що підтверджує актуальність розробки вказаної проблематики.

Метою даної статті є проведення аналізу кримінологічної характеристики особи, яка вчиняє кримінальні правопорушення проти основ національної безпеки України.

Виклад основного матеріалу. Визначення особливостей особи злочинця є одним із основних напрямків запобігання злочинності, що обумовлено необхідністю отримання рекомендацій в частині ефективного управління процесом переорієнтації людини, відшукування методик та ефективних заходів запобігання кримінальним правопорушенням, в тому числі, у сфері основ національної безпеки України.

З точки зору І.М. Даньшина, особа злочинця представляє собою «сукупність істотних і стійких соціальних рис і ознак, соціально значущих біопсихологічних особливостей індивіда, які об'єктивно реалізуючись у конкретному вчиненому злочині, надають вчиненому діянню характеру суспільної небезпечності, а винний у цьому особі – ознак суспільної небезпечності, у зв'язку із чим вона і притягається до відповідальності, передбаченої кримінальним законом» [1, с. 65].

Згідно підходу О.М. Джужі особу злочинця слід вивчати на наступних трьох рівнях: оди-

ничному (коли визначаються риси певного злочинця), груповому (для характеристики злочинців у певній підсистемі злочинів, на загальному рівні [2, с. 20].

У свою чергу, С.Ф. Денисов схиляється до того, що «сукупність суттєвих та усталених соціальних властивостей та ознак і соціально значущих біопсихічних особливостей індивіда, які, об'єктивно реалізуючись у конкретному злочині, надають вчиненому діянню характер суспільної небезпеки, а винному – властивість суспільної небезпечності, у зв'язку з чим особа притягається до кримінальної відповідальності – і представляє собою особу злочинця» [3, с. 157].

А.А. Вознюк та В.С. Щирська звертають увагу на те, що «у межах кримінології під час дослідження особи злочинця необхідно з'ясувати ті відомості, які необхідні для організації ефективного запобігання злочинам, зокрема про стать, вік, громадянство, національність, освіту, судимість, співучасть у злочині тощо» [4, с. 69].

Досить поширеним є підхід, на основі якого загальноприйнято, що особа злочинця розглядається як сукупність соціально значущих ознак, зв'язків і відносин, які характеризують людину, винну в порушенні норм кримінального права [5, с. 43].

Повномасштабне вторгнення до нашої країни спровокувало різке збільшення кількості вчинюваних кримінальних правопорушень проти основ національної безпеки України. З цього приводу доречним є зауваження В.С. Батиргарєєва щодо того, що «із декларативного положення про захист засад основ національної безпеки сьогодні це завдання перетворилося на життєво важливу потребу всіх і кожного, хто проживає в Україні. В історії України як єдиної неподільної держави ніколи не фіксувалося стільки посягань на її територіальну цілісність і недоторканність, як із початком військового протистояння на сході» [6, с. 153].

Повністю погоджуємося з позицією того, що «аналіз характерних рис певного виду злочинності, які розкривають її соціально-кримінальний, системний та статистичний зміст, дозволяють виділити подальші напрямки пошукової роботи, які сприяють об'єктивному дослідженню детермінаційного комплексу та особливостей осіб, що вчиняють ці злочини» [7, с. 192].

Таким чином, для проведення дослідження кримінологічної характеристики особи, яка

вчиняє кримінальні правопорушення проти основ національної безпеки України, варто звернутися до офіційних джерел емпіричної інформації [8; 9].

Так, за період 2019 року було загалом зареєстровано 444 130 кримінальних правопорушень, з яких 379 посягань проти основ національної безпеки України. Із вказаної кількості 5 посягань було вчинено особами, які раніше вчиняли кримінальні правопорушення та 38 у складі групи осіб.

Звертаючись до аналізу кримінологічних показників особи віку, яка вчинила посягання проти основ національної безпеки України зазначимо наступне: 8 посягань було вчинено особами у віці 18–28 років, 33 у віці – 29–39 років, 48 – у віці 40–54 років, 12 – у віці 55–59 та 16 у віці понад 60 років.

Із виявлених 379 посягань у даному звітному періоді жінками було вчинено 55 кримінальних правопорушень, що становить 14,5%.

Згідно офіційних даних 36 осіб серед тих, які вчинили кримінально каране діяння проти основ національної безпеки України мали повну вищу і базову вищу освіту, 38 – професійно технічну освіту, 43 – повну загальну середню та базову загальну середню освіту.

За ознакою громадянства у даному році громадянами України було вчинено 115 кримінальних правопорушень проти основ національної безпеки України, 2 – іноземцями, які були громадянами країн СНД.

За період 2020 року правоохоронними органами було зареєстровано 360 622 кримінальних правопорушення, з яких 414 вчинено проти основ національної безпеки України. При цьому, 5 діянь було вчинено особами, які раніше вже вчиняли кримінальне правопорушення, 11 – у складі групи осіб та 1 за участю неповнолітніх осіб.

За віковою характеристикою у звітному 2020 років 14 кримінальних правопорушень проти основ національної безпеки було вчинено особами у віці 18–28 років, 33 – у віці 29–39 років, 36 – у віці 40–54 років, 10 – у віці 55–59 років та 8 – у віці 60 і більше років.

Жінками за даний рік було вчинено 21 посягання у сфері охорони основ національної безпеки України, що становить 5% від усієї кількості виявлених кримінальних правопорушень даного виду у цьому році.

За ознакою освіти у 2020 році було встановлено наступні показники, так 44 діяння було вчинено особами, які мають вищу і фахову

передвищу освіти, 23 особами з професійною (професійно-технічною) освітою, 34 особами з базовою середньою та профільною середньою освітою.

За ознакою громадянства у 2020 році 100 кримінальних правопорушень проти основ національної безпеки було вчинено громадянами України, 1 – іноземцем та 1 біженцем.

У 2021 році було зафіксовано 321 443 кримінальних правопорушень взагалі, з яких проти основ національної безпеки України склало – 520 посягань. Визначено, що за даний звітний період 12 разів кримінальне правопорушення проти основ національної безпеки було вчинено особою, яка раніше вчиняли кримінальне правопорушення, 25 – у складі групи осіб, та 1 особою у стані алкогольного сп'яніння.

За віковою ознакою у даному році зафіксовано 19 кримінально караних посягань проти основ національної безпеки особами, у віці 18–28 років, 36 – особами у віці 29–39 років, 36 – особами у віці 40–54 років, 7 – особами у віці 55–59 років, 13 – особами у віці 60 років і більше років.

У 2011 році лише 11 жінок вчинили посягання проти основ національної безпеки України.

За ознакою освіти у 2020 році 40 кримінально караних посягань, відповідальність за які передбачене Розділом I Особливої частини КК України, було вчинено особами з вищою або фаховою передвищою освітою, 21 – особами з професійною або професійно-технічною освітою, 48 – особами, які на момент вчинення посягання мали базову середню та профільну середню освіту та 2 особи з початковою особою.

За ознакою громадянства у 2021 році 106 громадян України вчиняли посягання на основи національної безпеки України та 1 іноземець.

У 2022 році було зафіксовано 362 636 кримінальних правопорушень, з яких 17 422 посягання проти основ національної безпеки. 37 посягань було вчинено особами, які раніше вже вчиняли кримінальне правопорушення, 32 – у складі групи осіб, 5 – особами у стані алкогольного сп'яніння та 3 за участю неповнолітніх.

За віковою ознакою у вказаному році особи, які вчиняли кримінально карані посягання на основи національної безпеки розподілилися наступним чином: 175 посягань вчинено особами у віці 18–28 років, 401 – особами у віці 29–39 років, 570 – особами у віці 40–54 років, 118 – особами у віці 55–54 років та 188 – особами у віці понад 60 і більше років.

Жінками в цьому році було скоєно 333 кримінальних правопорушень проти основ національної безпеки України, що становить 2% від усієї кількості зареєстрованих кримінальних правопорушень даного виду.

За ознакою освіти у даному році 333 посягання проти основ національної безпеки було вчинено особами, які на момент скоєння діяння мали вищу або фахову передвищу освіту, 743 – професійну або професійно-технічну освіту, 204 – базову середню або профільну середню освіту, 505 – початкову освіту та 2 – без освіти.

За ознакою громадянства 1427 кримінальних правопорушень було вчинено громадянами України та 28 іноземцями.

За період 2023 року було зареєстровано 475 595 кримінальних правопорушень, з яких 6 270 кримінальних правопорушень було вчинено проти основ національної безпеки України. 45 кримінальних правопорушень було вчинено особами-рецидивістами, 68 – у складі групи осіб, 3 – особами, у стані алкогольного сп'яніння та 1 за участю неповнолітньої особи.

За ознакою освіти у звітному 2023 році 2 кримінально караних посягань проти основ національної безпеки було вчинено особами у віці 16–17 років, 160 – особами у віці 18–28 років, 422 – особами у віці 29–39 років, 715 – у віці 40–54 років, 172 – особами у віці 55–59 років, 214 – особами у віці 60 і більше років.

664 кримінальних посягання проти основ національної безпеки України в 2023 році було вчинено жінками, що склало 10,6% від усіх правопорушень даного виду.

За ознакою освіти було виявлено, що 901 кримінальне правопорушення проти основ національної безпеки України скоєно особами, які на момент вчинення діяння мали повну вищу чи фахову передвищу освіту, 252 – особами, які мали професійну або професійно-технічну освіту, 528 – особами, які мали базову середню або профільну середню освіту, 1 – особою з початковою освітою та 3 особами без освіти.

За ознакою громадянства у звітному періоді 1 663 кримінальних правопорушень було вчинено громадянами України та 22 іноземцями.

За період січень-вересень 2024 року було виявлено та зареєстровано 382 235 кримінальних правопорушень, з яких 4 997 посягань проти основ національної безпеки України. За цей час 36 посягань було вчинено особами-рецидивістами, 46 – у складі групи осіб, 1 – особою у стані алкогольного сп'яніння та 6 – за участю неповнолітнього.

За період січня-жовтня 2024 року за віковою ознакою було встановлено наступні показники: 1 діяння, вчинене особою у віці 14–16 років, 8 – особами у віці 16–17 років, 128 – особами у віці 18–28 років, 337 – особами у віці 29–39 років, 426 – особами у віці 40–54 років, 74 – особами у віці 55–59 років, 99 – особами у віці 60 і більше років.

Водночас, у цьому ж періоді жінками було вчинено 352 кримінальних правопорушення проти основ національної безпеки, що відповідає 7% від загальної кількості виявлених посягань даного виду.

За ознакою освіти за аналізований період 2024 року 500 кримінальних правопорушень було вчинено особами з вищою або фаховою вищою освітою, 156 – особами з професійною або професійно-технічною освітою, 413 – особами з базовою середньою або профільною середньою освітою, 3 – з початковою освітою та 1 – особою без освіти.

За ознакою громадянства у вказаному періоді було вчинено 1046 кримінальних правопорушень громадянами України, 25 – іноземцями та 2 – особами без громадянства.

Висновки. Аналіз кримінологічної характеристики осіб, які вчиняють кримінальні правопорушення проти основ національної безпеки України дозволив дійти висновку про те, що на основі вивчення статистичної звітності про склад осіб, яким вручено підозру про вчинення кримінального правопорушення проти основ національної безпеки України за період 2019 року – жовтень 2024 року включно кримінологічний портрет особи, яка вчинила кримінальні правопорушення, передбачені Розділом І Особливої частини КК України є наступним: особа чоловічої статі, громадянин України, переважно у віці 29–39 років (до 2022 року) та у віці 40–54 років (з 2022 року), переважно з базовою середньою або та профільною середньою освітою. Частіше мова йде про вчинення кримінального правопорушення проти основ національної безпеки України у складі групи осіб. Розглянуті характеристики осіб, які вчиняють посягання на засади національної безпеки дозволяють розробити ефективні стратегії за-

побігання цим протиправним діянням. Однак з метою глибшого розуміння цієї проблеми необхідно продовжувати дослідження кримінологічних особливостей цієї категорії осіб поряд з іншими кримінологічними показниками.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Кримінологія: Загальна і Особлива частини: підручник / Даньшин І. М., Голіна В. В., Кальман О. Г., Лисодед О. В.; за заг. ред. проф. І. М. Даньшина. Харків: Право, 2003. 352 с. С. 65.
2. Джу́жа О. М., Горлач С. В. Злочинець або особа, яка вчинила злочин (порівняльний аналіз). *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2014. № 2 (91). С. 15–21. С. 20.
3. Денисов С.Ф. Особа злочинця у кримінологічній теорії України. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2020. № 1 (22). С. 152–159.
4. Вознюк А.А., Щирська В.С. Запобігання організації або утриманню місць для незаконного вживання, виробництва чи виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів: монографія. Київ: Освіта України, 2017. 184 с.
5. Іванов Ю. Ф. Кримінологія : навч. посіб. Київ : Вид. Паливода А.В., 2006. 264 с.
6. Батиргареева В.С. Криміногенна ситуація в Україні та її вплив на розвиток вітчизняної кримінологічної науки. *Наукові праці Національного авіаційного університету*. Серія: Юридичний вісник «Повітряне і космічне право». Київ: НАУ, 2016. № 3(40). С. 151–156.
7. Сисоєва В.П., Зубко Є.В. Кримінологічний аналіз показників злочинів проти основ національної безпеки України. *Юридичний вісник*. 2 (59). 2021. С. 191–197.
8. Єдиний реєстр судових рішень. Офіційний ресурс Судової влади України. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/>
9. Єдиний звіт про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування. Офіційний сайт Офісу Генерального прокурора. URL: <https://www.gp.gov.ua/ua/1stat>
10. Бабенко А.М. Запобігання злочинності в регіонах України: концептуально-методологічний та праксеологічний вимір : монографія. Одеса : ОДУВС, 2014. 416 с.
11. Бабенко А. М. Територіально-просторовий аналіз злочинності у населених пунктах Одеської області. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2017. № 2(9). URL: http://nauka.nlu.edu.ua/wp-content/uploads/2017/12/11_Babenko.pdf
12. Бабенко А.М. Тактико-психологічні, кримінально-процесуальні, адміністративно-правові та оперативно-розшукові заходи профілактики і запобігання кримінальним правопорушенням. *Південноукраїнський правничий часопис*. № 1. 2021. С. 14–22.

Бабенко А.М., Підгородинський В.М., Позігун І.О. КРИМІНОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ОСІБ, ЯКІ ВЧИНЯЮТЬ КРИМІНАЛЬНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ ПРОТИ ОСНОВ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

У статті проводиться дослідження особистісні характеристики осіб, які вчиняють кримінальні правопорушення проти основ національної безпеки України на основі офіційних статистичних даних правоохоронних органів за період 2019 рік-жовтень 2024 року включно. Зауважується, що забезпечення

ефективної системи заходів запобігання та попередження даному виду кримінальних правопорушень потребує дослідження особи злочинця. Зміст поняття особи злочинця поєднує в собі соціологічні, кримінально-правові, криміналістичні, психологічні аспекти поняття.

Вчення про особу злочинця є однією зі складових предмета кримінології, без якої важко дослідити інші кримінологічні проблеми, зокрема, детермінанти злочинів та засоби боротьби з ними. Наведено існуючі доктринальні підходи до розуміння категорії «особа злочинця», визначено основні елементи, які входять до структури особистості цих осіб.

Встановлено кримінологічний портрет особи, яка вчинила кримінальні правопорушення, передбачені Розділом I Особливої частини КК України є наступним: особа чоловічої статі, громадянин України, переважно у віці 29–39 років (до 2022 року) та у віці 40–54 років (з 2022 року), переважно з базовою середньою або та профільною середньою освітою. Частіше мова йде про вчинення кримінального правопорушення проти основ національної безпеки України у складі групи осіб. Зауважується, що розглянуті характеристики осіб, які вчиняють посягання на засади національної безпеки дозволяють розробити ефективні стратегії запобігання цим протиправним діям.

Ключові слова: кримінальне правопорушення, кримінологічна характеристика, кримінологічний портрет, злочинність, кримінологічний портрет особи злочинця, кримінологічна характеристика осіб, які вчиняють кримінальні правопорушення проти основ національної безпеки України, особа злочинця, ознаки особи злочинця, запобігання злочинності.

Babenko A.M., Pidhorodynskyi V.M., Pozihun I.O. CRIMINOLOGICAL CHARACTERISTICS OF PERSONS COMMITTING CRIMINAL OFFENSES AGAINST THE FOUNDATIONS OF NATIONAL SECURITY OF UKRAINE

The article examines the personal characteristics of persons who commit criminal offenses against the foundations of national security of Ukraine on the basis of official statistics of law enforcement agencies for the period 2019-October 2024 inclusive. It is noted that ensuring an effective system of measures to prevent and deter this type of criminal offenses requires a study of the criminal's personality. The content of the concept of criminal personality combines sociological, criminal law, forensic, and psychological aspects of the concept.

The doctrine of criminal personality is one of the components of the subject of criminology, without which it is difficult to study other criminological issues, in particular, the determinants of crime and the means of combating them. The author presents the existing doctrinal approaches to understanding the category of "criminal personality" and identifies the main elements which make up the structure of such persons' personality.

The author establishes the criminological portrait of a person who has committed criminal offenses under Section I of the Special Part of the Criminal Code of Ukraine as follows: a male, a citizen of Ukraine, mainly aged 29–39 years (until 2022) and aged 40–54 years (from 2022), mainly with basic secondary or specialized secondary education. Most often, it is a criminal offense against the foundations of Ukraine's national security as part of a group of persons. It is noted that the considered characteristics of persons who commit offenses against the foundations of national security allow developing effective strategies for preventing these unlawful acts.

Key words: criminal offense, criminological characterization, criminological portrait, crime, criminological portrait of a criminal, criminological characterization of persons committing criminal offenses against the foundations of national security of Ukraine, criminal personality, signs of a criminal, crime prevention.

УДК 343.15
DOI 10.32782/2663-5666.2024.4.12

ОСОБЛИВОСТІ РОЗГЛЯДУ СПРАВ ВЕРХОВНИМ СУДОМ ЩОДО ВИБОРЧИХ ПРАВ І СВОБОД

Вступ. Однією з найважливіших засад функціонування демократичного суспільства є забезпечення виборчих прав громадян. Виборчі права є невід'ємною складовою конституційного ладу України, і їхній ефективний захист є критично важливим для легітимності виборчих процесів та підтримання стабільності політичної системи. Однак, практика свідчить, що виборчі правопорушення, включаючи фальсифікації, зловживання службовими повноваженнями та порушення виборчих процедур, залишаються поширеним явищем. Це вимагає чіткої правової регламентації та наявності ефективного механізму судового захисту виборчих прав громадян. Верховний Суд України відіграє центральну роль у вирішенні виборчих спорів, однак у правозастосуванні у сфері виборчих прав існує низка проблем, які потребують детального дослідження. Зокрема, це питання кваліфікації виборчих правопорушень, відмежування адміністративної та кримінальної відповідальності за порушення виборчих прав, а також забезпечення правової визначеності та справедливості при розгляді виборчих справ. Постає також необхідність врахування міжнародних стандартів захисту виборчих прав, які мають бути інтегровані у національну судову практику.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У останні роки в Україні спостерігається активізація наукових досліджень, присвячених захисту виборчих прав і свобод. Це пов'язано із зростанням суспільної уваги до виборчих процесів, а також із необхідністю аналізу проблем, що виникають у цій сфері, зокрема у контексті нових викликів, таких як виборчі фальсифікації та політична корупція. Багато авторів зосереджуються на вивченні нормативно-правової бази, яка регулює виборчі процеси в Україні. Зокрема, дослідження, проведене О. М. Ткаченко, наголошує на недосконалості чинного законодавства, що ускладнює захист виборчих прав. Важливим аспектом є аналіз практики Верховного Суду України у справах, що стосуються виборчих прав. О. В. Коваленко у своїй монографії детально досліджує

специфіку розгляду виборчих спорів, вказуючи на ключові рішення Суду та їхній вплив на розвиток правозастосування у цій сфері. Важливою є також робота Н. Б. Гончаренко, яка вказує на проблеми, пов'язані з нерегулярністю та затягуванням розглядів виборчих справ. Окремі дослідження акцентують увагу на соціологічних аспектах виборчих прав, зокрема на ставленні громадян до виборчого процесу та їхньому сприйнятті судової системи. Значну частину досліджень займає порівняльний аналіз міжнародного досвіду захисту виборчих прав. Зокрема, публікації, присвячені практикам європейських країн, пропонують нові підходи до вирішення проблем виборчої корупції та фальсифікацій [4, с. 104]. У цілому, аналіз останніх досліджень свідчить про активний інтерес наукової спільноти до проблематики захисту виборчих прав в Україні. Водночас, наявні дослідження вказують на необхідність подальшого вдосконалення правового регулювання, судової практики та підвищення довіри громадян до виборчого процесу, що є важливими умовами для зміцнення демократичних засад у країні.

Метою є дослідження особливостей розгляду справ щодо захисту виборчих прав і свобод Верховним Судом України. Автори прагнуть проаналізувати сучасну судову практику у справах, пов'язаних із виборчими правопорушеннями, виокремити основні проблеми правозастосування та оцінити, як Верховний Суд забезпечує дотримання принципів правової пропорційності та справедливості під час розгляду таких справ. У статті також пропонуються рекомендації щодо подальшого вдосконалення правового регулювання виборчого процесу та покращення судової практики у сфері виборчих прав з урахуванням міжнародних стандартів.

Виклад основного матеріалу. Найбільш поширеними категоріями справ, які розглядаються Верховним Судом у контексті виборчого процесу, є [5]:

1. Перешкоджання реалізації виборчого права, функціонуванню виборчих комісій або ді-

яльності офіційних спостерігачів (ст. 157 Кримінального кодексу України);

2. Фальсифікація виборчих документів (ст. 158 Кримінального кодексу України);

3. Незаконне використання виборчого бюлетеня або голосування виборцем більше ніж один раз (ст. 158-1 Кримінального кодексу України);

4. Незаконне знищення або пошкодження виборчої документації (ст. 158-2 Кримінального кодексу України);

5. Порухення таємниці голосування (ст. 159 Кримінального кодексу України);

6. Порухення порядку фінансування політичної партії або передвиборної агітації (ст. 159-1 Кримінального кодексу України);

7. Підкуп виборця (ст. 160 Кримінального кодексу України).

Такий розподіл вироків вказує на тенденції у виборчих злочинах та ефективність кримінально-правового регулювання захисту виборчих прав і свобод громадян.

Під час розгляду справ, пов'язаних зі злочинами проти виборчих прав, судам доцільно враховувати положення «Узагальнення судової практики щодо застосування судами України законодавства, яке регулює відповідальність за адміністративні правопорушення, що зазіхають на процес народного волевиявлення та встановлений порядок його забезпечення (статті 212-7–212-21 Кодексу України про адміністративні правопорушення), а також злочини проти виборчих прав і свобод громадян (статті 157–160 Кримінального кодексу України)».

Згідно з даними, розміщеними на офіційному сайті Єдиного державного реєстру судових рішень станом на 31 грудня 2020 року, на підставі результатів парламентських виборів 2019 року було ухвалено 1 обвинувальний вирок за статтею «Перешкоджання реалізації виборчого права, функціонуванню виборчих комісій або діяльності офіційних спостерігачів» (ст. 157 Кримінального кодексу України).

Відповідно до ч. 2 ст. 6 Закону України «Про вибори» [1], основні виборчі права громадян України включають:

1. Право голосування на виборах;
2. Право балотуватися на виборах.

Окрім цих ключових прав, громадяни України мають інші пов'язані права, зокрема, право на участь у передвиборчій агітації. Водночас, у разі порушення цих виборчих прав, особи, які вчинили правопорушення, несуть відповідальність відповідно до чинного законодавства.

Наприклад, коли дії обвинувачених можуть бути кваліфіковані за ч. 3 ст. 157 КК України як перешкоджання виборчому процесу іншого суб'єкта, що супроводжувалося умисним знищенням майна та вчинене за попередньою змовою групою осіб (підпал агітаційного банеру кандидата в народні депутати). Кожному з обвинувачених має бути призначено покарання у вигляді чотирьох років позбавлення волі з умовним відбуванням, з іспитовим строком на два роки, відповідно до статті 75 Кримінального кодексу України.

Наприклад, у справі № 364/1014/192, розглянутій у 2020 році, під час визначення міри покарання суд взяв до уваги роз'яснення, викладене у пункті 17 Постанови Пленуму Верховного Суду України від 24.10.2003 р. № 7 «Про практику призначення судами кримінального покарання» (із подальшими змінами). Суд дійшов висновку, що немає підстав для призначення обвинуваченим додаткового покарання у вигляді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю за санкцією ч. 3 ст. 157 КК України, оскільки злочин, вчинений обвинуваченими, не був пов'язаний із виконанням будь-яких посадових обов'язків чи діяльністю.

Однак, суд не врахував бланкетного характеру статті 157 КК України, не вказавши на конкретне порушення норм виборчого законодавства. Це є важливим елементом, оскільки стаття 157 КК України вимагає чіткого визначення порушених норм закону.

Кількість обвинувальних вироків за цією статтею є відносно незначною, що можна пояснити складністю доказування способу перешкоджання, яке є обов'язковою ознакою складу цього злочину. До того ж, існують труднощі в притягненні до відповідальності членів виборчих комісій, які ухиляються від виконання своїх обов'язків без поважних причин. Цю проблему варто було б вирішити шляхом виокремлення окремого складу правопорушення на рівні адміністративного та кримінального законодавства [6, с. 139].

Фальсифікація виборчих документів відповідно до ст. 158 Кримінального кодексу України є однією з найпоширеніших категорій виборчих злочинів. У 2019 році за цією статтею було ухвалено 30 обвинувальних вироків: два з них стосувалися підроблення підписів виборців у списках під час президентських виборів, а 28 випадків – пов'язані з передчасним підписанням протоколів про підрахунок голосів або

їх складанням поза засіданням виборчої комісії на восьми виборчих дільницях під час парламентських виборів. Жодна з винних осіб не отримала покарання у вигляді позбавлення чи обмеження волі. Більшість вироків були наслідком угод про визнання вини з прокурором, де покарання обмежилося штрафами. Лише в шести випадках було призначено позбавлення волі, з яких у п'яти вироках було додано позбавлення права обіймати певні посади. Однак, відповідно до ст. 75 КК України, обвинувачених звільнили від відбування покарання з випробувальним строком на 1–3 роки

Ця категорія злочинів є особливою тим, що правопорушення може охоплювати кілька складів злочинів із кваліфікуючими ознаками. Підrobка виборчих документів, їхнє незаконне виготовлення, використання або зберігання також підпадають під ці порушення [2, с. 27]. Відповідно до законодавства, кожен виборець повинен особисто підтвердити отримання виборчого бюлетеня своїм підписом у списку виборців. Однак це правило часто порушується, як це мало місце у справах № 237/5434/191 та № 237/5435/192, де члени виборчої комісії підробили підписи відсутніх виборців. В обох випадках суд призначив обвинуваченим три роки позбавлення волі з обмеженням на зайняття певних посад, але, на підставі ст. 75 КК України, вони були звільнені від покарання з випробуванням на два роки.

Слід зазначити, що ч. 2 ст. 158 КК України прямо не згадує списки виборців у переліку виборчих документів, однак їхню належність до виборчих документів можна підтвердити за допомогою норм Закону України «Про Центральну виборчу комісію», де визначено, що виборчі документи складаються в межах виборчого процесу і затверджуються ЦВК.

Справи, пов'язані з підписанням протоколів про підрахунок голосів до їхнього заповнення або їхнім складанням поза засіданням виборчої комісії, є також поширеними. Протоколи про підрахунок голосів мають складатися на засіданні виборчої комісії та підписуватися всіма її членами лише після остаточного заповнення. У 28 справах ця вимога була порушена. Наприклад, у справі № 587/1569/191 обвинувачених засудили за ч. 3 ст. 158 КК України за складання та підписання протоколу поза засіданням комісії. Покарання передбачало п'ять років позбавлення волі з обмеженням на обіймання посад у виборчих комісіях на рік, але вони були звільнені від відбування основного покарання з ви-

пробуванням на один рік відповідно до ст. 75 КК України.

Аналогічні рішення були ухвалені в інших справах, таких як № 584/1123/192 та № 589/3230/193, де обвинувачених також було засуджено за ч. 3 ст. 158 КК України за незаконне підписання протоколів до завершення виборчого процесу або поза засіданням комісії, що призвело до призначення покарань у вигляді штрафів або умовних термінів.

Незаконне використання виборчих бюлетенів або бюлетенів для голосування на референдумі, а також багаторазове голосування виборцем чи учасником референдуму (ст. 158-1 Кримінального кодексу України) є серйозним порушенням виборчого процесу. У 2019 році за цією категорією було винесено 312 обвинувальних вироків, з яких 15 стосувалися президентських виборів, а 16 – парламентських. У двох випадках дії винних кваліфіковані за сукупністю злочинів, передбачених ч. 1 ст. 158-1 та ч. 1 ст. 158-2 КК України.

Важливо зазначити, що жоден обвинувачений не отримав покарання у вигляді позбавлення чи обмеження волі. У більшості випадків були укладені угоди з прокурором щодо визнання вини та призначено покарання у вигляді штрафу. У випадках, коли злочин кваліфікувався за ч. 1 і ч. 2 ст. 158-1 КК України, винні особи отримували покарання у вигляді позбавлення волі з позбавленням права займати певні посади (11 випадків) або обмеження волі (4 випадки). Однак, на підставі ст. 75 КК України, всі винні були звільнені від відбування покарання з випробувальним строком від 1 до 3 років.

Злочини цієї категорії мають комплексний характер і часто охоплюють кілька складів злочинів з кваліфікуючими ознаками.

Згідно з виборчим законодавством, виборець не має права передавати свій виборчий бюлетень іншим особам. Отримання бюлетеня від третіх осіб, а також будь-які спроби змусити виборців передати бюлетень, наприклад, шляхом підкупу чи погроз, забороняються. Виборець має особисто опустити заповнений бюлетень у виборчу скриньку, забезпечуючи при цьому таємницю голосування.

Приховування бюлетеня або протоколу виборчої комісії полягає у тому, що винна особа вилучає документ та ховає його від відповідних суб'єктів, тим самим перешкоджаючи його використанню у виборчому процесі. На відміну від викрадення, приховування не передбачає наміру заволодіти документами для їх подальшо-

го використання, а лише тимчасово вивести їх з-під контролю виборчої комісії. Такі документи можуть бути сховані у приміщенні виборчої дільниці, у речах винного або на прилеглій території.

Так, у справі № 128/1415/191 дії обвинуваченого кваліфікувалися за ч. 2 ст. 15, ч. 1 ст. 158-1 КК України як закінчений замах на приховування виборчого бюлетеня. Виборець, сховавши бюлетень під курткою, намагався винести його додому на згадку, однак його зупинили, і він визнав свою провину. Покарання становило штраф у розмірі 1700 гривень.

У справі № 333/2559/192 дії обвинуваченого полягали в спробі винести бюлетень з виборчої дільниці під верхнім одягом, що було кваліфіковано як приховування. В іншій справі, № 234/7431/193, суд вказав, що метою приховування було вилучення бюлетеня для особистого використання.

Кваліфікуючі ознаки злочину були відображені у справі № 423/2748/194, де дії обвинуваченого, члена виборчої комісії, кваліфікувалися за ч. 2 ст. 158-1 КК України. Член ДВК не видав двом виборцям бюлетені та приховав їх. Суд призначив штраф у розмірі 8500 гривень за угодою про визнання винуватості.

Відповідно до положень чинного виборчого законодавства, реалізація права на голосування на виборчій дільниці передбачає участь двох членів дільничної виборчої комісії. Один із членів комісії перевіряє наявність документів, що засвідчують особу та громадянство виборця, а також підтверджує його внесення до списку виборців відповідної дільниці [3, с. 92]. Після цього виборцеві надається можливість підписатися у відповідному списку. Інший член комісії, у визначеному місці контрольного талону виборчого бюлетеня, заповнює власне прізвище, ініціали, підпис і номер виборця в списку. Виборець також підписується за отримання бюлетеня. Контрольний талон відокремлюється, і бюлетень видається виборцеві.

У справі № 692/1105/191 дії обвинуваченого кваліфіковані відповідно до ч. 1 ст. 158-1 КК України як навмисне незаконне отримання виборчого бюлетеня та повторне голосування. Інцидент стався в селі Коломиці Драбівського району Черкаської області, де виборець проголосував замість своєї дочки. Судом було призначено покарання у вигляді штрафу в розмірі 1700 гривень (100 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян). Суд звернув увагу на роль членів виборчої комісії, які свідомо пору-

шили закон, що потенційно може містити ознаки злочину за ч. 2 ст. 158-1 КК України. Також зазначено про доцільність об'єднання подібних справ в єдине кримінальне провадження.

В інших справах (№ 229/3090/192, № 400/931/193) дії обвинувачених, членів виборчої комісії, були кваліфіковані за ч. 2 ст. 158-1 КК України як видача або отримання бюлетеня особами, які не мали на це права. Суд призначив покарання у вигляді позбавлення волі строком на 5 років із додатковим позбавленням права займати посади, пов'язані з виборчим процесом. Проте, відповідно до ст. 75 КК України, винних осіб було звільнено від відбування покарання з випробувальним терміном у 1 рік.

Варто зазначити, що в низці інших справ (№ 303/7511/194, № 303/7255/195, № 303/7539/196) судом було порушено питання про доцільність об'єднання проваджень, оскільки вони стосувалися однакових правопорушень. У цих випадках дії обвинувачених були кваліфіковані за ч. 2 ст. 158-1 КК України як видача виборчого бюлетеня за змовою членів дільничної комісії.

У справах № 307/1381/197, № 303/7252/198, № 301/2231/199 виникли питання щодо неправильного формулювання вироків, що могло призвести до двозначного тлумачення щодо звільнення від основного чи додаткового покарання.

Слід звернути увагу, що порушення таємниці голосування (ст. 159 КК України) та інші правопорушення, зокрема порушення порядку фінансування (ст. 159-1 КК України) і підкуп виборців (ст. 160 КК України), мають чітко регламентовані наслідки у вигляді відповідальності згідно з Кримінальним кодексом України.

Загалом судова практика у зазначених справах свідчить про необхідність ретельного дотримання норм матеріального права при кваліфікації дій, що стосуються порушення виборчих прав, оскільки це прямо впливає на правосудність вироків та їх подальше виконання.

Висновки. Захист виборчих прав і свобод є фундаментальною частиною демократичних інститутів. Верховний Суд відіграє ключову роль у забезпеченні належного виконання виборчих норм, оскільки його рішення мають вирішальний вплив на легітимність виборчого процесу. Верховний Суд активно займається систематизацією судової практики з виборчих справ, що сприяє формуванню єдиних правових підходів до вирішення спорів у цій сфері. Це, в свою чергу, гарантує правову визначе-

ність та передбачуваність рішень для суб'єктів виборчого процесу. Одним із найскладніших питань залишається відмежування адміністративних і кримінальних правопорушень у виборчій сфері. Верховний Суд акцентує увагу на тому, що кваліфікація злочинів проти виборчих прав повинна базуватися на ретельному аналізі конкретних фактів і обставин справи, що дозволяє уникнути помилкових рішень і забезпечує належний захист виборчого процесу від зловживань. У процесі вирішення виборчих спорів Верховний Суд неодноразово застосовує принцип пропорційності, що дозволяє збалансувати інтереси держави, виборців та кандидатів. Це особливо важливо в контексті захисту прав і свобод громадян, оскільки кожен учасник виборчого процесу має право на справедливий і неупереджений розгляд своєї справи. Верховний Суд не лише захищає виборчі права громадян, але й сприяє формуванню нових стандартів виборчого права, що відповідають міжнародним практикам і стандартам. Це є важливим аспектом розвитку виборчого права в Україні та його інтеграції до європейської правової системи.

Таким чином, Верховний Суд України відіграє вирішальну роль у забезпеченні правової визначеності, захисті виборчих прав та підтримці демократичних принципів у виборчому

процесі. Його діяльність є ключовою для забезпечення легітимності виборів, дотримання стандартів виборчого права та ефективного функціонування правової системи в Україні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Виборчий кодекс України від 19.12.2019 № 396-IX URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/396-20#Text>
2. Відповідальність за порушення виборчого законодавства: посібник для членів виборчих комісій, поліцейських, слідчих та суддів / за ред. М. Хавронюка. Київ : «АК-Group», 2019. 354 с.
3. Європейський демократичний доробок у галузі виборчого права : Матеріали Венеціанської Комісії, Парламентської Асамблеї, Комітету Міністрів, Конгресу місцевих і регіональних влад Ради Європи : пер. з англ. / за ред. Ю. Ключковського. Вид. 2-ге, випр. і доповн. Київ : Логос, 2009. 500 с.
4. Корупційна злочинність: витоки, сучасний стан, стратегія протидії: монографія / за заг. ред. д-ра юр. наук, проф. Т. В. Корнякової. Дніпро: ЛІРА, 2017. 276 с. (у співавторстві з Т. В. Корняковою, О. Л. Соколенко та ін.)
5. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>
6. Смокович М. І. Правове регулювання розгляду виборчих спорів: теоретичний і практичний аспекти. Монографія. К. Юрінком Інтер. 2014. 502 с.
7. Тертишник В. М. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар. Вид. 20-ге, доповн. і перероб. Київ: Алерта, 2023. 1120 с. ISBN 978-617-566-755-2

Кузнєцов М.Г. ОСОБЛИВОСТІ РОЗГЛЯДУ СПРАВ ВЕРХОВНИМ СУДОМ ЩОДО ВИБОРЧИХ ПРАВ І СВОБОД

У науковій статті розглянуто особливості розгляду справ щодо захисту виборчих прав і свобод Верховним Судом України. Виборчі права є основоположним елементом демократичного суспільства, і їх ефективний захист є важливою складовою забезпечення легітимності виборчого процесу. Верховний Суд, як вища судова інстанція, відіграє ключову роль у встановленні єдиної судової практики у виборчих справах, а також у систематизації правозастосування з метою дотримання стандартів виборчого права. У статті проведено аналіз сучасної судової практики Верховного Суду у справах, пов'язаних з виборчими правопорушеннями, та виокремлено ключові тенденції, що впливають на формування правової політики у цій сфері. Особлива увага приділена проблемам кваліфікації правопорушень, які стосуються виборчих прав, та питанням відмежування адміністративної і кримінальної відповідальності. Досліджено, як Верховний Суд застосовує принципи правової пропорційності та справедливості при розгляді виборчих спорів, зокрема, у випадках зловживань та порушень виборчих процедур. У статті також висвітлено питання правової визначеності та необхідності єдиного підходу до судової практики з виборчих справ, що сприяє підвищенню прозорості та передбачуваності судових рішень. Аналіз судової практики показує, що Верховний Суд здійснює значний внесок у розвиток виборчого права, інтегруючи міжнародні стандарти захисту прав і свобод громадян до національного правового поля. Таким чином, стаття підкреслює важливість діяльності Верховного Суду у забезпеченні належного функціонування виборчої системи України, що є необхідним для підтримки демократичних інститутів та верховенства права в умовах сучасних викликів. Автори висловлюють рекомендації щодо подальшого вдосконалення правового регулювання виборчого процесу та зміцнення ролі судових органів у захисті виборчих прав громадян.

Ключові слова: виборчі права, Верховний Суд, судова практика, виборчий процес, виборчі правопорушення, правова пропорційність, адміністративна відповідальність, кримінальна відповідальність, правова визначеність.

Kuznietsov M.H. PECULIARITIES OF THE SUPREME COURT'S CONSIDERATION OF CASES ON ELECTORAL RIGHTS AND FREEDOMS

The article analyzes the peculiarities of consideration of cases on protection of electoral rights and freedoms by the Supreme Court of Ukraine. Electoral rights are a fundamental element of a democratic society, and their effective protection is an important component of ensuring the legitimacy of the electoral process. The Supreme Court, as the highest court, plays a key role in establishing a unified judicial practice in electoral disputes, as well as in systematizing law enforcement to ensure compliance with electoral law standards. The article analyzes the current case law of the Supreme Court in cases related to electoral offenses and identifies the key trends which influence the formation of legal policy in this area. Particular attention is paid to the problems of qualification of offenses related to electoral rights and the issues of distinguishing between administrative and criminal liability. The author analyzes how the Supreme Court applies the principles of legal proportionality and fairness in electoral disputes, in particular, in cases of abuse and violations of electoral procedures. The article also highlights the issue of legal certainty and the need for a unified approach to the court practice in electoral cases, which contributes to the transparency and predictability of court decisions. The analysis of the court practice shows that the Supreme Court makes a significant contribution to the development of electoral law by integrating international standards for the protection of citizens' rights and freedoms into the national legal framework. Thus, the article emphasizes the importance of the Supreme Court's activities in ensuring the proper functioning of Ukraine's electoral system, which is necessary to support democratic institutions and the rule of law in the face of modern challenges. The authors make recommendations for further improvement of the legal regulation of the electoral process and strengthening the role of the judiciary in protecting the electoral rights of citizens.

Key words: electoral rights, Supreme Court, case law, electoral process, electoral offenses, legal proportionality, administrative liability, criminal liability, legal certainty.

Хорошун О.В.,
кандидат юридичних наук,
директор Дніпровського інституту
Приватного акціонерного товариства «Вищий навчальний заклад
«Міжрегіональна Академія управління персоналом»

УДК 343.1:351.745
DOI 10.32782/2663-5666.2024.4.13

ПРОБЛЕМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВЕРХОВЕНСТВА ПРАВА ТА БАЛАНСУ ПРИВАТНИХ І ПУБЛІЧНИХ ІНТЕРЕСІВ ПРИ ЗАСТОСУВАННІ ЗАПОБІЖНИХ ЗАХОДІВ

Вступ. Забезпечення верховенства права при застосуванні запобіжних заходів є одним із ключових викликів сучасного кримінального правосуддя. Запобіжні заходи мають сприяти запобіганню ризикам, таким як уникнення правосуддя, вплив на свідків чи знищення доказів, проте їх використання повинно відповідати принципу пропорційності та захищати права підозрюваних і обвинувачених. Проблема полягає в тому, що на практиці баланс між приватними інтересами особи (права і свободи підозрюваних) та публічними інтересами суспільства (забезпечення безпеки та правосуддя) часто порушується. Особливої уваги потребує застосування запобіжних заходів щодо осіб зі спеціальним статусом, таких як народні депутати, судді чи прокурори, що ускладнюється законодавчими обмеженнями та тривалими бюрократичними процедурами. Це створює додаткові перешкоди для ефективного розслідування та реалізації принципу невідворотності покарання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика запобіжних заходів і забезпечення верховенства права розглядалася в роботах багатьох українських та зарубіжних вчених. Так, О.Сачко і В. Тертишник зосереджували увагу на теоретичних аспектах пропорційності заходів у кримінальному провадженні, підкреслюючи важливість забезпечення прав людини. Питання правового регулювання запобіжних заходів у контексті кримінального процесу аналізували С. Гавриленко та Ю. Баулін, наголошуючи на недосконалості чинного законодавства та його практичного застосування.

Зарубіжні дослідження, зокрема праці Томаса Аллена (Т. Allen) та Макса Дамаска (М. Damaska), акцентують увагу на необхідності гармонізації національних стандартів із міжнародними, а також на забезпеченні права на справедливий суд. Роботи Елеонор Капе

(Е. Cape) та Жозефа Ходжсона (J. Hodgson) досліджують питання ефективності альтернативних запобіжних заходів, таких як електронний контроль і застава, підкреслюючи їхню роль у зменшенні залежності від тримання під вартою.

Метою статті є аналіз проблем забезпечення верховенства права під час застосування запобіжних заходів, зокрема пошук ефективного балансу між приватними та публічними інтересами. Стаття спрямована на виявлення прогалин у законодавстві та практиці, що регулюють запобіжні заходи, і розробку рекомендацій щодо їх удосконалення.

Виклад основного матеріалу. Ні для кого не секрет що забезпечення верховенства права в діяльності правоохоронних органів, зокрема при застосуванні запобіжних заходів, є необхідною умовою для ефективного функціонування правової держави. При цьому важливо, щоб такі заходи відповідали принципу пропорційності, захищали права людини та одночасно гарантували інтереси суспільства. Україна, зокрема через діяльність Національного антикорупційного бюро (НАБУ) та Державного бюро розслідувань (ДБР), стикається з проблемами дотримання цього балансу у процесі розслідування правопорушень.

Верховенство права є основоположним принципом, закріпленим у Конституції України стаття 8. Він передбачає, що всі дії державних органів, зокрема застосування запобіжних заходів, мають здійснюватися відповідно до закону, забезпечуючи рівність перед правосуддям і захист прав людини [7, с. 54]. Однак в умовах боротьби з корупцією та іншими кримінальними правопорушеннями, держава часто стикається з викликом: забезпечити дотримання прав підозрюваних та обвинувачених, водночас захищаючи суспільні інтереси. Запобіжні заходи спрямовані на запобігання можливим ризикам,

як-от уникнення обвинувачених від правосуддя, знищення доказів, або вплив на свідків. Згідно зспираючись на КПК України стаття 176 до запобіжних заходів належе: особисте зобов'язання, особиста порука, застава, домашній арешт, тримання під вартою [5, с. 97].

Якщо ми поговоримо про проблеми то один із найбільших викликів у забезпеченні верховенства права – це досягнення балансу між приватними інтересами (особисті права та свободи підозрюваних) та публічними інтересами (безпека суспільства, забезпечення правосуддя). Це питання є особливо актуальним у діяльності НАБУ та ДБР, де розслідуються корупційні злочини, які зазвичай супроводжуються високим суспільним інтересом. Наприклад, запобіжний захід у вигляді тримання під вартою для підозрюваних у корупції може мати на меті недопущення втечі або впливу на слідство. Проте тривале тримання під вартою без вироку суду може сприйматися як порушення прав людини, особливо з огляду на презумпцію невинуватості, що часто викликає суспільний резонанс і критику з боку правозахисних організацій.

У своїй практиці НАБУ та ДБР зіштовхуються з проблемами, пов'язаними із забезпеченням як прав підозрюваних, так і суспільних інтересів. Одним із прикладів можу навести тривалі судові розгляди щодо обрання запобіжних заходів, що часто призводить до ризиків затягування процесу та порушення принципу розумних строків або застосування запобіжних заходів у вигляді тримання під вартою замість альтернативних заходів.

На нашу думку, для забезпечення балансу приватних і публічних інтересів важливо вдосконалювати законодавчі норми, які регулюють застосування запобіжних заходів. Також ми вважаємо, що потрібно вдосконалити такі статті як ст. 177 КПК (мета і підстави застосування запобіжних заходів) та ст. 132 КПК (загальні правила застосування заходів забезпечення кримінального провадження) за для покращення процедури обґрунтування ризиків, зокрема чіткіше визначення критеріїв для вибору запобіжних заходів. Також треба забезпечувати прозорість та публічну звітність про дотримання прав підозрюваних при застосуванні запобіжних заходів [1, с. 85].

Для забезпечення утвердження верховенства права принципово важливим є дотримання засад недопустимості обмеження прав і свобод людини, а також застосування примусових чи запобіжних заходів виключно в разі край-

ньої необхідності. Виходячи з цього, розвиток концептуальної моделі системи принципів кримінального процесу має бути спрямований, перш за все, на забезпечення незалежності та процесуальної самостійності слідчого, реабілітації невинуватих, гарантування доступу до правосуддя та захисту прав і свобод людини. Особливої уваги потребує дотримання принципу недопустимості звуження існуючих прав і свобод у процесі прийняття нових законів або внесення змін до чинного законодавства. Така модель повинна базуватися на інтеграції фундаментальних принципів, включаючи верховенство права та гарантованість прав людини, що є основою демократичного суспільства та правової держави [2, с. 130].

Отже, дотримання верховенства права передбачає забезпечення прав підозрюваних, водночас не допускаючи зловживань чи порушень публічних інтересів. Національні органи, як НАБУ та ДБР, мають продовжувати роботу в напрямку оптимізації запобіжних заходів, забезпечуючи таким чином високу довіру до правосуддя та стабільність суспільства.

Відповідно до статті 29 Конституції України [3], «у разі нагальної необхідності запобігти злочину чи його припиненню, уповноважені органи можуть застосувати тримання особи під вартою як тимчасовий запобіжний захід, обґрунтованість якого має бути перевірена судом протягом 72 годин». Це положення закріплює важливий принцип обмеженого використання запобіжного заходу тримання під вартою виключно за умов крайньої необхідності. Однак питання застосування цього заходу в контексті кримінальних проступків потребує більш чіткого нормативного регулювання, оскільки безпідставне затримання може бути визнане недопустимим.

Формування інституту кримінальних проступків вимагає правової визначеності як щодо концептуальних основ кримінального права, так і щодо процедур, які забезпечують права особи. Це включає гарантії права на захисника, презумпцію невинуватості та мінімізацію втручання у права особи, що притягається до відповідальності.

Особливого значення питання затримання набуває при розслідуванні злочинів, вчинених особами, які мають спеціальний статус, наприклад, народними депутатами України, судьями та іншими суб'єктами, згаданими у статті 480 КПК України [4]. За положеннями ч. 2 ст. 482 КПК [4], притягнення народного де-

путата до кримінальної відповідальності, його затримання або застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою чи домашнього арешту можливе лише за згодою Верховної Ради України. Це положення значно ускладнює реалізацію інституту затримання, оскільки бюрократичні процедури часто перешкоджають оперативності слідчих дій.

Відповідно до ч. 3 ст. 482 КПК України [4], навіть такі заходи, як обшук, огляд особистих речей або житла народного депутата, порушення таємниці листування чи застосування негласних слідчих дій можливі лише за умови надання Верховною Радою згоди на притягнення до кримінальної відповідальності. Це створює ситуацію замкненого кола: для отримання згоди Верховної Ради потрібні переконливі докази злочину, але для збирання таких доказів потрібна згода того ж органу.

Наші пропозиції щодо вдосконалення правового регулювання мають наступний характер:

1. Запровадження універсального імунітету. Доцільно встановити єдину процедуру затримання, арешту та притягнення до кримінальної відповідальності для осіб із спеціальним статусом (депутати, прокурори, судді, адвокати, журналісти). Такі заходи мають здійснюватися лише за рішенням слідчого судді, за умови обґрунтованого подання Генерального прокурора, керівника регіональної прокуратури, Директора НАБУ або його заступника.

2. Обмеження застосування запобіжних заходів у малозначних справах. Народні депутати та інші особи зі спеціальним статусом не повинні затримуватись за вчинення малозначних злочинів, а також під час виконання службових обов'язків, наприклад, під час сесійної роботи Верховної Ради.

3. Спрощення бюрократичних процедур. Варто мінімізувати час, необхідний для отримання згоди на застосування заходів кримінального забезпечення, зокрема через запровадження електронного документообігу між правоохоронними органами та Верховною Радою [6, с. 134].

4. Розробка чітких критеріїв для застосування заходів. Необхідно деталізувати законодавчі вимоги до процедури отримання доказів, що обґрунтовують застосування запобіжного заходу, щоб уникнути суб'єктивності та правових колізій.

Впровадження цих змін сприятиме забезпеченню балансу між захистом прав осіб зі

спеціальним статусом і потребами ефективного розслідування злочинів, водночас зберігаючи принцип верховенства права та законності у діяльності правоохоронних органів.

Висновки. Отже, на нашу думку, варто також розглянути такі аспекти:

1. Розширення альтернативних заходів. Введення та поширення таких заходів, як електронний контроль чи обмеження певних видів діяльності, дозволить зменшити залежність від тримання під вартою.

2. Запровадження більш детальних процесуальних стандартів. Удосконалення процедурного регулювання допоможе знизити ризики затягування судових процесів.

3. Підвищення кваліфікації суддів і правоохоронців. Навчання щодо застосування запобіжних заходів відповідно до принципу пропорційності сприятиме підвищенню якості прийняття рішень.

4. Адаптація до міжнародних стандартів. Інтеграція принципів Європейського суду з прав людини в національне законодавство може забезпечити кращий баланс між правами осіб і публічними інтересами.

Забезпечення верховенства права при застосуванні запобіжних заходів є не лише обов'язковою умовою правової держави, але й важливим індикатором ефективності правосуддя. Для досягнення цього балансу необхідно вдосконалити законодавче регулювання, підвищити прозорість процедур і забезпечити дотримання прав людини в кожному конкретному випадку. НАБУ та ДБР мають важливу роль у впровадженні цих змін, сприяючи посиленню довіри до правової системи України.

На нашу думку, головною метою вдосконалення системи запобіжних заходів є досягнення довіри суспільства до судових і правоохоронних органів. Це можливо лише за умов прозорості процедур, ефективного використання ресурсів і чіткого дотримання принципів верховенства права. НАБУ та ДБР мають стати провідниками цих змін, демонструючи високу якість роботи й відповідальність перед суспільством.

Оптимізація запобіжних заходів сприятиме не лише підвищенню ефективності правосуддя, але й стабільності правової системи, забезпечуючи захист прав кожної особи та збереження суспільних інтересів. Це стане важливим кроком до зміцнення демократичних цінностей та побудови правової держави в Україні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Грицюк І. В. Запобіжні заходи в системі заходів процесуального забезпечення участі осіб у досудовому розслідуванні. *Право.ua*. 2015. № 3. С. 84–87.
2. Зеленська М. І. Гарантії прав і свобод особи під час застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою: монографія. К.: Алерта, 2016. 2012 с.
3. Конституція України [Електронний ресурс] / *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 1996. № 30. с. 141. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>
4. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 р. №4651-VI *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 9–10. № 11–12. № 13. ст. 88.
5. Сачко О.В. Доктринальна модель принципу верховенства права. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2018. Вип. 4 (25). Том 3. С. 96–100 (міжнародна наукометрична база Index Copernicus International, Республіка Польща).
6. Сачко О.В. Забезпечення верховенства права під час застосування спрощених та інших особливих форм і режимів кримінального провадження. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2016. Вип. 6. Том 1. С. 133–135 (міжнародна наукометрична база Index Copernicus International, Республіка Польща).
7. Шевчук С. Доктрина верховенства права та конституціоналізму: історична генеза і співвідношення. *Право України*. 2010. № 3. С. 52–61

Хорошун О.В. ПРОБЛЕМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВЕРХОВЕНСТВА ПРАВА ТА БАЛАНСУ ПРИВАТНИХ І ПУБЛІЧНИХ ІНТЕРЕСІВ ПРИ ЗАСТОСУВАННІ ЗАПОБІЖНИХ ЗАХОДІВ

Стаття присвячена комплексному аналізу проблем забезпечення верховенства права та балансу між приватними і публічними інтересами під час застосування запобіжних заходів у кримінальному провадженні. Особлива увага приділяється теоретичним та практичним аспектам функціонування цього інституту в Україні з урахуванням сучасних викликів, зокрема діяльності таких ключових правоохоронних органів, як Національне антикорупційне бюро (НАБУ) та Державне бюро розслідувань (ДБР). У дослідженні акцентується на важливості дотримання принципу верховенства права, закріпленого у статті 8 Конституції України, при виборі та застосуванні запобіжних заходів. Автори визначають, що запобіжні заходи мають бути спрямовані на запобігання ризикам уникнення правосуддя, впливу на свідків, знищення доказів, але при цьому повинні відповідати принципу пропорційності та не порушувати права підозрюваних. Розглядаються проблеми забезпечення балансу між приватними інтересами (захист прав підозрюваних) і публічними інтересами (забезпечення безпеки суспільства та правосуддя). Одним із ключових викликів є надмірне використання тримання під вартою як запобіжного заходу та недостатнє використання альтернативних заходів, таких як електронний контроль чи домашній арешт. Автори також досліджують специфіку застосування запобіжних заходів щодо осіб із спеціальним правовим статусом, таких як народні депутати, судді, прокурори. Проаналізовано обмеження, встановлені чинним законодавством, зокрема статтями 480 і 482 КПК України, які ускладнюють оперативне розслідування та створюють правові колізії, що фактично блокують реалізацію інституту затримання. Значна увага приділена проблемам правового регулювання та необхідності вдосконалення чинного законодавства. У статті підкреслюється, що відсутність чітких критеріїв для обґрунтування ризиків і вибору запобіжного заходу, а також надмірний формалізм у процесуальних питаннях негативно впливають на ефективність правосуддя.

Ключові слова: верховенство права, запобіжні заходи, баланс приватних і публічних інтересів, ДБР, НАБУ, тримання під вартою, альтернативні заходи, правове регулювання, кримінальне провадження.

Khoroshun O.V. PROBLEMS OF ENSURING THE RULE OF LAW AND THE BALANCE OF PRIVATE AND PUBLIC INTERESTS IN THE APPLICATION OF PREVENTIVE MEASURES

The article is devoted to a comprehensive analysis of the problems of ensuring the rule of law and the balance between private and public interests in the application of preventive measures in criminal proceedings. Particular attention is paid to the theoretical and practical aspects of the functioning of this institution in Ukraine, taking into account current challenges, in particular, the activities of such key law enforcement agencies as the National Anti-Corruption Bureau (NABU) and the State Bureau of Investigation (SBI). The study emphasizes the importance of adhering to the rule of law, enshrined in Article 8 of the Constitution of Ukraine, when selecting and applying preventive measures. The authors determine that preventive measures should be aimed at preventing the risks of avoiding justice, influencing witnesses, and destroying evidence, but should also comply with the principle of proportionality and not violate the rights of suspects. The article discusses the problems of striking a balance between private interests (protection of suspects' rights) and public interests (ensuring public safety and justice). One of the key challenges is the excessive use of detention as a preventive measure and the insufficient use of alternative measures, such as electronic monitoring or house arrest. The authors also examine the specifics of the application of preventive measures to persons with a special legal status, such as MPs, judges, and prosecutors. The author analyzes the restrictions established by the current legislation, in particular Articles 480 and 482 of the CPC of Ukraine, which complicate the operational investigation and create legal conflicts that actually block the implementation of the institution of detention. Considerable attention is paid to the problems of legal regulation and the need to improve the current legislation. The article emphasizes that the lack of clear criteria for substantiating risks and choosing a preventive measure, as well as excessive formalism in procedural matters, negatively affect the efficiency of justice.

Key words: rule of law, preventive measures, balance of private and public interests, SBI, NABU, detention, alternative measures, legal regulation, criminal proceedings.

КРИМІНАЛІСТИКА; СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА; ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

Комісарчук Р.В.,

*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри державно-правових дисциплін та публічного управління
Донецького державного університету внутрішніх справ*

УДК 343.98.001.36

DOI 10.32782/2663-5666.2024.4.14

ЛОГІКО-ФІЛОСОФСЬКА СТРУКТУРА ТЕХНОЛОГІЇ БОРотьБИ ЗІ ЗЛОЧИННІСТЮ

Вступ. Сучасні технології є невід'ємною частиною сучасного суспільства та охоплюють широкий спектр питань в правоохоронній сфері через: біотехнології, енергетичні технології, інформаційні технології, матеріальні технології, нанотехнології. Досліджувана нами проблема лежить на стику теорії права та держави, кримінального права, кримінального процесу, кримінології, криміналістики та інших юридичних наук, а також теорії та практики загальної та юридичної конфліктології, філософії, соціології, психології, теорії управління та ін. Йдеться про нову форму зв'язку правових та інших гуманітарних наук з юридичною практикою, щодо загальної організації боротьби; попередження (профілактики) злочинності; правоохоронної діяльності. Використання такої технології – важливий ресурс, що дозволить підвищити ефективність криміналістичного забезпечення діяльності з виявлення, розслідування та попередження злочинів, оскільки злочинці стають все більш винахідливими, а тому технології, що застосовуються правоохоронними органами, повинні відповідати новим викликам у боротьбі зі злочинністю через використання відповідних інновацій для розв'язання проблем, що виникають в цій сфері та впливають на зміни в суспільстві.

Актуальність теми обумовлюється практичною значимістю відповідної проблеми. На сучасному етапі розвитку юридичної науки не створено належної моделі технології боротьби зі злочинністю, оскільки, не розкрито природу криміналістичної ідеології, політики, стратегії та організації боротьби зі злочинністю, попередження (профілактики) злочинності та правоохоронної діяльності, їх місця в структурі технології.

У силу викладеного, дослідження технології боротьби зі злочинністю є одним із актуальних

завдань криміналістики та всього правознавства в цілому.

Дискусії з проблем технології боротьби зі злочинністю у певному форматі відсутні, тому що недостатньо вивчені фундаментальні проблеми теорії, методології та історії сучасної криміналістичної науки. Але, незважаючи на означене, слід визнати незворотним процес становлення нової криміналістичної парадигми, глибоких концептуальних змін у змісті криміналістики, що призведе до оновлення змісту та основних наукових категорій, мети та цінностей криміналістичної наукової спільноти. Докладні дослідження технологічного процесу боротьби зі злочинністю дозволять більш чітко та грамотно забезпечити дотримання прав та інтересів людей, законності та правопорядку у суспільстві, оптимізувати юридичну практику (правотворчу, правозастосовну, судову тощо), спрямовану на ефективне виявлення, розслідування та попередження злочинів, усунення можливості ухвалення незаконних правових рішень.

Тому, **метою та завданням дослідження** є постановка питання можливого визначення логіко-філософської структури технології боротьби зі злочинністю.

Основне завдання правоохоронних органів – боротьба зі злочинністю – складна системна протидія злочинності із застосуванням репресивних та нерепресивних засобів, що являє собою єдність трьох наступних підсистем:

1) загальної організації боротьби зі злочинністю – складний і багатогранний процес, що включає комплексне використання законодавчих, правоохоронних, профілактичних й судових заходів; потребує злагодженої роботи різних державних органів й інститутів, а також активного залучення громадськості для забезпечення безпеки та правопорядку в суспільстві.

2) попередження (профілактика) злочинності є також важливою складовою боротьби зі злочинністю, що потребує комплексного підходу, який включає індивідуальні, соціальні, загальні та кримінологічні заходи. Найефективніша профілактика злочинності полягає у створенні умов, що сприяють розвитку правопорядку та забезпеченню соціальної стабільності. У цьому процесі важливу роль відіграють як державні органи, так і громадські інститути, що сприяють зміцненню правової свідомості та соціальної відповідальності.

3) правоохоронної діяльності – сукупність дій, заходів, що реалізуються державними органами, уповноваженими забезпечувати дотримання законності, правопорядку та захист прав й свобод громадян. Правоохоронна діяльність включає цілу низку функцій, від профілактики злочинності до покарання винних осіб, і має бути побудована на принципах законності, прав людини та ефективного виконання своїх обов'язків. Для забезпечення безпеки громадян та правопорядку правоохоронні органи повинні діяти в межах закону, забезпечувати прозорість своєї діяльності та співпрацювати з іншими органами та громадськістю.

Означене надає можливість структурувати предмет технології боротьби зі злочинністю за трьома вище вказаними базовими напрямками. Враховуючи це, структура технології боротьби зі злочинністю означає таку її будову, розташування основних елементів та зв'язків, які забезпечать їй цілісність, збереження об'єктивно необхідних властивостей й функцій при впливі на неї різноманітних факторів дійсності. Досліджувана технологія – утворення полі-структурне, що включає зокрема логіко-філософську, просторову, функціональну, генетичну, тимчасову, стохастичну й інші структури.

У цій статті вважаємо за доцільне найбільш докладно розглянути лише логіко-філософську структуру технології. Докладний аналіз інших структур технології виходить за рамки нашого дослідження і вимагає самостійного, більш детального їх вивчення.

Вихідним поняттям в логіко-філософській структурі досліджуваної технології виступає поняття «система». Елемент системи – це мінімальна одиниця в складі даного цілого, що виконує в ньому певну функцію. Особливістю системи є її цілісність, незвідність властивостей цілого до суми властивостей що є складовими його елементів, залежність кожного елемента від його місця й функцій в системі. Все,

що міститься в системі (елементи, відносини, зв'язки, процеси, тенденції розвитку) є її «змістом».

Зміст технології боротьби зі злочинністю – це сукупність всіх складових її властивостей, зв'язків й елементів. У літературі існують різноманітні точки зору з приводу елементного складу технології, а також окремих її різновидів. Більшість дослідників соціальних і юридичних технологій, за винятком незначних нюансів, вважають, що технології складаються з ряду дій, що застосовуються в певній послідовності. Підходи до структури соціальних і юридичних технологій є для нас методологічними засадами опису структури технології боротьби зі злочинністю.

Структурний аналіз передбачає дослідження технології боротьби зі злочинністю в діалектичній єдності її змісту та форми. Зміст дозволяє розкрити систему, яку утворюють досліджувану технологію, її внутрішні властивості і елементів, а форма – показати способи внутрішньої організації, існування й зовнішнього вираження елементів та властивостей змісту.

Основними інституційними елементами змісту технології боротьби зі злочинністю, на нашу думку, є наступні:

1. Об'єкти технології боротьби зі злочинністю – це різноманітні елементи, процеси та явища, які підлягають впливу криміналістичних, правових, технічних й організаційних заходів з метою виявлення, попередження, припинення та розслідування злочинів. До них належать фізичні об'єкти, інформація, особи, а також соціальні явища, які прямо чи опосередковано пов'язані зі злочинною діяльністю.

2. Предмет технології боротьби зі злочинністю охоплює теоретичні та практичні аспекти дослідження, розробки й впровадження систем, методів, засобів і технологій, спрямованих на виявлення, попередження, припинення, розслідування злочинів та мінімізацію їх наслідків. Означений предмет об'єднує міждисциплінарний підхід, який використовує знання криміналістики, кримінології, права, інформатики, соціології, психології та інших наук. Основні аспекти предмета технології: теоретичні основи; інструменти та методи; організаційний аспект; інновації в боротьбі зі злочинністю; етичний і правовий контекст.

3. Суб'єкти технології боротьби зі злочинністю – особи, організації, установи або їх об'єднання, які здійснюють діяльність із розробки, впровадження, використання та вдосконалення

методів, засобів і технологій для попередження, розкриття, розслідування та припинення злочинів. Суб'єкти діють в межах правового поля, використовуючи криміналістичні, організаційні, інформаційні, технічні й аналітичні ресурси.

4. Система загальносоціальних, спеціально-юридичних та технічних засобів (техніка), які використовуються для загальної організації боротьби; попередження (профілактики) злочинності; правоохоронної діяльності при виявленні, розслідуванні та попередженні злочинів.

5. Система прийомів, способів і методів, а також основи «проміжного» планування й організації діяльності (тактика) щодо загальної організації боротьби; попередження (профілактики) злочинності; правоохоронної діяльності;

6. Система спеціальних методів, прийомів й засобів щодо виявлення, розслідування та попередження конкретних видів злочинів (криміналістична методика) – ґрунтується на загальних теоретичних положеннях криміналістики та враховує специфіку різних злочинних дій.

7. Науково обґрунтовані принципи, перспективні плани, програми і прогнози (стратегія). Стратегія технології боротьби зі злочинністю – комплексна система підходів, принципів, пріоритетів й заходів, спрямованих на забезпечення ефективного використання технологій для попередження, виявлення, розслідування та припинення злочинів, а також на мінімізацію їх наслідків. Базується на інтеграції інноваційних технологій, міждисциплінарному підході, міжнародному співробітництві та правовому регулюванні. Основні напрями: попередження злочинності; підвищення ефективності розслідування; інтеграція технологій у правоохоронну діяльність; захист криміналістичної інформації; підготовка кадрів; міжнародне співробітництво.

8. Превентивні дії й операції в технології боротьби зі злочинністю спрямовані на виявлення, попередження та усунення причин та умов, що сприяють вчиненню злочинів, з використанням сучасних технологій. Ці заходи ґрунтуються на аналітичному підході, прогнозуванні, моніторингу та інтеграції інноваційних рішень. Основні види превентивних дій: аналітичний моніторинг та прогнозування злочинності; технологічний контроль та моніторинг; біометричний контроль; інформаційна безпека та кібербезпека; освітньо-інформаційні заходи. Основні превентивні операції: інформаційні операції; міжнародні превентивні заходи; профілактичні рейди; технічні операції.

9. Мета і результати технології боротьби зі злочинністю. Основна мета технології боротьби зі злочинністю – створення інтегрованої системи, яка ефективно попереджає, виявляє, розслідує злочини та мінімізує їхні наслідки. На сьогодні основна увага приділяється впровадженню інноваційних рішень, гармонізації методів із міжнародними стандартами та забезпеченню безпеки громадян. Результати технології боротьби зі злочинністю знаходять своє вираження в наступному: гармонізація з міжнародними стандартами; економічні переваги; захист інформаційних ресурсів; інтеграція сучасних технологій; підвищення ефективності правоохоронної діяльності; підвищення рівня довіри суспільства; попередження злочинності. Довгострокові результати: забезпечення стійкості до нових видів злочинності, зокрема кіберзлочинів й транснаціональної злочинності; зменшення криміногенного впливу на суспільство; інтеграція України у світовий простір боротьби зі злочинністю; формування безпечного середовища для громадян, бізнесу та державних установ.

10. Криміналістична політика, як елемент технології боротьби зі злочинністю. Криміналістична політика – це сукупність стратегічних і тактичних напрямів, які регулюють використання криміналістичних методів, засобів і технологій для запобігання, розкриття та розслідування злочинів. Вона є важливим елементом технології боротьби зі злочинністю, забезпечуючи науково обґрунтоване планування та координацію зусиль для досягнення максимальної ефективності в правоохоронній діяльності. Основні цілі криміналістичної політики: ефективне розслідування злочинів; інтеграція з міжнародними практиками; підвищення якості доказової бази; попередження злочинності. Основні напрями: інформаційна та кібербезпека; освітній напрям; регламентація використання криміналістичних технологій; розробка стратегічних підходів до боротьби зі злочинністю; удосконалення методик розслідування. Криміналістична політика виступає основою для організації технологічної боротьби зі злочинністю, задаючи стратегічні пріоритети й забезпечуючи системний підхід до вирішення актуальних завдань у правоохоронній діяльності.

11. Криміналістична ідеологія, як елемент технології боротьби зі злочинністю. Ідеологія боротьби зі злочинністю – система ідей, принципів та цінностей, які визначають напрями, методи й цілі протидії злочинності. Вона формує концептуальні основи для розробки кри-

міналістичних технологій, стратегій і політик, а також спрямовує діяльність правоохоронних органів і суспільства в цілому. Ідеологія є фундаментом, який об'єднує: етичні стандарти; моральні принципи; цінності суспільства. Ідеологія сприяє створенню комплексного підходу до протидії злочинності, забезпечуючи гармонію між технологічними, правовими та соціальними аспектами. Основні складові ідеології боротьби зі злочинністю: баланс між безпекою та правами людини; науковий підхід до протидії злочинності; орієнтація на попередження злочинності; принципи верховенства права; співпраця держави та суспільства.

12. Криміналістична безпека як елемент технології боротьби зі злочинністю – комплекс заходів, стратегій і засобів, спрямованих на захист суспільства, держави, окремих громадян і їхніх прав від кримінальних загроз. Вона є центральним елементом, який визначає ефективність і цілеспрямованість криміналістичних технологій, забезпечуючи їх відповідність сучасним викликам. Безпека виконує кілька ключових функцій: захисну; інтегративну; превентивну; реактивну. На даний час можна визначити наступні компоненти безпеки в боротьбі зі злочинністю: інформаційну; кібербезпеку; соціальну; технологічну; фізичну. Забезпечення безпеки в технологіях боротьби зі злочинністю здійснюється через використання технологій моніторингу; інтеграцію штучного інтелекту; міжнародне співробітництво; ппрофілактику ризиків.

Можна також аналізувати й загальносоціальні аспекти змісту даної технології, виділяючи економічний, політичний, соціально-культурний, етичний, національний та інші види її змісту.

Говорячи про форму технології боротьби зі злочинністю, ми вже згадували про те, що доцільно виділити в ній внутрішню і зовнішню сторони. Зовнішньою формою технології боротьби зі злочинністю виступають різноманітні документи (заяви, клопотання, офіційні акти владних суб'єктів і т.п.), в яких закріплюються попереджувальні дії і операції, прийоми, способи і методи їх здійснення, винесені рішення, мета й результати. До внутрішньої форми, тобто способу організації і внутрішнього зв'язку елементів змісту технології, ми відносимо її процедурно-процесуальні форми. Це процесуальні стадії, провадження й режими, що визначають послідовність і специфіку здійснюваних дій з виявлення, розслідування та попередження

злочинів і прийнятих рішень. Єдність, цілісність і взаємозумовленість усіх компонентів змісту і форми технології боротьби зі злочинністю забезпечується генетичними й функціональними, внутрішніми та зовнішніми, прямими й зворотними, правовими й неправовими зв'язками і відносинами, за допомогою яких здійснюється перенесення енергії, інформації та властивостей, взаємний обмін результатами різних видів правоохоронної діяльності.

Отже, системно-структурний підхід дозволяє досить повно і докладно уявити технологію боротьби зі злочинністю в якості цілісного й самостійного явища, яке характеризується диференційованістю, єдністю та взаємозв'язком (взаємодією) елементів його змісту та форми.

Виходячи з наведеного вище, структуру криміналістичної технології складають наступні елементи: 1. Об'єкти технології боротьби зі злочинністю. 2. Предмет технології боротьби зі злочинністю. 3. Суб'єкти та учасники технології боротьби зі злочинністю. 4. Криміналістична техніка. 5. Криміналістична тактика. 6. Криміналістична методика. 7. Криміналістична стратегія. 8. Превентивні дії й операції технології боротьби зі злочинністю. 9. Мета і результати технології боротьби зі злочинністю. 10. Криміналістична політика. 11. Криміналістична ідеологія. 12. Криміналістична безпека.

Таким чином, технологія боротьби зі злочинністю передбачає використання всієї сукупності юридично-криміналістичних засобів, будучи відображенням або конструюванням їхньої системної взаємодії у вигляді юридично-криміналістичних принципів, правил, прийомів, способів, методів, що застосовуються суб'єктами права для отримання юридично значущих результатів. Під засобами, включеними до поняття «юридично-криміналістичні засоби», розуміються засоби у загальноживаному значенні – те, за допомогою чого здійснюється вплив на що-небудь, «предмет», «інструмент» забезпечення діяльності, що носить по відношенню до цієї самої діяльності – зовнішній характер. Відповідно, під юридично-криміналістичними засобами нами розуміються різні предмети та явища, з допомогою яких здійснюється юридична діяльність. Термін «засоби», з допомогою якого утворено поняття «юридично-криміналістичні засоби», під ними ми розуміємо також й елементи технології боротьби зі злочинністю (безпеку, ідеологію, політику, стратегію, тактику, методика, об'єкт, предмет та суб'єкти здійснення найефективнішої юридичної діяльності).

Побудована нами горизонтальна схема технології боротьби зі злочинністю відповідає філософському поняттю структури.

Таким чином, технології боротьби зі злочинністю є системним утворенням, структурні елементи яких підпорядковані і перебувають у різноваріантному функціональному взаємозв'язку. Цей зв'язок являє відносини такої залежності, коли використання одного елемента структури технології неможливо без залучення інших її елементів, зміна одного її структурного елемента взаємно обумовлено зміною іншого. Тобто, в нашому розумінні, структура технології є системою функціонально пов'язаних елементів, яка в цілому може успішно функціонувати, тобто виконувати свою роль у тому випадку, коли кожен із елементів, що її утворюють, в даний період часу оптимальний.

На завершення питання про структуру технології боротьби зі злочинністю слід зазначити, що на нормативному, прикладному та доктринальному

рівнях поки що не існує детально опрацьованих технологій зі структурною організацією, що наведена у цій роботі, та, відповідає розкритим вище вимогам системності.

У різних процесуальних кодексах та матеріальних законах закріплені лише загальна схема, принципи та завдання юридичної діяльності. Аспекти власне технології цієї діяльності, свого роду «технологічного знання», не опрацьовані. Тим часом, технологічне знання має характеризуватись рядом специфічних ознак, першою з яких є конкретність, детальність при його розробці, деталізованість, а другим – оформлення положень, що становлять його зміст, у вигляді деякого зведення рекомендацій щодо здійснення будь-якої діяльності.

Тому ми вважаємо, що таке зведення рекомендацій, методик необхідно розробити в рамках технології боротьби зі злочинністю об'єднаними зусиллями криміналістів – вчених-теоретиків та юристів-практиків.

Комісарчук Р.В. ЛОГІКО-ФІЛОСОФСЬКА СТРУКТУРА ТЕХНОЛОГІЇ БОРЬБИ ЗІ ЗЛОЧИННІСТЮ

У статті технологія боротьби зі злочинністю означено як таку, що передбачає використання всієї сукупності юридично-криміналістичних засобів. Під засобами, включеними до поняття «юридично-криміналістичні засоби», розуміються засоби у загальнозживаному значенні – те, за допомогою чого здійснюється вплив на що-небудь, «предмет», «інструмент» забезпечення діяльності, що носить по відношенню до цієї самої діяльності – зовнішній характер. Відповідно, під юридично-криміналістичними засобами нами розуміються різні предмети та явища, з допомогою яких здійснюється юридична діяльність.

Термін «засоби», з допомогою якого утворено поняття «юридично-криміналістичні засоби», під ними ми розуміємо елементи технології боротьби зі злочинністю (безпеку, ідеологію, політику, стратегію, тактику, методику, об'єкт, предмет та суб'єкти здійснення найефективнішої юридичної діяльності). Побудована нами горизонтальна схема технології боротьби зі злочинністю відповідає філософському поняттю структури.

Таким чином, технології боротьби зі злочинністю є системним утворенням, структурні елементи яких підпорядковані і перебувають у різноваріантному функціональному взаємозв'язку. Структура технології є системою функціонально пов'язаних елементів, яка в цілому може успішно функціонувати, тобто виконувати свою роль у тому випадку, коли кожен із елементів, що її утворюють, в даний період часу оптимальний.

На нормативному, прикладному та доктринальному рівнях поки що не існує детально опрацьованих технологій зі структурною організацією. У різних процесуальних кодексах та матеріальних законах закріплені лише загальна схема, принципи та завдання юридичної діяльності. Аспекти власне технології цієї діяльності, свого роду «технологічного знання», не опрацьовані. Технологічне знання має характеризуватись рядом специфічних ознак, першою з яких є конкретність, детальність при його розробці, деталізованість, а другим – оформлення положень, що становлять його зміст, у вигляді деякого зведення рекомендацій щодо здійснення будь-якої діяльності. Таке зведення рекомендацій, методик необхідно розробити в рамках технології боротьби зі злочинністю об'єднаними зусиллями криміналістів – вчених-теоретиків та юристів-практиків.

Ключові слова: безпека, ідеологія, політика, стратегія, об'єкт технології, суб'єкти технології боротьби зі злочинністю.

Komisarchuk R.V. LOGICAL-PHILOSOPHICAL STRUCTURE OF CRIME-FIGHTING TECHNOLOGY

The technology of combating crime involves the use of the entire set of legal and forensic means, being a reflection or construction of their systemic interaction in the form of legal and forensic principles, rules, techniques, methods, methods used by subjects of law to obtain legally significant results.

Firstly, the means included in the concept of “legal and forensic means” are understood as means in the commonly used sense – that by which an influence is exerted on something, an “object”, an “instrument” for ensuring activity that is external in relation to this very activity. Accordingly, by legal and forensic means we mean various objects

and phenomena with the help of which legal activity is carried out. The term “means”, with the help of which the concept of “legal and forensic means” is formed, we also understand the elements of the technology of combating crime (security, ideology, policy, strategy, tactics, methodology, object, subject and subjects of the most effective legal activity).

The horizontal scheme of the technology of combating crime that we have constructed corresponds to the philosophical concept of structure.

Secoundly, the technology of combating crime is a systemic formation, the structural elements of which are subordinate and are in a multivariate functional relationship. This relationship represents a relationship of such dependence, when the use of one element of the structure of the technology is impossible without the involvement of its other elements, the change of one of its structural elements is mutually conditioned by the change of another. That is, in our understanding, the structure of technology is a system of functionally related elements, which as a whole can function successfully, that is, fulfill its role in the event that each of the elements that form it is optimal in a given period of time.

For example, the presence of such a tool as audio equipment in the technical means of technology necessitates the involvement of other elements of the structure of technology in its practical use: rules, techniques, methods and methods that ensure the possibility of real use of this tool in legal activities.

In conclusion, the question of the structure of technology for combating crime should be noted that at the normative, applied and doctrinal levels there are still no detailed technologies with the structural organization given in this work, which meets the requirements of systematicity disclosed above. In various procedural codes and substantive laws, only the general scheme, principles and tasks of legal activity are enshrined. Aspects of the actual technology of this activity, a kind of “technological knowledge”, have not been worked out.

At the same time, technological knowledge should be characterized by a number of specific features, the first of which is specificity, detail in its development, detail, and the second – the formulation of the provisions that make up its content, in the form of a set of recommendations for carrying out any activity.

Therefore, we believe that such a set of recommendations and methods should be developed within the framework of crime control technology by the joint efforts of criminologists – theoretical scientists and practicing lawyers.

Key words: security, ideology, politics, strategy, object of technology, subjects of crime-fighting technology.

Деркач О.О.,
аспірантка другого року навчання
Інституту міжнародних відносин
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка

УДК 293

DOI 10.32782/2663-5666.2024.4.15

МІЖНАРОДНИЙ ЗАХИСТ ПРАВ ЛЮДИНИ В УМОВАХ ДІДЖИТАЛІЗАЦІЇ ТА РОЗВИТКУ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ: МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ СТАНДАРТИ

Вступ. У сучасному світі діджиталізація та динамічний розвиток штучного інтелекту (ШІ) докорінно змінюють соціальні та правові структури, впливаючи на права людини та принципи міжнародного права. Використання цифрових технологій, зокрема штучного інтелекту, може впливати як на забезпечення, так і на обмеження фундаментальних прав і свобод людини.

Мета статті. Штучний інтелект заповнив весь суспільний простір, вийшовши далеко за межі звичного сприйняття і переробки інформації. В рамках цього виникає потреба в адаптації та розробці правових механізмів, які б вплинули на регулювання ШІ у суспільному просторі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасна наукова література зосереджена на багатьох аспектах використання штучного інтелекту (ШІ) у питанні захисту прав людини, що відображає багато вимірність цієї проблематики.

У науковому дискурсі виокремлюють шість основних цифрових прав людини: право на доступ до Інтернету, право на вираження поглядів онлайн, право на приватність і захист персональних даних, право на свободу та особисту безпеку, право на мирні зібрання, асоціації та/або використання електронних інструментів демократії, право на цифрове самовизначення (або право на забуття). Стаття 3 Конституції України говорить, що права і свободи людини, їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність [1].

Вітчизняна дослідниця Л. Тарасенко вказує, що доступ до Інтернету носить статус основного права, котре поширюється на всіх людей, незалежно від їх походження, громадянства, релігії тощо. Його гарантує держава, міжнародна

спільнота, в тому числі міжурядові та приватні організації [2, с. 157]. Натомість Н. І. Ткачук зазначає, що інформаційні права та свободи людини – це невід’ємні конституційні права. Сприяння у їх задоволенні зумовлено потребою у їх отриманні, використанні, поширенні, охороні та захисті [3, с. 28].

Оскільки діджиталізація та штучний інтелект це процеси, які функціонують невід’ємно від самої людини, їх надмірний вплив може порушувати права людини, впливаючи на нормальне функціонування. Група дослідників відзначає, що в міжнародно правовому просторі головним документом, який врегульовує питання захисту цифрових та інформаційних прав є Європейська конвенція з прав людини. Стаття 8 Конвенції [4] закріплює повагу до приватного та сімейного життя, а стаття 10 – свободу вираження поглядів [5, с. 92]. Разом з тим, ООН офіційно визнала право на доступ до інтернету як невід’ємне право людини, зазначивши про це у щорічному звіті [6].

Утвердження та забезпечення прав і свобод людини визначається державою як головний обов’язок. Активний розвиток цифрових технологій зумовив розвиток цифрових та інформаційних прав. Цифрове та інформаційне середовище нині неможливо уявити без діджиталізації та ШІ. Вітчизняні дослідники О. С. Гиляка та О. В. Петришин відзначають, що використання цифрових технологій стимулювало трансформаційні процеси в суспільстві, які проявляються у зміні суспільних відносин через активне застосування сучасних цифрових технологій в різних сферах людської діяльності. Цифрова революція, як рушійний фактор розвитку суспільства, сприяла становленню цифрової економіки, формуванню основ цифрового права та

нової структури соціальних взаємин на основі Інтернету, соціальних мереж і різноманітних інформаційно-комунікаційних технологій. Нині, в умовах сучасного розвитку суспільства цифрові технології формуються нові підходи, які впливають на виробництво та умови переходу до нової формації суспільних відносин, а також цифровізації самого права, яке регулює ці відносини [7, с. 17].

Галузь ІІІ визначається як напрям діяльності у сфері інформаційних технологій, забезпечує створення, впровадження та використання технологій ІІІ. Науковець О. Зозуляк зазначає, що штучний інтелект є результатом інтелектуальної і технологічної діяльності людини. Створений людиною пристроєм або програмним забезпеченням, ІІІ має всі підстави вважатися об'єктом права інтелектуальної власності, оскільки він є не просто технічним досягненням, а складним інтелектуальним продуктом, що поєднує в собі творчі і технологічні зусилля своїх розробників. Це передбачає можливість його захисту як об'єкта інтелектуальної власності, адже він містить у собі нові алгоритми, оригінальні рішення, дані та методи, що розцінюються як інтелектуальний ресурс із власною вартістю та цінністю [8, с. 97]. В Резолюції 2015/2103(INL) від 16 лютого 2017 року [10] міститься необхідність запровадження правового підґрунтя для використання штучного інтелекту. Зокрема, пропонується створення єдиної європейської системи реєстрації цих технологій, що включає присвоєння індивідуальних реєстраційних номерів. Це дозволить ефективно ідентифікувати апарати, їх власників та умови відшкодування завданих збитків. Резолюція також передбачає створення спеціального агентства для контролю за робототехнікою та порушує питання про залежність людини від технічних пристроїв, включаючи аспекти роботизації людського організму.

Резолюція 2015/2103(INL) від 16 лютого 2017 року [10] міститься необхідність запровадження правового підґрунтя для використання штучного інтелекту. Зокрема, пропонується створення єдиної європейської системи реєстрації цих технологій, що включає присвоєння індивідуальних реєстраційних номерів. Це дозволить ефективно ідентифікувати апарати, їх власників та умови відшкодування завданих збитків. Резолюція також передбачає створення спеціального агентства для контролю за робототехнікою та порушує питання про залежність людини від технічних пристроїв,

включаючи аспекти роботизації людського організму.

Група дослідників відзначає, що відповідно до Резолюції 2015/2103(INL) від 16 лютого 2017 року [10], відповідальність за заподіяну шкоду не може покладатися на роботів, в тому числі й на штучний інтелект, що використовується в робототехніці. Відповідальність лягає виключно на людину, яка є виробником, оператором, власником або користувачем. Для встановлення юридичної відповідальності необхідно довести провину людини, яка мала можливість передбачити та запобігти заподіяну шкоди. У зв'язку з цим пропонується впровадження обов'язкової системи страхування, яка б покривала ризики завдання негативних наслідків та спричинену шкоду [11, с. 311].

Дослідник Г. М. Андрощук відзначає, що країна-сусідка України – Польща, активно зайнялася політикою розвитку штучного інтелекту, затвердивши Меморандум на 2019–2027 рр. Відповідно до сформованого Меморандуму про розвиток штучного інтелекту очікується формування плану впровадження ІІІ в усі сфери суспільного життя. Задля покращення свого місця у міжнародному правовому та технологічному просторі Польща прагне увійти до вузької групи 20–25% країн, які будують ІІІ і свій подальший розвиток пов'язують із цим напрямом. Так, до 2025 року планується створити понад 70 компаній, які б активно використовували ІІІ у своїй повсякденній діяльності [14].

Юристка у сфері ІІІ О. Петрів говорить, що посилена активна робота над питанням врегулювання штучного інтелекту розпочалася у 2018 році. Важливим напрямком такої роботи стало ухвалення Конвенції із ІІІ, прав людини, демократії та верховенства права та ArtificialIntelligenceAct(далі – AI Act) [17]. Згадана Конвенція ухвалена 17 травня 2024 року Комітетом Міністрів Ради ЄС. Це по суті перший профільний документ міжнародного рівня, перший договір у сфері штучного інтелекту, який став відкритим для всього цивілізованого світу. Ухваленні Конвенції передувала низка прийнятих складних рішень та розробка міжнародно-правових і політичних інструментів у сфері ІІІ. Кожен із цих документів визначав правила та рекомендації щодо функціонування системи ІІІ. Серед цих документів варто виокремити Декларацію Комітету міністрів Ради ЄС про маніпулятивні алгоритмічні процеси, від 13.02.2019 року. Вказана декларація спрямовувалась на розгляд проблем маніпулю-

вання поведінкою людей та виборами, використання даних для виявлення особистих вразливостей, загроз для права людини прийняття самостійних рішень без впливу автоматизованих систем, а також інших ризиків, пов'язаних із роботою таких систем. Відповідно до декларації, держави-члени домовилися приділяти увагу вирішенню цих проблем, розглядати можливість додаткових механізмів правового захисту від порушень прав людини через автоматизовану обробку даних, а також сприяти розвитку цифрової грамотності. Крім того, вони наголосили на необхідності розгляду питання щодо посилення регуляторних рамок, а також впровадження інших заходів для належного функціонування алгоритмічних інструментів.

Ще одним міжнародним документом, який ліг в основу Конвенції ШІ є Рекомендація ЮНЕСКО щодо етики штучного інтелекту, ухваленої 23.11.2021 року [18]. Документ визначає рекомендації, які стосуються заборони систем масового стеження та соціальної оцінки, а також забезпечення прозорості алгоритмів захисту персональних даних.

Стаття 2 Конвенції на міжнародному визначає поняття «система штучного інтелекту» як машинну систему, яка на основі вхідних даних робить висновки для явних чи прихованих цілей, генеруючи результати, такі як прогнози, контент, рекомендації чи рішення, що можуть впливати на фізичні або віртуальні середовища. Системи штучного інтелекту різняться за ступенем автономності та здатністю до адаптації після їх розгортання. Це визначення дає можливість сторонам розуміти що таке ШІ. Його життєвий цикл (проектування, розробка, тестування, впровадження, експлуатація, моніторинг, оцінка та вдосконалення).

Виклад основного матеріалу. Актуальність дослідження питання захисту прав людини в умовах використання ШІ обумовлена низкою визначальних факторів. Одним із таких є поширення цифрових технологій та їх впливу на права людини. Оскільки технології стали частиною нашого повсякденного життя, використання ШІ може порушувати право на приватність, можливість контролювати й управляти власними ресурсами. Система ШІ здатна збирати, обробляти та аналізувати великі обсяги інформації. З одного боку це зручний функціональний процес, який створений з метою спрощеного збирання та обробки великих об'ємів інформації. З іншого боку надмірне захоплення ШІ може знизити продуктивність і порушити права людини. Зважаючи на

це, варто відзначити, що хоча ШІ й має величезну вагу в суспільному просторі, проте не зникає потреба в обережному підході і чіткому правовому регулюванні цього питання для запобігання можливим порушенням прав людини.

Очевидно, що без права на доступ до Інтернету було б неможливим виникнення та розвиток інших цифрових прав. Інтернет є основою для реалізації цифрових свобод, забезпечуючи можливість вільного обміну інформацією, доступу до знань та комунікації, які стали базисом для формування сучасних цифрових прав людини.

Доцільно зауважити, що індивід, який використовує інтернет-технології, є найбільш вразливим з точки зору дотримання прав і свобод людини. Після відвідування мережі він залишає велику кількість інформації про себе і має обмежені можливості впливати на її редагування або видалення. Хоча комп'ютерні моделі не вважаються особистостями, вони здатні впливати на формування громадської думки та ставлення до релігійних і сімейних цінностей. Враховуючи їх неконтрольований розвиток, такі моделі можуть завдати значної шкоди особистим правам та інтересам людини [9, с. 153].

Питання дослідження впливу штучного інтелекту на людину почали вивчати науковці-міжнародники у далеких 70–80хх роках ХХ століття. У цей період вчені звертали увагу на наслідки автоматизації процесів і інтеграції нових технологій у повсякденне життя людини. Основна увага приділялася етичним аспектам, можливостям забезпечення безпеки, а також ризикам, пов'язаним із зміною робочих місць і соціальною структурою. З початку ХХІ століття одним із головних документів, який заклав підвалини для цивільно-правового регулювання та розуміння робототехніки й ШІ стала Резолюція 2015/2103 (INL) [10]. Вказана Резолюція визначила основи впливу робототехніки та штучного інтелекту і стала, незважаючи на рекомендаційний характер, основою для запровадження наступних міжнародних стандартів. Разом з тим, Резолюція передбачила запровадження цивільно-правової відповідальності за шкоду, завдану робототехнікою і штучним інтелектом, на агентів, тобто фізичних осіб, які використовують такі технології.

Сьогодні країни пострадянського простору також стикаються з необхідністю інтеграції в цифровий світ. Важливими кроками в цьому напрямку стали приєднання України у 2019 році до Керівних принципів Організації економіч-

ного співробітництва і розвитку (ОЕСР) [12] з питань штучного інтелекту, а також підписання 29 грудня 2020 року угоди між Україною та ОЕСР про відновлення дії меморандуму про взаєморозуміння. У цій угоді зазначається, що Україна приєдналася до Рекомендації Ради ОЕСР щодо штучного інтелекту. Трохи раніше, 2 грудня 2020 року Україна прийняла Концепцію розвитку ШІ. Пріоритетним напрямком реалізації Концепції визнано таке:

- зайняття Україною важливого місця серед інших країн світу в сегменті світового ринку технологій штучного інтелекту та високих позицій у міжнародних рейтингах;
- формування умов для участі в діяльності міжнародних організацій і реалізації ініціативи, спрямованої на формування стратегій розвитку, регулювання та стандартизації ШІ;
- впровадження ШІ-технологій у соціальні сфери (освіту, медицину, економіку, публічне управління, кіберпростір, оборонну галузь тощо);
- забезпечення доступу до інформації, її використання та розроблення технологій ШІ для виробництва товарів і послуг;
- підвищення рівня захисту суспільства через застосування ШІ тощо.

Загалом, Концепція розвитку ШІ закріплює основи для використання ШІ лише за умов дотримання верховенства права, основоположних прав і свобод людини і громадянина, демократичних цінностей, захисту персональних даних, забезпечення права на особисте й сімейне життя, а також розроблення власного Етичного кодексу ШІ [13].

Досліджуючи питання міжнародного захисту прав людини в умовах розвитку ШІ необхідно зазначити, що особлива увага приділяється зв'язку ШІ із забезпеченням дотримання прав людини. Рекомендаціями СМ/Рес (2022) 1 Комітету Міністрів Ради ЄС державам-членам щодо впливу алгоритмічних систем на права людини [15], ухваленої 08.04.2020 року, визначено основні напрямки захисту прав людини. Вказана Рекомендація прямо не визначає ШІ, однак дає визначення алгоритмічних систем як таких, що будуються на процесах математичної оптимізації, сортування і класифікації тощо [16].

Рекомендація СМ/Рес (2020) 1 Комітету Міністрів Ради Європи для держав-членів щодо впливу алгоритмічних систем на права людини, ухвалена 8 квітня 2020 року [15], визначає ключові проблемні напрями взаємодії цих систем із правами людини. До основних питань належать зокрема такі питання:

- розробка взаємодії держав і політик та встановлення відповідних норм у національному законодавстві;
- безпека використання алгоритмічних систем;
- впровадження міжнародних стандартів роботи з алгоритмічними системами з огляду на права людини та громадянські свободи;
- підтвердження зобов'язань держав щодо захисту прав людини в процесі використання таких систем [15].

Наступним документом, який ліг в основу створення Конвенції ШІ є Рекомендація щодо штучного інтелекту, ухвалена Радою Організації економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР) від 22.05.2019 року. Зміст цієї декларації визначає принципи відповідального управління ШІ та виокремлення певних питань національної політики. В рамках цього пропонувалося, що розробники ШІ мають право надавати інформацію про набори даних, а також процеси і рішення, які приймаються системою ШІ.

Рекомендація Комітету міністрів Ради Європи від 08.04.2020 року [15] спрямована на захист прав людини під час використання нею алгоритмічних систем. Вказана Рекомендація закликає держав-членів переглянути нормативно-правові бази і політику використання алгоритмічних систем, забезпечити їх відповідність етичним принципам і правам людини. Наголошено, що приватний сектор повинен неодмінно прав людини, регіональних та міжнародних стандартів під час використання ШІ.

Ще одним міжнародним документом, який ліг в основу Конвенції ШІ є Рекомендація ЮНЕСКО щодо етики штучного інтелекту, ухваленої 23.11.2021 року [18]. Документ визначає рекомендації, які стосуються заборони систем масового стеження та соціальної оцінки, а також забезпечення прозорості алгоритмів захисту персональних даних.

Резолюції та рекомендації ПАРЕ також є складовою Конвенції ШІ. Їх головним завданням є вивчення можливостей та виявлення ризиків штучного інтелекту прав людини, демократії і верховенства права. Ці міжнародні документи у сфері регулювання ШІ схвалюють низку основних етичних принципів, які необхідно застосовувати до системи ШІ. В процесі розробки Конвенції ШІ враховано й міжнародні керівні принципи Хіросімського процесу G7, розроблені спеціально для організацій, що розробляють провідні системи ШІ і Міжнародний кодекс поведінки Хіросімського процесу для

організацій, що розробляють передові системи ШІ (прийнятого 30.10.2023 року). AI Act є міжнародним документом, який встановлює загальну регуляторну рамку для систем ШІ на ринку ЄС [19].

Отже, на сьогодні Конвенція ШІ є єдиним комплексним міжнародним документом, що відкриває нові можливості для регулювання штучного інтелекту (ШІ) в міжнародному правовому просторі. Держави-учасниці можуть адаптувати свої національні системи, вносячи додаткові зміни для посилення захисту прав людини в умовах використання ШІ.

Стрімкий розвиток технологій штучного інтелекту (ШІ) відкриває широкі можливості для трансформації суспільства, водночас породжуючи суттєві правові та етичні виклики. Дослідження практичних прикладів порушень прав людини, пов'язаних із застосуванням ШІ, таких як безпідставні обвинувачення, масове спостереження та виявлення дискримінаційних практик, підкреслює нагальну необхідність удосконалення міжнародно-правового регулювання в цій галузі.

Важливим напрямом є також створення стандартів етичного використання ШІ, які б відповідали сучасним викликам та сприяли правозахисному підходу у сфері цифрових технологій. Оскільки впровадження ШІ набуває дедалі більшого масштабу у різних сферах суспільного життя, питання щодо нових аспектів правового регулювання, а також захисту прав та свобод людини залишатимуться актуальними, вимагаючи поглиблених досліджень та впровадження інноваційних підходів у правове поле.

З дослідження та аналізу можна стверджувати про основні проблеми, а саме:

1. Непрозорість алгоритмів, які використовуються та недостатній захист персональних даних.

2. Брак міжнародно-правових стандартів, які б забезпечували узгоджений та злагоджений підхід до регулювання ШІ у світовому масштабі.

3. У національному законодавстві відсутність чітких стандартів і механізмів контролю за використанням ШІ.

Практичні приклади порушення прав людини у зв'язку із застосуванням ШІ-технологій:

Кейс 1. США. Справа Роберта Вільямса проти департаменту поліції Детройта.

Справа афроамериканця, який був заарештований – набула широкого розголосу і висвітлювалася у багатьох медіа, так як це був перший

випадок неправомірного арешту, через використання поліцією технології розпізнавання обличчя яка помилково ідентифікувала Вільямса як підозрюваного.

Випадок із Робертом Вільямсом, афроамериканцем, який був помилково заарештований поліцією Детройта через помилкову ідентифікацію системою розпізнавання обличчя, широко висвітлювався в медіа. Цей інцидент став першим відомим випадком у США, коли технологія розпізнавання обличчя призвела до неправомірного арешту. Вільямс провів понад 30 годин під вартою, перш ніж був звільнений. Проаналізувавши той матеріал, що висвітлювався, чітко простежуються, як мінімум нормативних акти, а саме ст. 10 Загальної декларації прав людини «Порушення права на справедливий суд», через упередженість, що підозрюваний афроамериканець, та порушення презумпції невинуватості.

Висновки. Забезпечення ефективного правового регулювання ШІ-технологій є ключовим фактором захисту прав людини та запобігання зловживанням у цифровому просторі. Розробка та імплементація вищезазначених рекомендацій сприятимуть створенню збалансованої правової бази як на національному, так і на міжнародному рівнях, забезпечуючи прозорість і підзвітність технологій штучного інтелекту. Створення національних та міжнародних профільних органів, відповідальних за моніторинг використання ШІ-технологій, забезпечення контролю та запобігання порушенням прав людини.

Перспективи подальших досліджень у цій галузі надзвичайно широкі, оскільки цифрові технології продовжують швидко розвиватися, і на зміну застарілим підходам приходять нові. З огляду на ці швидкі зміни, потреба в оновленні законодавства, яке б відповідало актуальним технологіям і загрозам, стає все більш нагальною. Подальші дослідження також можуть зосередитися на деталізації юридичних механізмів відповідальності у сфері ШІ та алгоритмічних систем, зокрема щодо забезпечення прозорості та підзвітності розробників і користувачів таких систем.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Конституція України: станом на 1 листоп. 2024 р. / Верховна Рада України. Харків : Право, 2024. 82 с.
2. Тарасенко Л. Право на доступ до інтернету. *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2020. № 71. С. 53–61.

3. Ткачук Н.І. Інформаційні права і свободи людини і громадянина в Україні: визначення термінів, співвідношення понять. *Інформація і право*. 2018. № 2 (25). С. 17–30.

4. Європейська конвенція з прав людини. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення 29.10.2024)

5. Денисенко К. В., Борко І. С., Косов О. М. Реалізація цифрових та інформаційних прав людини в умовах воєнного стану. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія: Право*. 2023. № 77, 1. С. 90–94. URL: <https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2023/06/16-1.pdf> (дата звернення 22.10.2024)

6. ООН визнала доступ до Інтернету базовим правом людини. Українська правда: веб-сайт. URL: <https://life.pravda.com.ua/society/2011/06/8/80042/> (дата звернення 22.10.2024)

7. Петришин О. В., Гиляка О. С. Права людини в цифрову епоху: виклики, загрози та перспективи. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2021. Т. 28. № 1. С. 15–23. URL: doi: 10.37635/jnalsu.28(1). (дата звернення 29.10.2024)

8. Зозуляк О.І. Штучний інтелект як об'єкт цивільно-правового регулювання. *Доктрина приватного права: традиції та сучасність*. 2022. С. 95–103.

9. Прохазка Г. А. Штучний інтелект в міжнародному праві. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 2. С. 153–155. URL: http://www.lsej.org.ua/2_2022/33.pdf (дата звернення 29.10.2024)

10. Резолюція 2015/2103 (INL). URL: [https://oeil.secure.europarl.europa.eu/oeil/popups/ficheprocedure.do?lang=en&reference=2015/2103\(INL\)](https://oeil.secure.europarl.europa.eu/oeil/popups/ficheprocedure.do?lang=en&reference=2015/2103(INL)) (дата звернення 25.10.2024)

11. Теличко О.А., Рекун В.А. Чабаненко Ю.С. Проблеми визначення та нормативного закріплення поняття «штучний інтелект» у законодавстві зарубіжних країн та України. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 2. С. 310–313. URL:

http://www.lsej.org.ua/2_2021/77.pdf (дата звернення 27.10.2024)

12. Керівні принципи Організації економічного співробітництва і розвитку (ОЕСР): веб-сайт. URL: <https://www.gov.pl/attachment/d463accf-c377-48db-91da-8c7cb0e8531f> (дата звернення 22.10.2024)

13. Концепція розвитку штучного інтелекту в Україні : Розпорядження КМУ від 2 грудня 2020 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-2020-%D1%80#Text> (дата звернення 29.10.2024)

14. Андрощук Г.М. Стратегія розвитку штучного інтелекту в Польщі. *Юридична газета онлайн*. 2020. URL: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/zahist-intelektualnoyi-vlasnosti-avtorske-pravo/strategiya-rozvitku-shtuchnogo-intelektu-v-polshchi-.html> (дата звернення 22.10.2024)

15. Рекомендація CM/Rec (2020) і Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо впливу алгоритмічних систем на права людини : ухвалено Комітетом Міністрів 8 квітня 2020 року на 1373 засіданні Заступників Міністрів. URL: <https://www.nrada.gov.ua/wp-content/uploads/2020/05/Rec-20201-UKR.pdf> (дата звернення 22.10.2024)

16. Буров М.О. Хто несе відповідальність за помилки штучного інтелекту? *Юрист і Закон*: 2019. № 17. веб сайт: URL: <https://uz.ligazakon.ua/ua/magazine/900508> (дата звернення 22.10.2024)

17. ArtificialIntelligenceAct. URL: <http://surl.li/psqtsc> (дата звернення 29.10.2024)

18. Рекомендація ЮНЕСКО щодо етики штучного інтелекту, ухваленої 23.11.2021 року.

19. Петрів О. Від гучних заяв до практики: реалії регулювання штучного інтелекту. *Центр демократії та верховенства права*. 2024. URL: <https://cedem.org.ua/analytics/regulyuvannya-shtuchnogo-intelektu/> (дата звернення 22.10.2024)

20. Інформаційне агентство УНІАН https://internetua.com/rozpiznavannya-oblics-u-ssha-prizvelo-do-nepravomimnih-areshtiv?utm_source=chatgpt.com

Деркач О.О. МІЖНАРОДНИЙ ЗАХИСТ ПРАВ ЛЮДИНИ В УМОВАХ ДІДЖИТАЛІЗАЦІЇ ТА РОЗВИТКУ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ: МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ СТАНДАРТИ

У статті розглядаються особливості міжнародного захисту прав людини в умовах швидкої діджиталізації та активного впровадження технологій штучного інтелекту (ШІ). Окрему увагу приділено міжнародно-правовим стандартам і нормам, які стають визначальними в процесі забезпечення прав і свобод людини в цифровому просторі. Трансформація сучасного суспільства, обумовлена розвитком інформаційного середовища, значно підсилює вплив цифровізації на всі соціальні та правові процеси. Однак, широке застосування цифрових технологій у різних сферах життя призводить до необхідності переосмислення існуючих прав і свобод людини й громадянина, впливаючи на формування нового правового феномену – цифрових прав та свобод людини в умовах розвитку діджиталізації та ШІ.

Стаття розкриває сучасні проблеми, пов'язані з алгоритмічними системами, використанням великих масивів даних, безпосередньою загрозою приватності, свободою слова та іншими аспектами цифрових прав людини. Розглянуто рекомендаційні міжнародні документи, на основі яких держави-члени можуть розробляти власні національно-правові механізми регулювання ШІ, враховуючи необхідність забезпечення безпеки, етичності та відповідальності розробників і користувачів. Враховуючи високий рівень автономності та адаптивності сучасних систем ШІ, автор зосереджує увагу на ризиках порушення прав людини, які можуть виникнути внаслідок автоматизованої обробки персональних даних. В рамках цього виникає необхідність у створенні системи міжнародного контролю за використанням ШІ.

Особлива увага приділяється впливу новітніх європейських досягнень, зокрема Конвенції ШІ та AI Act, що впливають на формування глобального правового середовища ізврегулювання цифрових прав. На основі аналізу європейського досвіду визначено перспективи адаптації цих норм в національні правові системи країн пострадянського простору, зокрема й в Україну. З огляду на невпинний розвиток цифрових технологій

та зміну соціально-економічних реалій, автор робить висновок про важливість подальших досліджень та адаптації міжнародних правових норм до національних систем, враховуючи етичні, правові та соціальні аспекти взаємодії людини та ІІІ в сучасному світі.

Ключові слова: діджиталізація, штучний інтелект, інформаційний простір, міжнародне законодавство, приватність, цифрове суспільство.

Derkach O.O. INTERNATIONAL PROTECTION OF HUMAN RIGHTS AMIDST DIGITALIZATION AND DEVELOPMENT OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE: INTERNATIONAL LEGAL STANDARDS

The article examines the peculiarities of the international protection of human rights in the conditions of rapid digitization and the active implementation of artificial intelligence (AI) technologies. Particular attention is paid to international legal standards and norms, which become decisive in the process of ensuring human rights and freedoms in the digital space. The transformation of modern society, caused by the development of the information environment, significantly strengthens the impact of digitalization on all social and legal processes. However, the widespread use of digital technologies in various spheres of life leads to the need to rethink the existing rights and freedoms of a person and a citizen, influencing the formation of a new legal phenomenon on digital human rights and freedoms in the context of the development of digitalization and AI.

The article reveals modern problems related to algorithmic systems, the use of large datasets, a direct threat to privacy, freedom of speech and respect for digital human rights. Recommended international documents are considered, on the basis of which member states can develop their own national legal mechanisms for AI regulation, taking into account the need to ensure the safety, ethics and responsibility of developers and users. Given the high level of autonomy and adaptability of modern AI systems, the author focuses on the risks of human rights violations that may arise as a result of automated processing of personal data. As part of this, there is a need to create a system of international control over the use of AI.

Special attention is paid to the influence of the latest European achievements, in particular the AI Convention and the AI Act, which affect the formation of the global legal environment for the regulation of digital rights. On the basis of the analysis of the European experience, the prospects of adapting the sen orms to the national legal systems of the countries of the post-Soviet space, in particular to Ukraine, are determined. Given the relentless development of digital technologies and changing socio-economic realities, the author concludes the importance of further research and adaptation of international legal norms to national systems, taking in to account the ethical, legal and social aspects of then traction of humans and AI in the modern world.

Key words: digitization, artificial intelligence, information space, international legislation, privacy, digital society.

Тицька Я.О.,

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри державно-правових дисциплін
факультету права та економіки,
Міжнародного гуманітарного університету

УДК 341.29

DOI 10.32782/2663-5666.2024.4.16

РЕГЛАМЕНТАЦІЯ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ В ДВОСТОРОННІХ МІЖВІДОМЧИХ УГОДАХ УКРАЇНИ

Вступ. Ключові та базові аспекти міжнародно-правової співпраці стосовно наукової діяльності, науково-технічної співпраці та пошуку поки не набули в українській юридичній доктрині сталого формату та системного виміру релевантне до еволюційного та послідовного контексту сучасного міжнародного права, так й у вимірі реалізації у нормативній системі України релевантних наднаціональних вимог, які були сформовані у вимірі міжнародної договірної співпраці України, зокрема й міжвідомчої.

Попре проведення релевантного дослідження виміру наднаціональних стандартів відносно науково-технічної взаємодії у роботах сучасних авторів стосовно угод про наукову співпрацю та про національну реалізацію такого роду договорів, ці питання поки не стали тематикою релевантного наукового пошуку у вимірі відповідного контексту української нормативної бази, відповідних організаційних та програмних механізмів, зокрема й у вимірі міжвідомчих угод України щодо наукової співпраці.

Предметом статті є правова регламентація наукових досліджень та наукової співпраці в двосторонніх міжвідомчих угодах України, а її метою стало визначення особливостей такого роду правових моделей двосторонніх міжвідомчих угод України, їх системності, розвитку та класифікації.

Для отримання визначеної мети необхідно реалізувати такі основні завдання наукового пошуку:

- визначити ключові виклики, з якими зіткнулася Україна у контексті двостороннього міжвідомчого договірного регулювання наукового пошуку;
- дослідити питання форм та пріоритетів регламентації наукового співробітництва у міжвідомчій договірній діяльності;

– окреслити роль міжвідомчої договірної активності центральних органів влади України стосовно наукової співпраці;

– визначити специфіку видів, структури та механізмів міжвідомчих двосторонніх договорів України про наукову співпрацю.

Для подальшого опрацювання заявленого науково-дослідницького продукту та водночас для системного й повноцінного досягнення мети й завдань цієї статті авторкою було застосоване формально-правовий програмний, прогнозний, герменевтичний, порівняльний та системний методи під час аналізу відповідних двосторонніх міжвідомчих угод України, як складової сучасної системи міжнародного права та застосоване комплекс методів аналізу та синтезу, структурні методи, а також підходи наукової дедукції й індукції.

У працях сучасних українських дослідників описана вище проблематика згадувалася у роботах Б.В. Бабіна, К.В. Громовенка, С.В. Ківалова, О.М. Плотнікова, але системних, комплексних та монографічних досліджень цих питань досі не здійснювалося [1], [2]. Окремі згадки про спроби регулювання наукового пошуку у двосторонніх договорах можна помітити у документах спеціалізованих установ та інших організацій системи ООН, серед дослідників США та ЄС ці питання описували Д. Бріджит, М. Горват, Н. Рюффін, Дж. Фіккерс, Т. Флінк та У. Шрайтерер, але відповідні роботи не підіймали питання двосторонніх міжвідомчих договорів України про наукове чи науково-технічне співробітництво.

Виклад основного матеріалу. Варто додати, що відносно значну складову двостороннього міжнародного регулювання у сфері наукової співпраці займають укладені Україною міжвідомчі угоди. При цьому кількість такого роду угод, які були підписані за участі профільного

центрального органу виконавчої влади, який відповідав в Україні за наукову діяльність, є відносно невеликою.

Хронологічно першою з такого роду договорів варто вважати Спільну Заяву Державного комітету України з питань науки і технологій та Федерального Міністерства наукових досліджень і технологій Німеччини про науково-технічні відносини від 10 червня 1993 р. [18]. Наступною, серед наявних у відкритому доступі документів, є Угода про наукове, технічне та культурне співробітництво між Міністерством освіти України і Національною Академією Наук України, з однієї сторони, та Міністерством вищої освіти, наукових досліджень і культури Гвінейської Республіки, з другої сторони від 22 квітня 1995 р. [32].

Ця українсько-гвінейська угода є специфічною, оскільки передбачає участь, як співсторонни, української Академії наук. Ще декілька виявлених угод укладені власне Академією, але їх стороною був не орган влади іноземної держави, а аналогічна наукова інституція. Загалом питання правової ролі такого роду домовленостей потребує на окреме дослідження, але за три останні десятиріччя виявлене не більше десятка міжвідомчих угод щодо відповідної співпраці від профільного українського міністерства.

Це договори з Радою з наукових та технічних досліджень Турецької Республіки про співробітництво у галузі наукових та технологічних досліджень від 26 лютого 1997 р. [29] та від 20 травня 1998 р. [30], з Міністерством освіти і науки Республіки Болгарія в галузі науково-технічного співробітництва від 24 березня 1998 р. [31], а також з Міністерством освіти Фінляндії у сферах освіти, навчання та наукових досліджень від 31 березня 1998 р. [13], з Міністерством вищої освіти та наукових досліджень Королівства Йорданія від 23 квітня 2002 р. [35], з профільним Міністерством Арабської Республіки Єгипет від 24 листопада 2010 р. [21] та від 26 березня 2003 р. [11], з Міністерством науки, досліджень і технологій Ірану від 9 березня 2004 р. [9], з Міністерством вищої освіти і наукових досліджень Об'єднаних Арабських Еміратів від 26 листопада 2012 р. [8], з Міністерством вищої освіти і наукових досліджень Туніської Республіки про співробітництво у сфері вищої освіти і наукових досліджень від 17 квітня 2019 р. [22].

Очевидно, що така специфічна географія угод зумовлена насамперед не власне потребами наукового співробітництва, а підходом до та-

кого формату співпраці як допоміжного на ринку освітніх послуг, де Україна мала відповідні досягнення у вимірі залучення студентів та аспірантів з відповідних країн та юрисдикцій. Більша частина з цих двосторонніх угод була позбавлена конкретики та містила здебільшого загальні декларації, які часто повторювали тези відповідної міжурядової угоди України з цією країною.

Прикладом, українсько-єгипетська міжвідомча угода 24 листопада 2010 р. прямо повторювала окремі приписи українсько-єгипетської міжурядової угоди від 22 грудня 1992 року, щодо «співпраці в галузі освіти і науки за напрямками, що представляють взаємний інтерес» та «встановлення нових і розширення існуючих прямих зв'язків між вищими навчальними закладами і науковими установами, а також розширенню обмінів викладачами і науковцями для проведення спільних наукових досліджень у сфері освіти, стажувань і підвищення кваліфікації» [21].

Меморандум з Об'єднаними Арабськими Еміратами від 26 листопада 2012 р. декларував традиційну формулу, що співпраця між сторонами в сфері науки та технології здійснюватиметься шляхом: обміну вченими і дослідниками; обміну інформацією, науковими та технічними документами; організації наукових, технічних програм та курсів, що матимуть обопільну зацікавленість; підготовки та реалізації спільних науково-дослідних програм та впровадження їх результатів у промисловість, сільське господарство та інші галузі; заснування сайтів, проєктів, лабораторій та технологічних центрів тощо. Цей документ наголошував на «сприянні спільним прямим зв'язкам між їх освітніми і науковими установами» та «обміні інформацією щодо наукових та освітніх ступенів, академічних звань, в частині, що стосується процедури і стандартів акредитації таких документів», але без якоїсь конкретики [8].

Так саме українсько-туніська угода від 17 квітня 2019 р. заявляла у ст. 3, що «сторони обмінюються інформацією про еквівалентність дипломів та наукових ступенів з метою їх взаємного визнання», та у ст. 6 що «сторони розглянуть можливість обмінів науково-педагогічними працівниками для коротко- і довгострокової педагогічної роботи за контрактами», без конкретизації цих приписів [22]. Дещо більш конкретизованою вбачається теза українсько-турецької угоди від 20 травня 1998 р., відповідно до якої передбачалося створення Міжнародного

науково-освітнього центру високих технологій та «впровадження положень Статуту Турецько-Української Спільної науково-дослідної лабораторії щодо поглиблення та розширення науково-технічної кооперації в галузі високих технологій» [30].

На цьому фоні варто відзначити активне укладання міжвідомчих угод про співробітництво профільним українським міністерством у сфері сільського господарства, яке включало у себе й науково-технічне співробітництво.

Відповідні угоди із іноземними компетентними міністерствами підписувалися з Турецькою Республікою 4 травня 1992 р. [17], з Республікою Польща 18 травня 1992 р. [25], з Угорською Республікою 26 лютого 1993 р. [24], з Чеською Республікою 9 квітня 1993 р. [26], з Словацькою Республікою 14 травня 1993 р. [23], з Монголією 23 липня 1993 р. [33] та 31 березня 2003 р. [УгМо03], з Фінляндією 28 жовтня 1993 р. [27], з Молдовою 29 серпня 1995 р. [19], з Киргизькою Республікою 18 квітня 1997 р. [28], з Республікою Хорватія 30 червня 2006 р. [7], з Естонською Республікою 10 червня 2008 р. [6], з Йорданією від 16 квітня 2012 р. [5].

Водночас предмет саме наукової співпраці у такого роду договорах був не тільки явно факультативним, але й доволі розмитим. Прикладом, у ст. 2 українсько-хорватської угоди лише згадувалося про «сільськогосподарські дослідження» [7]. Українсько-естонський договір у ст. 3 вказував на «спільні наукові дослідження та впровадження результатів в різних галузях сільського господарства» та про обмін інформацією щодо «наукових заходів у сфері сільського господарства та переробної індустрії», включаючи «виставки, семінари, конференції, симпозіуми тощо» [6].

Єдиним виявленим договором, де наводилася конкретика щодо предмету «сільськогосподарські дослідження» є згаданий українсько-йорданський меморандум 2012 р., де до відповідної проблематики було віднесене: біологічну варіативність; боротьбу з бур'янами щодо лікарських і сільськогосподарських рослин; меліорацію землі; генні банки; географічні інформаційні системи та питання сучасного дистанційного зондування, використання очищених стічних вод, технологій заощадження водних ресурсів. У цьому документі конкретизувалося, що його виконання покладене на «відповідні підрозділи» аграрних міністерств сторін, «які здійснюють зовнішньоекономічне співробітництво, розробку проектів, програм

спільної діяльності і виконання спільних заходів з питань співробітництва» [5].

Інші міністерства України також уклали двосторонні угоди стосовно науково-технічного співробітництва за профілем власної діяльності, але у відкритих джерелах виявлене лише поодинокі випадки таких договорів. Це Угода про розвиток економічного і науково-технічного співробітництва між Міністерством енергетики й електрифікації України і Міністерством енергетики, геології і гірничої справи Монголії від 2 березня 1993 р. [34], Виконавчий протокол про науково-технічне співробітництво до Угоди між Міністерством оборони України і Міністерством національної оборони Республіки Польща про співробітництво у військовій галузі від 24 жовтня 1996 р. [3] та Угода між Міністерством машинобудування, військово-промислового комплексу і конверсії України та Міністерством економіки Словацької Республіки про промислове, торгово-економічне і науково-технічне співробітництво від 7 березня 1997 р. [20].

Втім й ці документи мали насамперед економічний чи військово-економічний вимір, а власне аспекти організації досліджень переважали хіба що у Протоколі про науково-технічне співробітництво в галузі геології і мінеральних ресурсів між Міністерством охорони навколишнього природного середовища України і Міністерством нафти і мінеральних ресурсів Сирії від 1 липня 2005 р., включаючи аспекти «співробітництва і обміну дослідженнями, пов'язаними з геологічними, геохімічними і геотехнічними дослідженнями і вивченнями стислих порід (лабораторні і польові роботи)» [16].

Крім міністерств, міжвідомчі угоди у сфері наукового співробітництва уклали й інші центральні органи виконавчої влади України. У відкритих джерелах фіксується відносно значна кількість меморандумів про взаєморозуміння щодо наукового та технічного співробітництва в галузях стандартів і метрології, укладених Державним комітетом України по стандартизації, метрології і сертифікації.

Такі міжвідомчі угоди були щонайменш підписані з 28 травня 1994 р. з Національним інститутом стандартів та технологій Міністерства торгівлі США [4], 6 червня 2008 р. з Національним інститутом метрології, стандартизації та промислової якості Федеративної Республіки Бразилія [12], 9 листопада 2016 р. з Картографічною службою Королівства Норвегія [14], 11 травня 2018 р. з Службою геодезії та картографії Республіки Словенія [15].

Відповідні меморандуми відрізняються відносно значним рівнем конкретики, прикладом, українсько-бразильська угода визначає такі напрями науково-технічного співробітництва у сфері метрології, як «дослідження та розвиток нових методів вимірювання, випробування, повірки та калібрування», «обмін методами виробництва, сертифікації та технологіями для стандартних зразків складу та властивостей речовин і матеріалів», «навчання та професійна підготовка метрологів» тощо [12]. Водночас українсько-словацький меморандум є більш загальним та описує у ст. 2 такі форми співробітництва між сторонами, як «організацію ознайомчих візитів та зустрічей», «ознайомлення із законодавством у сфері геодезії, картографії, кадастру» та «із методичними матеріалами у цій сфері», «реалізацію проектів технічної допомоги» тощо [MeCl18].

Втім, найбільш специфічним з міжвідомчих двосторонніх договорів України варто вважати Меморандум про взаєморозуміння між Державним агентством рибного господарства України та Департаментом сільського господарства, лісництва та рибного господарства Південно-Африканської Республіки стосовно системи міжнародного наукового спостереження Комісії зі збереження морських живих ресурсів Антарктики від 26 лютого 2018 р.

Цей документ був схваленим сторонами на виконання Конвенції зі збереження морських живих ресурсів Антарктики та підтримки наукового співробітництва в рамках Системи міжнародного наукового спостереження за цією Конвенцією. Основним предметом цього меморандуму стали доволі практичні питання перебування Наукових спостерігачів одної сторони на судні під прапором іншої, що у реаліях океанічного лову передбачало обов'язки українських судновласників [10].

Висновки. Практика активного укладання Україною двосторонніх міжвідомчих угод у сфері наукової та науково-технічної співпраці спостерігалася в останнє десятиріччя XX сторіччя та у перше десятиріччя XXI сторіччя й потім ці процеси істотно уповільнилися. Примітною є невелика кількість міжвідомчих угод щодо науково-технічної співпраці, укладених профільним центральним органом виконавчої влади щодо науки, водночас питання наукової взаємодії підіймали й у міжвідомчих договорах інші міністерства та відомства України.

Аспекти регулювання наукової та науково-технічної діяльності та наукової співпраці

у двосторонніх угодах України тепер має виключне значення й для опанування цілісного бачення відповідних міжнародних стандартів, й стосовно європейської інтеграції України. У такому вимірі аспекти наступного системного удосконалення механізмів двосторонніх міжвідомчих угод України щодо організації наукової співпраці на міжнародній арені набувають особливого значення.

Більш того, подальша еволюція комплексного доктринального відображення ситуації щодо накопичення стандартів наукової діяльності явно здійснюватиме вплив на динаміку наукового підґрунтя у вимірі опрацювання спеціальних універсальних міжнародних договорів щодо модерного регулювання наукової діяльності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Tytska, Y., Babin, B. Russian Aggression in Ukraine and Violation of Rights to Science. ARC; *UN Special Rapporteur in field of cultural rights*. 2023. URL: <https://www.ohchr.org/sites/default/files/documents/issues/culturalrights/cfis/scientific-progress/submissions/subm-access-take-part-cso-association-reintegration-crimea.pdf>
2. Tytska, Y., Babin, B. Russian Aggression in Ukraine and Repressions against Academic Freedoms. ARC; *UN Special Rapporteur on the right to education*. 2024. URL: <https://www.ohchr.org/sites/default/files/documents/issues/education/cfis/cfi-expression/subm-academic-freedom-cso-arc-association-reintegration-crim-rimea-input-2.pdf>
3. Виконавчий протокол про науково-технічне співробітництво до Угоди між Міністерством оборони України і Міністерством національної оборони Республіки Польща про співробітництво у військовій галузі від 24 жовтня 1996 р. ВРУ. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/616_097
4. Меморандум взаєморозуміння щодо наукового та технічного співробітництва в галузях стандартів і метрології між Державним комітетом України по стандартизації, метрології і сертифікації та Національним інститутом стандартів та технологій Міністерства торгівлі Сполучених Штатів Америки від 28 травня 1994 р. ВРУ. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/840_110
5. Меморандум між Міністерством аграрної політики та продовольства України та Міністерством сільського господарства Йорданського Хашимітського Королівства про економічну, наукову і технічну співпрацю у сфері сільського господарства від 16 квітня 2012 р. ВРУ. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/400_019
6. Меморандум між Міністерством аграрної політики України та Міністерством сільського господарства Естонської Республіки про економічне та наукове співробітництво в галузі сільського господарства від 10 червня 2008 р. ВРУ. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/233_033
7. Меморандум між Міністерством аграрної політики України та Міністерством сільського, лісового та водного господарства Республіки Хорватія про еконо-

мічну, наукову і технічну співпрацю у сфері сільського господарства та харчової промисловості від 30 червня 2006 р. ВРУ. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/191_022

8. Меморандум між Міністерством освіти і науки, молоді та спорту України та Міністерством вищої освіти і наукових досліджень Об'єднаних Арабських Еміратів про співробітництво в галузі вищої освіти і наукових досліджень від 26 листопада 2012 р. ВРУ. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/784_011

9. Меморандум про взаєморозуміння зі співробітництва в галузі вищої освіти, наукових досліджень і технологій між Міністерством освіти і науки України та Міністерством науки, досліджень і технологій Ісламської Республіки Іран від 9 березня 2004 р. ВРУ. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/364_023

10. Меморандум про взаєморозуміння між Державним агентством рибного господарства України та Департаментом сільського господарства, лісництва та рибного господарства Південно-Африканської Республіки стосовно системи міжнародного наукового спостереження Комісії зі збереження морських живих ресурсів Антарктики від 26 лютого 2018 р. ВРУ. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/710_001-18

11. Меморандум про взаєморозуміння про науково-технічне співробітництво між Міністерством освіти та науки України та Міністерством наукових досліджень Арабської Республіки Єгипет від 26 березня 2003 р. ВРУ. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/818_014

12. Меморандум про взаєморозуміння про науково-технічне співробітництво у сфері метрології між Державним комітетом України з питань технічного регулювання та споживчої політики та Національним інститутом метрології, стандартизації та промислової якості Федеративної Республіки Бразилія від 6 червня 2008 р. ВРУ. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/076_020

13. Меморандум про взаєморозуміння стосовно співробітництва між Міністерством освіти України та Міністерством освіти Фінляндії у сферах освіти, навчання та наукових досліджень від 31 березня 1998 р. ВРУ. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/246_028

14. Меморандум про взаєморозуміння та науково-технічне співробітництво між Державною службою України з питань геодезії, картографії та кадастру та Картографічною службою Королівства Норвегія у сфері геодезії, картографії, кадастру та земельних відносин від 9 листопада 2016 р. ВРУ. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/578_001-16

15. Меморандум про взаєморозуміння та науково-технічне співробітництво у сфері геодезії, картографії, кадастру та земельних відносин між Державною службою України з питань геодезії, картографії та кадастру та Службою геодезії та картографії Республіки Словенія від 11 травня 2018 р. ВРУ. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/705_001-18

16. Протокол про науково-технічне співробітництво в галузі геології і мінеральних ресурсів між Міністерством охорони навколишнього природного середовища України і Міністерством нафти і мінеральних ресурсів Сирійської Арабської Республіки від 1 липня 2005 р. ВРУ. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/760_017

17. Протокол про технічне, наукове та економічне співробітництво між Міністерством сільського господарства України і Міністерством сільського господарства та сільських справ Турецької Республіки від 4 травня 1992 р. ВРУ. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/792_006

18. Спільна Заява Державного Комітету України з питань науки і технологій та Федерального Міністерства наукових досліджень і технологій Федеративної Республіки Німеччина про науково-технічні відносини від 10 червня 1993 р. ВРУ. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/276_055

19. Угода між Держсавдвинпромом України і Міністерством сільського господарства і продовольства Республіки Молдова про економічне і науково-технічне співробітництво від 29 серпня 1995 р. ВРУ. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/498_117

20. Угода між Міністерством машинобудування, військово-промислового комплексу і конверсії України та Міністерством економіки Словацької Республіки про промислове, торгово-економічне і науково-технічне співробітництво від 7 березня 1997 р. ВРУ. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/703_042

21. Угода між Міністерством освіти і науки України та Міністерством вищої освіти і наукових досліджень Арабської Республіки Єгипет про першочергові заходи з розвитку співробітництва в галузі освіти і науки на 2010–2013 роки від 24 листопада 2010 р. ВРУ. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/818_028

22. Угода між Міністерством освіти і науки України та Міністерством вищої освіти і наукових досліджень Туніської Республіки про співробітництво у сфері вищої освіти і наукових досліджень від 17 квітня 2019 р. ВРУ. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/788_002-19

23. Угода між Міністерством сільського господарства і продовольства України і Міністерством землеробства Словацької Республіки про економічне, науково-технічне та виробниче співробітництво від 14 травня 1993 р. ВРУ. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/703_033

24. Угода між Міністерством сільського господарства і продовольства України і Міністерством землеробства Угорської Республіки про економічне, науково-технічне та виробниче співробітництво від 26 лютого 1993 р. ВРУ. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/348_328

25. Угода між Міністерством сільського господарства і продовольства України і Міністерством сільського господарства і продовольства Республіки Польщі про господарське і науково-технічне співробітництво від 18 травня 1992 р. ВРУ. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/616_181#Text

26. Угода між Міністерством сільського господарства і продовольства України і Міністерством сільського господарства Чеської Республіки про економічне, науково-технічне та виробниче співробітництво від 9 квітня 1993 р. ВРУ. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/203_036

27. Угода між Міністерством сільського господарства і продовольства України та Міністерством сільського господарства і лісу Фінляндії про економічне, науково-технічне і виробниче співробітництво у галузі сільського господарства і виробництва

харчових продуктів від 28 жовтня 1993 р. ВРУ. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/246_020

28. Угода між Міністерством сільського господарства і продовольства України та Міністерством сільського і водного господарства Киргизької Республіки про економічне і науково-технічне співробітництво від 18 квітня 1997 р. ВРУ. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/417_047

29. Угода між Міністерством України у справах науки і технологій і Радою з наукових та технічних досліджень Турецької Республіки про співробітництво у галузі наукових та технологічних досліджень від 26 лютого 1997 р. ВРУ. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/792_068

30. Угода між Міністерством України у справах науки і технологій та Науковою та Технічною дослідною радою Турецької Республіки (ТЮБІТАК) про створення Міжнародного науково-освітнього центру високих технологій від 20 травня 1998 р. ВРУ. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/792_088

31. Угода між Міністерством України у справах науки і технологій та Міністерством освіти і науки Республіки Болгарія в галузі науково-технічного співробітництва від 24 березня 1998 р. ВРУ. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/100_097

32. Угода про наукове, технічне та культурне співробітництво між Міністерством освіти України і Національною Академією Наук України, з однієї сторони, та Міністерством вищої освіти, наукових досліджень і культури Гвінейської Республіки, з другої сторони від 22 квітня 1995 р. ВРУ. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/324_003

33. Угода про економічне та науково-технічне співробітництво між Міністерством аграрної політики України і Міністерством продовольства та сільського господарства Монголії в галузі продовольства та сільського господарства від 31 березня 2003 р. ВРУ. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/496_037

34. Угода про розвиток економічного і науково-технічного співробітництва між Міністерством енергетики й електрифікації України і Міністерством енергетики, геології і гірничої справи Монголії від 2 березня 1993 р. ВРУ. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/496_043

35. Угода про співробітництво в галузі освіти і науки між Міністерством освіти і науки України і Міністерством вищої освіти та наукових досліджень Хашимітського Королівства Йорданія від 23 квітня 2002 р. ВРУ. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/400_005

Тицька Я.О. РЕГЛАМЕНТАЦІЯ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ В ДВОСТОРОННІХ МІЖВІДОМЧИХ УГОДАХ УКРАЇНИ

У цій науковій роботі наголошено, що ключові та базові аспекти міжнародно-правової співпраці стосовно наукової діяльності, науково-технічної співпраці та пошуку поки не набули в українській юридичній доктрині сталого формату та системного виміру релевантне до еволюційного та послідовного контексту сучасного міжнародного права, так й у вимірі реалізації у нормативній системі України релевантних наднаціональних вимог, які були сформовані у вимірі міжнародної договірної співпраці України, зокрема й міжвідомчої.

У статті обґрунтовано доведене, що, попри проведення релевантного дослідження виміру наднаціональних стандартів відносно науково-технічної взаємодії у роботах сучасних авторів стосовно угод про наукову співпрацю та про національну реалізацію такого роду договорів, ці питання поки не стали тематикою релевантного наукового пошуку у вимірі відповідного контексту української нормативної бази, відповідних організаційних та програмних механізмів, зокрема й у вимірі міжвідомчих угод України щодо наукової співпраці.

Предметом статті є правова регламентація наукових досліджень та наукової співпраці в двосторонніх міжвідомчих угодах України, а її метою стало визначення особливостей такого роду правових моделей двосторонніх міжвідомчих угод України, їх системності, розвитку та класифікації. У статті системно проаналізоване виклики та парадокси, з якими зіткнулася Україна у контексті міжвідомчої договірної регламентації наукового пошуку як процесу, та у вимірі динаміки підстав та формату відповідної двосторонньої співпраці.

Ключові слова: міжвідомчі угоди, наука, наукові дослідження, наукові проекти, науково-технічне співробітництво.

Tytska Ya.O. REGULATION OF SCIENTIFIC RESEARCH IN BILATERAL INTERDEPARTMENTAL AGREEMENTS OF UKRAINE

This scientific work emphasizes that the key and basic aspects of international legal cooperation regarding scientific activity, scientific and technical cooperation and research have not yet acquired in the Ukrainian legal doctrine a stable format and systemic dimension relevant to the evolutionary and consistent context of modern international law, as well as in the dimension of the implementation in the regulatory system of Ukraine of relevant supranational requirements that were formed in the dimension of international contractual cooperation of Ukraine, including interdepartmental ones.

The article reasonably proves that, despite conducting a relevant study of the dimension of supranational standards regarding scientific and technical interaction in the works of modern authors regarding agreements on scientific cooperation and on the national implementation of such agreements, these issues have not yet become the subject of relevant scientific research in the dimension of the relevant context of the Ukrainian regulatory framework, in the relevant organizational and program mechanisms, including in the dimension of interdepartmental agreements of Ukraine on scientific cooperation.

The subject of the article is the legal regulation of scientific research and scientific cooperation in bilateral interdepartmental agreements of Ukraine, and its purpose is to determine the features of this type of legal models of bilateral interdepartmental agreements of Ukraine, their systematicity, development and classification. The article systematically analyzes the challenges and paradoxes that Ukraine has faced in the context of interdepartmental contractual regulation of scientific research as a process, and in terms of the dynamics of the grounds and format of the relevant bilateral cooperation.

Key words: interdepartmental agreements, science, scientific research, scientific projects, scientific and technical cooperation.

Федорова Т.С.,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри міжнародного та європейського права
Національного університету «Одеська юридична академія»

УДК 343.1:341.645(477)
DOI 10.32782/2663-5666.2024.4.17

РИМСЬКИЙ СТАТУТ МІЖНАРОДНОГО КРИМІНАЛЬНОГО СУДУ: СУЧАСНІ ВИКЛИКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ДЛЯ УКРАЇНИ

Вступ. Римський статут Міжнародного кримінального суду (англ. *International Criminal Court*, далі – МКС) є одним із ключових міжнародно-правових документів, що регулює діяльність цього суду, спрямований на забезпечення притягнення до відповідальності осіб, винних у найтяжчих злочинах, що викликають занепокоєння міжнародного товариства, а саме: геноциді, злочинах проти людяності, воєнних злочинах та злочинах агресії. Даний документ

Римський статут, що є основою діяльності МКС, відіграє ключову роль у боротьбі зі злочинами проти людяності, воєнними злочинами та геноцидом. Для України актуальність Римського статуту зросла у зв'язку зі збройною агресією російської федерації (далі – країна-агресор), системними порушеннями прав людини та норм міжнародного гуманітарного права. У контексті війни з Росією та необхідності міжнародного правосуддя питання приєднання України до Римського статуту набуло особливої актуальності.

Тому, внаслідок вищевикладених положень, потребують системного аналізу та дослідження розгляд основних концептуальних положень, а саме: поняття та ключові аспекти юрисдикції МКС, значення та вплив ратифікації Римського статуту на можливість притягнення до відповідальності країни-агресора за скоєні злочини під час повномасштабного вторгнення на територію України; виклики з якими Україна зіштовхнулася у процесі інтеграції норм Римського статуту, основним з яких ї саме правова колізія навколо Римського статуту в Україні, яка виникла саме через суперечності між головним Законом України (КУ) та зобов'язаннями, що передбачає статут;

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вагомий внесок у розуміння та аналіз процесу ратифікації та імплементації Римського статуту в Україні, а також у дослідження його впливу на національну правову систему досліджували у своїх наукових працях та неодноразово ста-

вали предметом дискусії, низкою науковців: В. Аносова, В. Антипенко, О. Базов, М. Гнатовський, Д. Коваль, К. Задоя, О. Задорожній, М. Пашковський, В. Попович, М. Смирнов, М. Солдатенко, Т. Рибалко, Я. Яворський та інші.

Метою статті є аналіз сучасного стану імплементації Римського статуту в Україні, вивчення його ролі у боротьбі з міжнародними злочинами та визначення перспектив його ратифікації, набрання чинності та подальшого вдосконалення законодавства України в аспекті досліджуваних питань, аналіз різноманітних поглядів науковців щодо питання переваг та недоліків ратифікації Римського статуту МКС в Україні та обґрунтування власних поглядів та пропозицій стосовно окреслених питань, що стали предметом дослідження.

Виклад основного матеріалу. Римський статут створено Міжнародним кримінальним судом як постійно діючою установою, що має повноваження здійснювати юрисдикцію стосовно осіб, які вчинили найбільш тяжкі злочини, що викликають занепокоєння країн міжнародного співтовариства. Відповідно до цього Статуту Суд має юрисдикцію стосовно таких злочинів: злочин геноциду; злочини проти людяності; воєнні злочини; злочин агресії [1].

До ключових аспектів юрисдикції Міжнародного кримінального суду (далі – МСК) можна віднести:

- суб'єктність: (суд має юрисдикцію лише щодо фізичних осіб). Що стосується персональної юрисдикції МКС, то вона заснована на принципі індивідуальної кримінальної відповідальності, тобто МКС має право притягнути до відповідальності лише посадових осіб країни-агресора, які віддавали злочинні накази [3];

- принцип комплементарності (доповнюваності): (суд втручається лише тоді, коли національні суди неспроможні чи не бажають здійснювати правосуддя). Принцип комплементарності, як основа здійснення юрисдикції МКС

передбачений ст. 1 Римського статуту де вказується про те, що МКС «доповнює національні системи кримінального правосуддя» та пронизує всю систему статей Римського статуту, що відображено у преамбулі та ст. ст. 17, 18, 19 [2]; Слід зазначити, що досить довгий час Україна не ратифікувала Римський статут саме через принцип комплементарності юрисдикції МКС.

– територіальна юрисдикція: (розповсюджується на території держав-учасниць або на підставі окремого звернення).

Процес ратифікації Римського статуту в Україні був досить тривалим та містив певні перешкоди. Слід констатувати виклики з якими Україна зіштовхнулася у процесі інтеграції норм Римського статуту: політичні перешкоди, які полягали в певному супротиві через побоювання щодо переслідувань українських військовослужбовців; юридичні аспекти, а саме: необхідність адаптації національного законодавства для виконання норм Статуту; фінансові витрати, що полягають у забезпеченні ефективної співпраці з МКС, а це потребує значних ресурсів.

Україна підписала Римський статут 20 січня 2000 року, проте його ратифікація тривалий час відкладалася через рішення Конституційного суду України від 11 липня 2001 року, який визнав окремі положення статуту такими, що не відповідають Конституції України, а саме: не узгоджувалися з Конституцією України положення Римського статуту, де МКС «доповнює національні органи кримінальної юстиції», а Конституція України не передбачала можливості «доповнення судової системи України» [4]. Це створило правову перешкоду для його ратифікації, що вимагало внесення змін до Конституції України. Причиною колізії стала стаття 124 Конституції України, яка закріплює, що юрисдикція українських судів поширюється на всю територію України, що суперечить делегуванню частини цієї юрисдикції міжнародному суду.

Правова колізія навколо Римського статуту в Україні виникла саме через суперечності між головним Законом України (КУ) та зобов'язаннями, що передбачає статут. Рішення цієї колізії вимагало внесення змін до Конституції, гармонізації національного законодавства та вирішення політичних питань, пов'язаних з його практичним застосуванням.

Слід нагадати, що МКС не замінює національні судові органи, не має повноважень національних судів, не виключає їх юрисдикції, а лише доповнює національні системи кримінального правосуддя. Основна функціональна

спрямованість діяльності МКС – це підсилення національної спроможності України щодо розслідування та розгляду найтяжчих міжнародних злочинів [5. с. 100].

3 травня 2022 р. Верховна Рада України ухвалила проект Закону щодо внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України та інших законодавчих актів України які стосуються співробітництва з Міжнародним кримінальним судом. В КПК новий розділ IX-2 отримав назву: «Особливості співробітництва з Міжнародним кримінальним судом», яким передбачається обсяг і процесуальний порядок такого співробітництва [6 с. 350].

Ратифікація Римського статуту МКС в Україні викликала різноманітні погляди та дискусії серед науковців. Їх можна умовно розділити на кілька груп відповідно до основних позицій:

Перша група: прихильники ратифікації без застережень. Ця група вчених вважають, що ратифікація Римського статуту є необхідною для України, щоб: посилити міжнародну співпрацю у сфері кримінального правосуддя; забезпечити правосуддя для жертв воєнних злочинів та злочинів проти людяності; зміцнити міжнародну репутації. України як демократичної держави. Основні представники: Микола Гнатовський [7], наголошує, що ратифікація статуту сприятиме інтеграції України в міжнародну правову систему; Олександр Задорожній [8], аргументує, що Римський статут створює механізм притягнення до відповідальності за злочини міжнародного характеру.

Друга група: прихильники ратифікації із застереженнями. Ця група науковців наголошує, що ратифікація повинна враховувати національні інтереси України, зокрема: встановлення тимчасових застережень щодо воєнних злочинів для захисту українських військовослужбовців; гарантії уникнення політично вмотивованих переслідувань. Представники цих поглядів: Михайло Солдатенко та Дмитро Коваль [9] вказують на необхідність використання статті 124 Римського Статуту, яка дозволяє обмежити юрисдикцію МКС щодо воєнних злочинів на певний період. Сергій Головатий розглядає ратифікацію як інструмент, що потребує чітких застережень для уникнення ризиків для національної безпеки.

Третя група: Скептично відносяться до ратифікації та вважають, що це може створити ризики для України, зокрема: використання юрисдикції МКС проти українських військовослужбовців; невизначеність у застосуванні

статуту на окупованих територіях; політичну вразливість України у міжнародних конфліктах. Такої думки притримуються: Іван Лукашук [10] який наголошує, що ратифікація може бути використана росією для політичного тиску. Андрій Бойко, підкреслює, що національна правова система поки недостатньо адаптована для роботи з нормами міжнародного кримінального права.

Четверта група: виступає проти ратифікації, мотивуючи це: несумісністю Римського статуту з Конституцією України; Ризиками втрати частини національного суверенітету; недостатньою готовністю правоохоронних органів до співпраці з МКС. Представники цієї групи Дмитро Табачник, який під час свого перебування на посаді міністра освіти та науки України, висловлювався проти ратифікації, посиляючись на політичні ризики. Олександр Бандурка зазначав, що участь України у Римському статуті може обмежити незалежність її судової системи.

Тому, аналізуючи позиції науковців щодо ратифікації Римського статуту відображають широкий спектр думок. Прихильники наголошують на важливості міжнародної співпраці та правосуддя, тоді як опоненти вказують на ризики для національної правової та політичної системи. Водночас компромісна позиція із застереженнями набуває дедалі більшого поширення.

Виходячи з предмету дослідження, можна сказати наступне, що сучасні виклики для України полягають в наступних факторах:

- 1) політичні бар'єри ратифікації:
 - дискусії щодо відповідності статуту Конституції України та необхідності її змін;
 - побоювання щодо можливого використання МКС проти українських військових;
- 2) національний інтерес і суверенітет:
 - проблема захисту суверенітету України в умовах зовнішньої агресії;
 - ризик політизованих переслідувань з боку міжнародних структур.
- 3) юридичні виклики:
 - адаптація національного законодавства до норм міжнародного кримінального права;
 - відсутність ефективного механізму співпраці між Україною та МКС.
- 4) імплементація норм статуту:
 - недостатня підготовка судової та правоохоронної системи до роботи з нормами міжнародного права;
 - проблема документування воєнних злочинів та збору доказової інформації.

Якщо говорити про перспективи ратифікації Україною Римського статуту Міжнародного кримінального суду, то вони полягають у наступному:

- посилення міжнародної правової підтримки, що зміцнить позиції України у боротьбі проти російської агресії та надання можливості МКС розслідувати воєнні злочини на окупованих територіях.

- відновлення справедливості – притягнення до відповідальності осіб, винних у злочинах проти людяності, незалежно від їхнього громадянства та захист прав жертв війни.

- європейська інтеграція- ратифікація статуту є важливим кроком до повної інтеграції України в європейське співтовариство. Дотримання міжнародних зобов'язань сприяє зміцненню довіри з боку партнерів.

- розвиток національного законодавства, а саме: вдосконалення норм кримінального права та підвищення стандартів правосуддя в Україні, а також запровадження нових механізмів розслідування та судового розгляду злочинів міжнародного характеру.

Тому, на підставі вищевикладених положень, можемо говорити про роль Римського статуту у зміцненні міжнародного правопорядку, де ратифікація Статуту Україною сприятиме не лише національному правосуддю, але й глобальним зусиллям у боротьбі з безкарністю, а саме: посилення міжнародного правопорядку через забезпечення невідворотності покарання; зміцнення глобальної коаліції держав, які підтримують діяльність МКС.

Якщо говорити про значення Римського статуту для України – то він є надійним інструментом забезпечення правосуддя у випадках скоєння тяжких міжнародних злочинів. Для України це має кілька важливих аспектів: *по-перше*, притягнення до відповідальності винних у злочинах агресії а воєнних злочинах. Яскравим прикладом є скоєння злочинів на тимчасово окупованих територіях, зокрема Криму та Донбасу, а також використання МКС для розслідування таких випадків. *По-друге*, міжнародна підтримка та співпраця. Участь у Римському статуті дозволяє Україні отримати доступ до міжнародно-правових механізмів. *По-третє*, зміцнення національно – правової безпеки. Ратифікація Статуту сприяє гармонізації українського законодавства з міжнародними стандартами.

Висновки і перспективи подальших розвідок у даному напрямі. Римський статут є важливим правовим інструментом у боротьбі

з міжнародними злочинами такими як: злочин геноциду; злочини проти людяності; воєнні злочини; злочин агресії. Співпраця з Міжнародним кримінальним судом дає Україні можливість притягнути до відповідальності осіб, винних у злочинах, скоєних під час агресії РФ. З моменту ратифікації Римського статуту, потрібно вдосконалювати національне законодавство та формувати політичну волю до його імплементації. Використання норм Римського статуту стане важливим інструментом у зміцненні верховенства права в Україні та на міжнародній арені. Незважаючи на виклики та перешкоди, ратифікація статуту відкриває для України нові можливості у сфері правосуддя та міжнародного співробітництва, а також, у сучасних умовах це стає не лише правовою, а й моральною необхідністю.

З огляду на вищевикладене, можемо з впевненістю констатувати, що Україна зацікавлена в ратифікації Римського статуту МКС з кількох ключових причин:

По-перше: забезпечення справедливості в умовах збройного конфлікту. Україна перебуває у стані тривалої агресії з боку Росії, яка супроводжується воєнними злочинами, злочинами проти людяності та актами геноциду. Ратифікація Римського статуту дозволить: надати МКС повну юрисдикцію для розгляду таких злочинів; притягнути до відповідальності, осіб які вчинили злочини міжнародного характеру на території України; забезпечити справедливість для жертв воєнних злочинів.

По-друге: міжнародна підтримка та співпраця, адже саме ратифікація демонструє прихильність України до міжнародного права, що укріплює її позиції на міжнародній арені; це сприятиме розширенню співпраці з країнами, які вже є учасниками Римського статуту, у сферах безпеки, юстиції та захисту прав людини.

По-третє: боротьба з безкарністю, це означає, що ратифікація статуту надасть можливість переслідувати винних у міжнародних злочинах. Це стане дієвим механізмом у боротьбі з безкарністю, особливо у випадках коли національні органи не можуть забезпечити ефективне розслідування.

По-четверте: вдосконалення національного законодавства, саме імплементація норм Римського статуту сприятиме гармонізації українського законодавства із міжнародними стандартами. Це посилить правову систему України та підвищить її здатність розслідувати і карати міжнародні злочини.

По-п'яте: захист національних інтересів у міжнародному судочинстві, це означитиме, що Україна зможе ініціювати розслідування МКС щодо злочинів, скоєних іншими державами, зокрема Росією, на своїй території. Ратифікація забезпечить додаткові юридичні підстави для міжнародного тиску на країну – агресора.

Отже, ратифікація статуту у 2024 році стала важливим кроком до посилення ролі України в міжнародному правосудді, але процес імплементації продовжує залишатись викликом для української правової системи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Римський Статут Міжнародного кримінального суду від 17 липня 1998 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text.
2. Висновок Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Президента України про надання висновку щодо відповідності Конституції України Римського Статуту Міжнародного кримінального суду (справа про Римський Статут) від 11 липня 2001 року № 3-в/2001. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v003v710-01#Text>.
3. Смирнов М.І. Концептуальні питання ратифікації Римського статуту Міжнародного кримінального суду та співробітництва України з Міжнародним кримінальним судом в контексті військової агресії Росії проти України. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 1. С. 542–546.
4. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР/*Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96%D0%B2%D1%80#Text>.
5. М.І. Смирнов Перспективи та правові наслідки ратифікації Україною Римського статуту Міжнародного кримінального суду в контексті військової агресії Росії проти України. *Juris Europensis Scientia*. 2022. Випуск 6. С. 98–102.
6. Кримінальний процесуальний кодекс України : чинне законодавство із змінами та допов. на 01 липня 2024 року: Офіц. текст. Київ: Алерта, 2024. 396 с.
7. Гнатівський М. Ратифікація Римського статуту: аналіз заяви від Секретаріату РНБО. *Громадське радіо*. URL: <https://hromadske.radio/podcasts/hromadska-hvylya/mykola-gnatovskyy-ratyfikaciya-rymskogo-statutu-analiz-odioznoyi-zayavy-vid-sekretariatu-rnbo>
8. Задорожній О. Римський статут: тягнути з ратифікацією не можна. *Юридична газета*. 2016. URL: https://jurliga.ligazakon.net/news/143435_rimskiy-statut-tyagnuti-z-ratifikatsiyu-ne-mozhna
9. Коваль Д., Солдатенко М. Чому Україна ратифікує Римський статут із застереженням щодо статті 124. *Науково-методичний журнал “Юридична Україна”*. 2024. URL: <https://law.ukma.edu.ua/dmytro-koval-razom-zi-svoyim-kolegoyu-myhajlom-soldatenkom-opublikuvav-stattyu-chomu-ukrayina-ratyfikuye-rymskyj-statut-iz-zasterezhennyam-shhodo-statti-124/>

10. Лукашук І. Міжнародне право. Особлива частина. URL: <https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/756/1/%D0%9A%D1%83%D1%87%D0%B5>

%D0%B2%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B0%20%D0%A1.%D0%9F.%20%D0%B4%D0%B8%D1%81.pdf

Федорова Т.С. РИМСЬКИЙ СТАТУТ МІЖНАРОДНОГО КРИМІНАЛЬНОГО СУДУ: СУЧАСНІ ВИКЛИКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ДЛЯ УКРАЇНИ

У статті розглянуто концептуальні питання пов'язанні з процесом ратифікації Україною Римського статуту Міжнародного кримінального суду, його значення у контексті сучасних викликів міжнародного права, зокрема для України та його потенційний вплив на національну правову систему та боротьбу з воєнними злочинами, злочинами проти людяності, скоєними під час збройної агресії.

Автор аналізує перешкоди на шляху до ратифікації Римського статуту, причини правової колізії та імплементаційні виклики. Звертається увага на те, що Україна демонструє певну непослідовність у своєму підході до питання ратифікації Римського статуту Міжнародного кримінального суду (МКС), що зумовлено низкою політичних, правових і соціальних факторів, а також зазначаються перспективи вирішення цієї проблеми.

Досліджено значення, переваги та перспективи ратифікації Римського статуту для України. Доводиться, що для подолання суперечностей, які є на шляху до ратифікації, потрібна комплексна реформа законодавства, забезпечення політичної єдності та активна робота з громадянським суспільством.

Обґрунтовано власні позиції та причини чому Україна зацікавлена в ратифікації Римського статуту МКС. Адже саме ратифікація Римського статуту є важливим кроком для зміцнення міжнародного авторитету України та гарантій справедливості у період збройного конфлікту.

Акцентується увага на особливостях співпраці України з Міжнародним кримінальним судом та роль Статуту у зміцненні міжнародного правопорядку. За результатами такого дослідження, зроблено висновок що, по-перше, Україна стоїть перед важливим вибором ратифікації Римського статуту, по-друге, попри низку проблем і викликів є необхідність внесення змін до національного законодавства та надасть перспективи приєднання до Міжнародного кримінального суду. Ратифікація стане важливим кроком у забезпеченні справедливості, захисті прав потерпілих та боротьбі з безкарністю та безвідповідальністю на міжнародному рівні.

Ключові слова: Римський статут, юрисдикція, ратифікація, воєнні злочини, Міжнародний кримінальний суд, міжнародні злочини, міжнародне співробітництво, країна-агресор, Конституція України, злочини геноциду, злочини проти людяності, злочин агресії, правові колізії, національна безпека, міжнародне право.

Fedorova T.S. ROME STATUTE OF THE INTERNATIONAL CRIMINAL COURT: MODERN CHALLENGES AND PROSPECTS FOR UKRAINE

The article examines conceptual issues related to the process of Ukraine's ratification of the Rome Statute of the International Criminal Court, its significance in the context of modern challenges of international law, in particular for Ukraine, and its potential impact on the national legal system and the fight against war crimes and crimes against humanity committed under time of armed aggression.

Obstacles on the way to the ratification of the Rome Statute, causes of legal conflict and implementation challenges are analyzed. Attention is drawn to the fact that Ukraine demonstrates a certain inconsistency in its approach to the issue of ratification of the Rome Statute of the International Criminal Court (ICC), which is caused by a number of political, legal and social factors, and prospects for solving this problem are also noted.

The importance, advantages and prospects of the ratification of the Rome Statute for Ukraine were studied. It is proven that in order to overcome the contradictions that are on the way to ratification, a comprehensive reform of the legislation, ensuring political unity and active work with the public is needed.

Its own positions and reasons why Ukraine is interested in ratifying the Rome Statute of the International Criminal Court are substantiated. After all, the ratification of the Rome Statute is an important step for strengthening Ukraine's international authority and guarantees justice during the armed conflict. According to the results of such a study, it was concluded that, firstly, Ukraine faces an important choice of ratifying the Rome Statute, secondly, despite a number of problems and challenges, there is a need to make changes to national legislation and provide prospects for joining the International Criminal Court. Ratification will be an important step in ensuring justice, protecting the rights of victims and fighting impunity and irresponsibility at the international level.

The article also contains a comparison of the positions of Ukrainian scientists and experts regarding the need to ratify the statute, as well as possible options for Ukraine's cooperation with the ISS without ratification. The role of the ratification of the Rome Statute as an important step to ensure justice in international affairs, as well as the preservation of national interests in the legal sphere, is highlighted.

In conclusion, the article offers a detailed overview of not only legal aspects, but also social, political and international factors that determine the effectiveness and feasibility of the ratification of the Rome Statute by Ukraine, providing practical recommendations regarding this process.

Key words: Rome statute, jurisdiction, ratification, war crimes, International Criminal court, international crimes, international cooperation, aggressor-country, Constitution of Ukraine, crime of genocide, crimes against humanity, crime of aggression, legal conflicts, national security, international law.

ЗМІСТ

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА; ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ І ПРАВОВИХ УЧЕНЬ

Бадида А.Ю.

ДЕРЖАВНА РАДА ТА КАСАЦІЙНИЙ СУД У РОЛІ КВАЗІКОНСТИТУЦІЙНИХ ОРГАНІВ
У ФРАНЦУЗЬКІЙ РЕСПУБЛІЦІ.....3

Ковальчук О.М.

ДЕРЖАВНО-ПРАВОВІ ПОГЛЯДИ Б. О. КІСТЯКІВСЬКОГО.....7

ЗЕМЕЛЬНЕ ПРАВО; АГРАРНЕ ПРАВО; ЕКОЛОГІЧНЕ ПРАВО; ПРИРОДОРЕСУРСНЕ ПРАВО

Вівчаренко О.А., Мироненко І.В., Мороз Г.В.

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ОРЕНДИ ЗЕМЛІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ.....14

Роговенко О.В.

ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОЛОГІЧНИХ ПРАВ ЛЮДИНИ
В УМОВАХ СТАЛОГО РОЗВИТКУ20

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС; ФІНАНСОВЕ ПРАВО; ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

Волкова Ю.А.

ФІНАНСОВИЙ РИНОК У ЦИФРОВУ ЕПОХУ: ПРОЦЕСИ РОЗВИТКУ ТА ВДОСКОНАЛЕННЯ...26

Корольов Ю.О.

ПРАВОВИЙ ЗАХИСТ СТУДЕНТІВ З ОБМЕЖЕНИМИ МОЖЛИВОСТЯМИ
В СИСТЕМІ ОСВІТИ КИТАЮ.....31

Кувіла О.І.

ДІЯЛЬНІСТЬ ІНСТИТУТІВ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА
ЩОДО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВА ОСІБ З ІНВАЛІДНІСТЮ НА ДОСТУП ДО ПРАВОСУДДЯ.....38

Лебеза Ю.О., Кучма К.С.

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ЗАКОНОДАВСТВА У СФЕРІ МІСТОБУДУВАННЯ
ЯК ГАРАНТІЇ ПРАВА ЛЮДИНИ НА БЕЗПЕЧНЕ ДЛЯ ЖИТТЯ І ЗДОРОВ'Я ДОВКІЛЛЯ
ТА НА ОХОРОНУ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ (ПИТАННЯ СУДОВОЇ ПРАКТИКИ
ТА ТЕОРІЇ ПРАВОЗАСТОСУВАННЯ).....43

Литвинова К.А., Кобильнік Д.А.

ОСОБЛИВОСТІ ЗДІЙСНЕННЯ ПОДАТКОВОГО ОBOB'ЯЗКУ
В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ.....47

Чубай А.В.

ДЕРЖАВНИЙ КОНТРОЛЬ ЯК АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВА ОСНОВА ЗАКОННОСТІ
ТА ДИСЦИПЛІНИ В ПУБЛІЧНОМУ АДМІНІСТРУВАННІ.....55

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО; КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС

Бабенко А.М., Підгородинський В.М., Позігун І.О.

КРИМІНОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ОСІБ, ЯКІ ВЧИНЯЮТЬ КРИМІНАЛЬНІ
ПРАВOPOPУШЕННЯ ПРОТИ ОСНОВ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ.....61

Кузнєцов М.Г.

ОСОБЛИВОСТІ РОЗГЛЯДУ СПРАВ ВЕРХОВНИМ СУДОМ
ЩОДО ВИБОРЧИХ ПРАВ І СВОБОД.....66

Хорошун О.В.

ПРОБЛЕМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВЕРХОВЕНСТВА ПРАВА ТА БАЛАНСУ ПРИВАТНИХ
І ПУБЛІЧНИХ ІНТЕРЕСІВ ПРИ ЗАСТОСУВАННІ ЗАПОБІЖНИХ ЗАХОДІВ.....72

КРИМІНАЛІСТИКА; СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА; ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

Комісарчук Р.В.

ЛОГІКО-ФІЛОСОФСЬКА СТРУКТУРА ТЕХНОЛОГІЇ БОРОТЬБИ
ЗІ ЗЛОЧИННІСТЮ.....76

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО; ПОРІВНЯЛЬНЕ ПРАВОЗНАВСТВО

Деркач О.О.

МІЖНАРОДНИЙ ЗАХИСТ ПРАВ ЛЮДИНИ В УМОВАХ ДІДЖИТАЛІЗАЦІЇ
ТА РОЗВИТКУ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ: МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ СТАНДАРТИ.....82

Тицька Я.О.

РЕГЛАМЕНТАЦІЯ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ
В ДВОСТОРОННІХ МІЖВІДОМЧИХ УГОДАХ УКРАЇНИ.....89

Федорова Т.С.

РИМСЬКИЙ СТАТУТ МІЖНАРОДНОГО КРИМІНАЛЬНОГО СУДУ:
СУЧАСНІ ВИКЛИКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ДЛЯ УКРАЇНИ.....96

CONTENTS

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА; ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ І ПРАВОВИХ УЧЕНЬ

Badyda A.Yu.

THE COUNCIL OF STATE AND THE COURT OF CASSATION AS QUASI-CONSTITUTIONAL BODIES IN THE FRENCH REPUBLIC.....3

Kovalchuk O.M.

STATE AND LEGAL VIEWS OF B. O. KISTYAKIVSKY.....7

LAND LAW; AGRICULTURAL LAW; ENVIRONMENTAL LAW; NATURAL RESOURCES LAW

Vivcharenko O.A., Myronenko I.V., Moroz G.V.

LEGAL REGULATION OF LAND LEASING UNDER MARTIAL LAW14

Rohovenko O.V.

LEGAL SUPPORT OF ENVIRONMENTAL HUMAN RIGHTS UNDER SUSTAINABLE DEVELOPMENT20

ADMINISTRATIVE LAW AND PROCEDURE; FINANCIAL LAW; INFORMATIONAL LAW

Volkova Yu.A.

FINANCIAL MARKET IN THE DIGITAL AGE: PROCESSES OF DEVELOPMENT AND IMPROVEMENT.....26

Korolov Yu.O.

LEGAL PROTECTION OF STUDENTS WITH DISABILITIES IN THE CHINA EDUCATION SYSTEM.....31

Kuvila O.I.

ACTIVITIES OF CIVIL SOCIETY INSTITUTIONS TO ENSURE THE RIGHT OF PERSONS WITH DISABILITIES TO ACCESS JUSTICE.....38

Leheza Yu.O., Kuchma K.S.

ENSURING THE EFFECTIVENESS OF LEGISLATION IN THE FIELD OF URBAN PLANNING AS A GUARANTEE OF THE HUMAN RIGHT TO A SAFE ENVIRONMENT FOR LIFE AND HEALTH AND TO THE PROTECTION OF CULTURAL HERITAGE (ISSUES OF JUDICIAL PRACTICE AND THEORY OF LAW ENFORCEMENT).....43

Lytvynova K.A., Kobylnik D.A.

FEATURES OF TAX OBLIGATION UNDER THE CONDITIONS OF MARITAL STATE.....47

Chubai A.V.

STATE CONTROL AS AN ADMINISTRATIVE AND LEGAL BASIS OF LEGALITY AND DISCIPLINE IN PUBLIC ADMINISTRATION.....55

CRIMINAL LAW; CRIMINAL PROCESS

Babenko A.M., Pidhorodynskyi V.M., Pozihun I.O.

CRIMINOLOGICAL CHARACTERISTICS OF PERSONS COMMITTING CRIMINAL OFFENSES AGAINST THE FOUNDATIONS OF NATIONAL SECURITY OF UKRAINE.....61

Kuznietsov M.H.

PECULIARITIES OF THE SUPREME COURT'S CONSIDERATION OF CASES ON ELECTORAL RIGHTS AND FREEDOMS.....	66
--	----

Khoroshun O.V.

PROBLEMS OF ENSURING THE RULE OF LAW AND THE BALANCE OF PRIVATE AND PUBLIC INTERESTS IN THE APPLICATION OF PREVENTIVE MEASURES.....	72
--	----

**FORENSIC SCIENCE; FORENSIC EXAMINATION;
OPERATIVELY-SEARCH ACTIVITY**

Komisarchuk R.V.

LOGICAL-PHILOSOPHICAL STRUCTURE OF CRIME-FIGHTING TECHNOLOGY.....	76
---	----

INTERNATIONAL LAW; COMPARATIVE LAW

Derkach O.O.

INTERNATIONAL PROTECTION OF HUMAN RIGHTS AMIDST DIGITALIZATION AND DEVELOPMENT OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE: INTERNATIONAL LEGAL STANDARDS.....	82
---	----

Tytska Ya.O.

REGULATION OF SCIENTIFIC RESEARCH IN BILATERAL INTERDEPARTMENTAL AGREEMENTS OF UKRAINE.....	89
--	----

Fedorova T.S.

ROME STATUTE OF THE INTERNATIONAL CRIMINAL COURT: MODERN CHALLENGES AND PROSPECTS FOR UKRAINE.....	96
---	----

НОТАТКИ

ПРИВАТНЕ ТА ПУБЛІЧНЕ ПРАВО

№ 4/2024

Виходить чотири рази на рік

Українською та англійською мовами

Коректор – І.М. Чудеснова
Комп'ютерна верстка – О.І. Молодецька

Підписано до друку 28.01.2025 р. Формат 60х84/8. Обл.-вид. арк. 10,90, ум. друк. арк. 12,32.
Папір офсетний. Цифровий друк. Наклад 100 примірників. Замовлення № 0125/039.

Надруковано: Видавничий дім «Гельветика»
Видавничий дім «Гельветика»
65101, Україна, м. Одеса, вул. Інглезі, 6/1
Телефони: +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 7623 від 22.06.2022 р.